

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCHATODIK ÉVFOLYAM

III. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1926

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Császár Elemér</i> : Arany János képzelete. II. közl.	161
<i>Timár Kálmán</i> : Adalékok kódexeink forrásaihoz. II. közl.	169
<i>Waldapfel József</i> : Balassi költeményeinek kronológiája. I. közl.	185
✓ <i>Tóth Béla</i> : A Kisfaludy-regék utánzatai. I. közl.	211

ADATTÁR.

Régi magyar versek a gróf Zichy-család zsélyi levéltárából. <i>Dézsi Lajos</i>	218
A Ráday-graduál. <i>Harsányi István</i>	224
Egy Ráday Pálnak tulajdonított régi ének igazi szerzője. <i>U. az</i>	232
Egy Csokonai-vers két dallama. <i>Kerényi György</i>	234
Vajda Péter ismeretlen levelei. Közli: <i>Neumann Jenő</i>	238
Ének Kölcseynek követi állásáról történt lemondásáról. <i>Pitroff Pál</i>	240
Rhédeiné gyászjelentése. <i>Gulyás József</i>	241
A Markalf korához. <i>U. az</i>	242
Toldi Ferenc levele Ányos Pál életrajza ügyében. Közli: <i>Császár Elemér</i>	242

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Mitrovič Gyula: Gyulai Pál esztétikája idézetekben. <i>Papp Ferenc</i>	244
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. <i>Zsigmond Ferenc</i>	245
S. Szabó József: A debreceni ref. kollégium tanárai stb. <i>Zs. F.</i>	247
Keszthelyi Helikon. <i>Szinnyei Ferenc</i>	248
Négyesy László: Beöthy Zsolt emlékezete. <i>Kocsis Lénárd</i>	249
Gróf Széchenyi István naplója. I. <i>Baros Gyula</i>	250
Gulyás József újabb irodalomtörténeti dolgozatai. <i>Tóth Lajos</i>	253
Bálint Sándor: Szilády Áron pályája. <i>U. az</i>	254
Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. <i>U. az</i>	254
Baresai Károly: Költők és írók jellemrajza. <i>Speneder Andor</i>	255

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.)

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek Könyvtára	
Lelt napló: <i>116</i>	Lsz.: <i>50</i>
----- csoport: -----	----- szám.

ARANY JÁNOS KÉPZELETE.

(Második közlemény.)

Megállapítottuk az előbbieken, hogy Arany képzelete nem merült ki a toldozó, áthidaló munkában, hanem teremtett is; nemcsak a készen kapott anyag hiányait pótolta, hanem tudott változatos eredetű vagy épen ismeretlen származású elemeket is erős képzeleti munkával merészen összekombinálni — ez az, amit a köztudat általán igazi teremtő képzeletnek nevez. Az, amit Arany egyik-másik műve forrásaiban talált, elenyészően csekély ahhoz képest, amit belőle alkotott, s ezt a plusz képzelete tette hozzá, az ő, most már kimondhatjuk, gazdag, merész, szárnyaló képzelete. De én Arany képzeletének munkáját és értékét vizsgálva, nem erre teszem a nyomatékot. Talán sikerült az elméleti alapvetés során igazolnom, hogy a képzelet művészi jelentőségét nem azok a kvantitatív változtatások adják meg, amelyekkel a költő gazdagította az anyagot, hanem a kvalitatív módosítások. Arany képzeletének erejét is sokkal jobban kitünteti az, hogy bárhonnán vette a meseelemeket, azokat annyira elváltoztatta, hogy költői formát öltve magukra, színük, jelentésük, szellemük is megváltozott, s a maguk szemléletességében egészen új világot tárnak föl előttünk. Keressük föl a költőt boszorkány-konyhájában és lessük meg, micsoda eszközökkel éri el képzelete ezt a csodálatos hatást.

Az egyiket — talán nem a legfontosabbat, de a legmélyebbet — egy szóval megjelölhetjük. Ez a motiválás. Arany képzeletének legjellemzőbb vonása, hogy azoknak az eseményeknek, melyeket forrásaiban minden megokolás nélkül kapott, meg tudta találni lélektani rugóját, azaz kitalált olyan előzményeket, fizikai mozzanatokot s lelki mozgalmakat, melyek az önmagában esetleges vagy épen érthetetlen eseményt szükségsszerűen, belsőleg igaznak mutatják. A véletlen játékát, a sors önkényét ezáltal emberi elhatározások eredményévé, tette fejleszté, a nyers valóságot művészetté finomítja. Ismét a három *Toldi*

egy-egy mozzanata szolgáljon igazolásul. Az egyikre csak utalok, mindenki ismeri. Ez a fiatal Toldi gyilkossága. Ilosvai az epikus nyugalmával, sőt szinte a csendőr-örmester ridegségével könyveli el Miklós emberöléseit; nemcsak nem menti, de még okukat sem fűdi föl, sőt azt sem, mikor, milyen alkalommal követte el. Mint valami uomo delinquente magától értetődő dolgáról ad hírt: Miklós megölte bátyjának egy szolgáját, majd: Miklós újra gyilkosságba esett. Arany, az iskolás gyermek is tudja, mesterien, a lélekelbélő psychologus biztosságával készít elő bennünket a sajnálatos eseményre, akár Dosztojevskij a *Bűn és Bűnhődés*ben Raszkolnyikov tettére. A maga képzeletéből megteremtve a tett előzményeit, a malomkő elhajítását az egymásra torló okok szükségszerű, kikerülhetetlen okozatának látjuk, s úgy érezzük, hogy a hős nem is volna Toldi, ha nem állana bosszút. Másfelől, a mozdulat reflex-szerű voltát kiélezve, tompítja a tett bántó hatását, csökkenti a bűn erkölcsi súlyát. Ha Ermatinger ismerte volna Arany remekét, a Pegazus példája helyett idézhette volna Toldiét arra, hogy a képzelet a való vonások kombinálásával egészen új szellemi világot nyit meg.

Közismert a másik idézendő példám is, a sírrablás indítéka a *Toldi szerelméből*. Toldi, Ilosvai krónikája szerint, egy lakatossal föltöri egy udvarhölgy sírját, hogy megrabolja a holttestet, de rajtaveszt. Toldi, mint sírrabló, a legvisszatasztóbb, legsötétebb bűn elkövetője! Valóban egy Ilosvai izléstelensége kellett hozzá, hogy az ország becsületének megmentőjét ily mély erkölcsi fertőben mutassa be. Arany átvette a tényt, a sír feltörését, de csodálatos művészi erejével egészen kivetkőztette durvaságából, sőt megnemesítette, s más megokolását adván Toldi tettének, ami őt Ilosvainál aljas halottrablónak bélyegezte, az Aranynál a legszebb világot vetette rá. Toldi az eposzban nem kincsvágyból törí föl a sirt, hanem nemes emberi érzésből: látni akarja még egyszer, legalább holtában szeretett Piroskáját. A lélektani motiváció ime egészen más, minden ízében új Toldit teremtett a régiből.

A költő képzeletének még merészebb lendületére világít rá a *Toldi estéjéből* vett mozzanat. A XVI. századi krónikában volt egy mellékesen odavetett, minden kapcsolat, sőt jelentőség nélküli megjegyzés: a király egy ízben megharagudott Toldira, s ezért a hős három évig nem ment a királyi udvarba. Semmi több, még az sem, mi volt a király haragjának oka. Arany nemcsak pótolta ezt az okot, hanem az összeczördülést az egész eposz tengelyévé tette. Képzeletétől fölvertezzett szemmel meglátja a költőileg lehető egyetlen okot, mely Toldit a királyi udvartól, sőt magától a királytól elidegenítheti: életnézetük eltérését. A hatalmas testi erejű, rendíthetetlen bátorságú, de a műveltség finomabb formáitól és emelkedett,

tartalmától idegen Toldi, mint a középkor utolsó bajnoka, az egyén és a köz legerősebb támaszának, a nemzet és az állam legbiztosabb talpkövének a nyers erőt tartja. Mivel ő a maga nagy erejével, páratlan vitézségével keresztül gázolt minden ellenfelén, célt ért minden akadály ellenére, úgy gondolja, hogy a nemzetek élet-halál harcában is az fél győz, amely a legtöbb anyagi és lelki erőt viszi a küzdelembe. És most azt kell látnia, hogy királya, Lajos, a művelt Olaszország nagy műveltségű fia, a magyar népre is rá akarja erőszakolni a külföldi művelt formákat, szokásokat, eszközöket, s hogy megtehesse, megfékezi népének szilaj természetét, lefaragja nyereségeit, durvaságait, melyeken Toldi egész lelkével csüng. Nem pusztá maradiságból ragaszkodik Toldi nemzetének régi jelleméhez, ezekhez a szinte faji vonásokhoz, hanem abból az erős meggyőződésből, hogy a magyarság ereje éppen nyereségében, fékezhetetlen vadságában rejlik, s ha a magyar, a király óhaja szerint síma udvaroncá alakul át, modorával lelki alkata is megváltozik, mind tüzes magyarsága, mind fenyegető ereje veszendőbe megy. Lajosban egy új, végzetes kor szellemének megtestesítőjét látja, ellene fordul, figyelmezteti, korholja, mígnem érdes, kíméletlen szavaival magára vonva a király haragját, kénytelen ősei várába száműzetésbe menni. Hol áll megint, a motiváció ereje folytán, mélységben és életvalóságban Ilosvai Miklósa fölött Aranyé! A századok óta beszáradt magból a költő képzeletének ereje kicsalta a friss, pompás virágot.

Ezek az esetek, a lélektani és egyben költői motiváció ilyen példái, száz, vagy akár ezerszámra idézhetők Arany költészetéből, mert ő minden epikus alkotásának minden fordulatát leki okokból fejtette meg — ebben az irányban volt legmunkásabb a képzelete. Talán nem csalódunk, ha azt valljuk, hogy ezen a téren járt legbámulatosabb eredmények képzeletének munkája. Igen érdekesen illusztrálja ezt *Az ünneprontók* című balladája.¹ Arany a tárgyat egy XVIII. századi ponyva-versből merítette. A falu legényei-leányai egy farsangi vásárnap délelőtt, mialatt a templomban folyik az istentisztelet, a kocsmában táncolnak. Szentségtörő merényletükért azzal fizetnek, hogy nem tudják abbahagyni a táncot, míg végkimerülésben össze nem esnek. Hogy Arany a mese-elemeinek milyen módosításával és kibővítéséből alkotott ebből a tanító célzatú, hosszadalmas versezetről egy rövid «danse macabre»-szerű kitűnő balladát, azt igen tanulságos volna vizsgálni, de messze vezetne. Csak két változtatását emelem ki. Az egyik inkább Arany realizmusára vet világot, s azt mutatja, milyen művé-

¹ V. ö. erre vonatkozólag Balogh József dolgozatát. Budapesti Szemle 159. k. (1924) 71—80. l.

szettel tudta az érzékfölöttit belekapcsolni a való világba, azáltal, hogy a misztikus jelenségnek természetes alapot vet. Ez az, hogy a nép-versben hegedűszóra táncolnak az ünneprontók, Aranynál az ördög dudájára. Ez a jelentéktelen változás nagyon mélyre hat: Arany balladájában a dudából kitóduló széllel árad szét a szentségtörőkre a végzetes varázslat, ez rontja meg őket és sodorja végül a pokolba. A történet nem vesz semmit a csodálatosságából, de ez az Arany képzeletéből kikapott motívum emberileg érthetőbbé teszi. A másik ilyen képzelet szülte új motívuma Arany balladájának, hogy a táncolók szédítő gyűrűjét nincs hatalom, amely széjjel törje: hiába nyujtják epedőn karjukat a bűnösök, hiába akar vasvillát dobni közéjük a gazda: a villa kezébe ragad, s a megbabonázott táncosok nem tudnak kiszabadulni a bűvös körből. Arany nemcsak szerencsés képpel érzékítette meg a gonosz táncnak varázseréjét, hanem — s ez a bámulatos, ez amiért e példát idézem — költői invenciója ugyanazzal a fordulattal egészítette ki a ponyva-verset, amely a mese végső forrásában egy XI-ik századi, soha Arany szeme elé nem került legendában olvasható. Íme Arany megérezte, mi kallódott el az évszázados mondából, s képzelete minden külső ösztönzés nélkül pótolta a hiányt! Való, hogy a költő képzelete ez alkalommal nem kalandozott elérhetetlen régiókba, de való az is, hogy ilyen logikusan teremtő képzeletre a világirodalomból is alig idézhetnénk példát: azt találta ki, ami egyszer már megvolt! Az az érzésünk, hogy a csodák világában járunk!

A motiválás biztosságának, a lélektani megokolásnak és a logikai kapcsolatok megteremtésének természetes következménye, hogy Arany epikumaiban a cselekvény száalai mindig szoros fonallá sodródnak össze. S itt gyökerezik Arany költői nagyságának egyik legfontosabb tényezője, egyetlen olyan érdeme, amelyre büszke volt, komponáló ereje. Közismert, hogy Arany a kompozícióinak legnagyobb magyar művésze, s a világirodalom is csak vele egyenrangúakat tud fölmutatni, nagyobbat alig. Már utaltam *Keveházára*, mely egy miniatűr méreteiben ad hatalmas eposzt, ahöl nemzetek sorsa dől el egy-két versszak folyamán; hivatkozhatnám balladáira, melyekben a költő a fönséget, a kompozíció utólérhetetlen művészetével, szintén leglényegesebb eleme, a fizikai nagyság nélkül valósítja meg — mintha egy tengerszem tükrén zúgna el a hullámokat hegymagasságra torlasztó tengeri vihar; említhetném a *Buda halálát*, melynek szerkezete, épen a motiváció szigorúsága folytán, valósággal drámai: az eposz egyes mozzanatai vas-következetességgel vannak egymásból fejlesztve, s kikerülhetetlenül ragadják tragikus bűnébe a hőst. Mind e kompozíciók fényes bizonyosságai Arany képzelőerejének, mégis mellőzöm

őket, mert az első és utolsó *Toldi* szerkezetének vizsgálata jobb alkalmat ad meglesni a költő képzeletének sajátos munkáját.

A *Toldi* első részének megkomponálásakor Arany képzeletének elsősorban rendszerező munkát kellett végeznie. A monda anyaga ebben a részben rendkívül gazdag, csakúgy halmozódnak egymásra a mozzanatok, de a cselekvény úgy, amint Ilosvai históriájának első 160 sorában előttünk áll, fenéig zavaros. Ebben a chaosban rendet teremteni csak egy költő-Herakles tudott. Arany az Ilosvainál talált, tővel-heggyel összehányt eseményeket, amelyeknek nemcsak közük nincs egymáshoz, hanem sokszor ellentmondanak is egymásnak, először kiegészítette, megpótolta, s mindegyiket külön-külön megmotiválva emberileg érthetővé tette. Azután — ez volt képzeletének a másik, az előbbinél is nehezebb munkája — leoldotta őket a monda laza szálairól s művészien egymáshoz fűzve, egységes, szilárd, zárt kompozícióvá kovácsolta, melynek minden része szervesen illeszkedik a megelőző mozzanathoz és alapja a következőnek. Olvasva az eposzt, az az érzésünk, hogy ezeknek az eseményeknek így kellett következniök, hogy a *Toldi* cselekvénye a valóságban csak úgy pöröghetett le, amint a költő megalkotta — de hogy ez az érzésünk támad, az épen Arany képzeletének a diadala.

Más természetű volt Arany képzeletének munkája a *Toldi estejének* komponálásakor. Az öreg Toldiról Ilosvai csak három eseményt jegyzett fel, párviadalát az olasszal, megesűfölését a királyi udvarban és halálát. (A prágai kalandot s a krónika negyedik mozzanatát Arany műérzéke nem illeszthette bele az öreg Toldiról szóló részbe.) Összefüggés e három mozzanat között nincs, hiszen évek távola választja el őket egymástól. Három, hogy úgy mondjuk, kaland, három mozzanat a hős életéből. Arany így nem használhatta. Először tehát a szegényes mesét új személyekkel és eseményekkel bővítette: a pajkos özvegyasszonnyal, aki Toldit egy ingben kiugratja a piacra — ezt a mozzanatot Ilosvainál találta meg Toldi fiatalkori kalandjai között; a Gyulaffyak epizódjával — ehhez Vörösmarty *Osz bajnokából* merített ösztönt; végül a király látogatásával az agg hős halálos ágyánál. Ez az utóbbi teljesen Arany leleménye, s az eposznak legszebb, legmélyebb része, nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy Arany, ha szükségét érezte annak, hogy teremtsen, minden forrásánál szebbet tudott teremteni. Azután az így kibővített cselekvény egyes mozzanatait kapcsolatba hozta egymással, pótolta, ami a monda szövegéből hiányzott, a lélektani motívumokat, úgyhogy az eposz Ilosvainak három, egymástól független kalandjából mesteri egészszé, szerves egységgé lett, amelyből minden esetleges, minden véletlen kiküszöbölődött, és minden, ami történt, a legszigorúbban, a hős jellemével megmotiváltan áll előttünk.

Igazolásul két kapcsolatos példa. Illosvainál Toldi diadalát és megcsúfolását évek választják el, s ezáltal elvész a hős indulatosságának pszichológiai mentsége: őt, az ország becsületének megmentőjét, közvetlenül a hazájának tett nagy szolgálat után, csúfolják meg éretlen suhancok! Épigy évek telnek el Toldi nagy felindulása és halála között: ezáltal halála pusztá véletlenné lesz, melyet az aggság idéz elő, s nincs része a hős tragikumában. Ezzel szemben milyen erős erkölcsj és művészi érzék nyilvánul a költő eljárásában! Toldi szörnyű tettét nyomon követi a büntetés, s halálának oka épen a vétke lesz! S ezt a hirtelen halált is milyen mesteri módon készíti elő a költő. Az a három nap, amely megelőzi, folytonos, egyre fokozódó idegfeszültségben mult el. Esti tivornyázással kezdődik, utána két napnál hosszabb lovaglás, nyomában a párvialdal testi-lelki izgalmi, majd a szégyen és dicsőség egymást váltó ellentétei, aztán szenvedélyes haragjának végletes kitörése és az ifjú életék kioltása, végül fölségsértő szavai, melyekkel a királyra támad: ezeket az izgalmakat, ezeket a viharos élményeket még egy Toldi sem bírja el. Meg kell törnie. Arany pszichológiai éleslátása itt egy pszichiater tudományával ér föl, de nem klinikai kórképet rajzol, mint amaz, hanem a teremtő művész erejével egy élő, érző lélek mélyét tárja föl.

A motíválás és a kompozíció, amelyekben olyan fényesen tündöklök Arany költői lángelméje, csak eszköz és nem cél a költészetében. Aranyánál minden egy pont felé mutat, s bár a részletek kidolgozásában is mester, képzelete mindig az egész felé irányul, amelynek tengelye a *költői eszme*. Ez az eszme természetesen nem valami elvont, filozófiai gondolat, nem is valamilyen morális tanítás, hanem egy emberi indíték, a művészet tiszta eszközeivel megvalósítandó költői föladat. Ez az eszme élteti az egész költeményt, s a költő képzeletének igazi célja, hogy az eszme minél tisztábban sugározzék keresztül az anyagon. Azt a kiegészítő, elevenítő, teremtő munkát, amelyet képzelete a mű megalkotásakor végez, mind ennek a föladatnak szolgálatába állítja, emlékképeit úgy változtatja, kapcsolja és rendezzi, hogy azok kész és határozott tolmácsai legyenek a költői gondolatnak.

Két ilyen költői eszméjére utalok, a legnagyobbszerűre és a legmélyebbre. Az előbbi a hún trilogia alapgondolata. Már a kompozíciója is nagyszerű, egyike a világirodalom legnagyobb-szabású és legmerészebb kompozícióinak. A fölölelt anyag óriási: a hún nép egész történetét akarta benne megörökíteni, eredetétől bukásáig, a csodaszarvas föltűnésétől Attila birodalmának föl bomlásáig. Ez a koncepció nem az *Iliász* és *Odisszeia* fajából való, melyek egypár hét keretébe szorítva tíz-tíz esztendő

eseményeit foglalják magukban, még nem is a *Nibelungen Lied* módján egy család történetét adja, inkább a *Sah Náméra* emlékeztet, mely két népfajnak, Iránnak és Turánnak küzdelmét beszéli el. Szédítő perspektíva, emberi erővel dacolni látszó föladat: időben és térben rendkívül szétágazó eseménysorozatot, egy népnek évszázados történetét kellett egy három részre tagoló eposzba összetömöríteni. Arany képzelete megállotta a nagy próbát, megtalálta a módját, mint lehet a föladatot megoldani, még pedig jelentékeny részek föláldozása és minden aránytalanság nélkül. A tulajdonképeni cselekvényt a hún nép életének arra az aránylag rövid korszakára korlátozta, mikor nemzetté alakulva Attila vezetése alatt szerepet játszott a világ történetében, a húnoknak Attila előtti történetét pedig, azokat a kalandokat és harcokat, melyek mozgalmassá tették hosszú vándorútjukat az őshazától, Perzsiától, a Duna vonaláig, mint hegedűsök énekét alkalmas helyen betétként illesztette a cselekvénybe. Ezt a nagyszabású kompozíciót még fönségebbé emelte Arany képzelete azáltal, hogy egy mély és eredeti költői eszme hordozójává tette. Egy világhódító hős — ez a hún trilógia alapeszméje — korának leghatalmasabb egyénisége, merész terveit, magának és nemzetének fölemelését a világ élére, csak bűn árán tudja megvalósítani, s ezért, noha ő maga diadalt arat, épen az a nagyszabású terv bukik meg, amelyért az áldozatot hozta: nemzete nemcsak elveszti a világhatalmat, hanem el is züllik, népe szétszóródik. A hún trilógia, Aranynek ebben a beállításában, már nem pusztán a hún nép története, úgy amint a mondákból rekonstruálható, nem is Átila emelkedése és gyászos halála hanem egy megrázó emberi tragédia, s annál megrázóbb, mert benne egy nemzeté tükröződik. Ez a mély gondolat Arany képzeletében termett, s amennyi elkészült a trilógiából, azon minden ennek az eszmének visszfénye csillog.

Ép ilyen megrendítő, de az emberi léleknek még nagyobb mélységéből tör föl a *Toldi estéjének* költői eszméje. Említettem, hogy Toldit és a királyt még az eposz harmadik részének megindulása előtt szembeállította egymással eltérő világnézetük. Ez az ellentét a *Toldi estéje* folyamán az egész eposzt éltető költői eszmévé magasul. Melyik világnézet volt értékesebb, Toldi-e, aki a régi erkölcsöket és a gyökeres magyarságot többre tartotta a műveltségénél, vagy a királyé, az mellékes, az igazi kérdés az volt a XIV-ik században, megállhat-e a magyarság az események viharában, ha — amint Toldi kívánta — görcsösen ragaszkodik régi eszményeihez, azokhoz a nemzeti tulajdonságokhoz, melyek évszázadokon át fönntartották, vagy át kell alakulnia az új eszményekhez, amint Lajos követelte. Az eposz ezzel a szembeállítással rendkívül kimélyül, két ember személyes küzdelme helyett történelmi korok, ellentétes világfölfogások ütközőjévé lesz, s a két hős a mult és a jövő

szimbolumává. Hatalmas, gigászi küzdelem folyik, élet-halál-harc, de csak látszólag — valójában már eldőlt, Toldi rovására. Nyers ereje, vitézi ügyessége, az ő eszményei még egyszer diadalmaskodnak, az ország címerét csak ő, a vén, de még mindig legerősebb magyar tudja visszaszerezni az olasztól, de az új nemzedék, a jövő képviselői már kigúnyolják: nyilvánvaló, hogy becsülete kitelte, ideje lejárt. Fájdalmas, lesújtó ennek a hatalmas egyéniségnek a tragikuma, de még fájdalmasabb, hogy ugyanez a tragikus örvény nyelte el Toldi egész korát és világfölfogását. Az egyén erejére, személyes vitézségére támaszkodó lovagvilág hamvába tűnt, nyomán új kor ébred, mely a tudomány és műveltség segítségével a nyers erőnél és bátorságnál hatalmasabb tényezőt visz harcba: az emberi értelmet. A középkor, melynek képviselője Toldi, lejárt magát, a mult éjjelébe vész, helyébe kerül a Lajos királyban megtestesített jövő, a diadalmaskodó újkor. A világ hatalmas színpadjára új nemzedék lép föl, s a réginek pusztulnia kell. Az eposznak ezt az alapeszméjét, Toldinak és világfölfogásának tragikumát, Arany még nála is csodálatos tömörséggel és tisztasággal abba a 12 sorba szorította, mellyel Lajos a haldokló Toldihoz intézett szavait végzi:

«Hajt az idő gyorsan — rendes utján eljár —
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár.
Változik a világ: *gyengül*, ami erős,
És *erős* lesz, ami gyenge volt azelőtt.

Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének;
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,
Aki ésszel hódít, nem testi erővel.
Ím az ész nem rég is egyszerű *port* talált,
Mely egész hadakra képes szórni halált:
Toldi vagy nem Toldi... hull előtte sorban:
Az ész ereje győz abban a kis porban!»

Toldi vagy nem Toldi — ebben a kegyetlen ítéletben egy egész világ omlott össze: mint az agyagbálvány rombadőlt az az ideál, amelyért Toldi élt és lelkesedett, a személyes vitézség, a hősiesség.

Ez a mély koncepció egészen Aranyé, ezt a hatalmas szimbolikát az ő képzelete teremtette, erre Hlovainál nemcsak utalást, de még alapot sem talált. Éles szemével meglátta az élet egy mindennapi jelenségében a mély emberi tragikumot, s benne a történet szellemétől megihletve, az egyetemes emberi egy vonását, a mulandóságot, mely avultta tesz minden értéket; ugyancsak képzeletével hozzáköltötte azt a jelenetet, a király látogatását a haldokló Toldi ágya mellett, mely az eposz szimbolikáját egyben meggyőzővé és ragyogóvá teszi.

ADALÉKOK KÓDEXEINK FORRÁSAIHOZ.

(Második közlemény.)

4. Látomások kódexeinkben.

Középkori latin irodalmunk s a magyar kódexirodalom is szívesen merített a középkori misztika kristálytisztá, üde forrásából. Árpádházi Sz. Erzsébet és Schönauai Sz. Erzsébet látomásait, Sz. Brigitta, Sz. Anzelm s mások jelenéseit épúgy olvasták a magyar kolostorokban, mint Európa-szerte. Ezen misztikus iratok mellé Sz. Mechtild látomásait is be kell iktatnunk kódexirodalmunk forrásai közé. S épen ezek a nemzetközi kapcsolatok legértékesebb elemei kódexirodalmunknak; tanubizonyságai a művelt nyugattal való szellemi kapcsolatnak, érintkezésnek s a nyugati kolostori irodalomból merítő kölcsönzésnek.

a) Szent Mechtild látomása.

A Gömör-kódex 296—98. lapján (Nytár XI. 369.) Sz. Mechtild ájtatosságának imertetését olvassuk: «Ez az *eut ave maria* kyket az melchydys zyz mond vala azzonyunk zyz marianak tizteffegere.» Az ájtatosság szövege a végén csonka.

Az ájtatosság forrása Hackeborn Sz. Mechtild, XIII. századi helftai ciszterei apáca *Liber specialis gratiae* című misztikus könyve. A könyv I. részének *De quinque Ave Maria ante communionem legendis* címet viselő 43. fejezete mondja el Sz. Mechtild egyik jelenését, amelybe bele van foglalva az öt Ava Maria-val kapcsolatos szentáldozási ájtatossága. A Göm.-k. szövege ennek a fejezetnek a kivonata. Sz. Mechtild látomásának és ájtatosságának latin szövege megtalálható a látomások kritikai kiadásában.¹

Így érintkezik a Göm.-k. egyik csonka fejezete a középkori misztika egyik legüdébb alkotásával, Sz. Mechtild látomásainak könyvével, Hackeborn Sz. Mechtild (1241—1299), Sz. Gertrud nővére, kortársa volt Árpádházi Boldog Margitnak.

¹ *Revelationes Gertrudianae ac Mechtildianae*, Pictavii-Parisiis 1877. II. k. 127. l. — Más, szemelvényes kiadás, de melyben szintén benne van a szóbanforgó 43. fejezet: *Bibliotheca mystica et ascetica*. X. köt. Köln 1854. 81. l.

Sz. Mechtild szellemi kiképzését, a helftai kolostor hasonló nevű tagja, Magdeburgi Sz. Mechtild pedig lelki vezetését Sz. Domonkos rendjének köszöni. A Domonkos-rendiek buzgó terjesztői voltak a két Sz. Mechtild iratainak. Magyar földre is eljutottak Hackeborn Sz. Mechtild iratai, s épen egy Domonkos eredetű magyar kódexben, a Göm.-k.-ben találunk belőle ízeletet. Ezt is, mint annyi más értékes emlékünket, a margitszigeti Domonkos-apácák könyvgyűjtő és könyvmásoló buzgóságának köszönhetjük.¹

b) Árpádházi Szent Erzsébet látomásai.

Árpádházi Szent Erzsébet († 1231) életirói (pl. Montalambert) függelékül szemelvényeket közölnek e kedves szentnek látomásaiból. Szűz Mária gyakran részesítette ezt a lelki tökéletességre törekvő szentet égi látomásokban, lelki vigasztalásban. A szentnek legendája s életírásai maguk is utalnak ily látomásokra, de még többet tudnak e látomásokról a középkori egyházi írók, különösen az aszketikus írók s a prédikációk szerzői.

Különféle kéziratokban is közkézen forogtak Szent Erzsébet látomásai. A Szent Erzsébetről szóló irodalomban legtöbbször a bollandisták XVII. századi brüsszeli kéziratára hivatkoznak, mely természetesen egy régi kéziratnak másolata. A brüsszeli kézirat címe: *Revelationes beatae Mariae factae beatae Elisabeth, Filiae Regis Hungariae.*² A bollandisták kéziratának címével és kezdőszavaival egyező a vatikáni könyvtár egyik középkori latin kézírata. A Vatikán Ottoboni-könyvtárának 13. számú XIV. századi kézírata tartalmazza a látomásokat. Itt a cím: *Revelationes dne nre fete bte helisabeth filie regis ungarie.*³

Volt a látomásoknak egy olasznyelvű ősnymtatványkiadása is. Páduai Sz. Antal életével egy kötetben adták ki Sz. Erzsébet látomásait. A látomások címe itt: *Revelazioni a S. Elisabetta figliuola del Re d'Ungheria.*⁴

A bollandisták kézírata alapján németnyelvű szemelvényeket közölt a látomásokból Städtler, Montalambert Sz. Erzsébet életrajzának német fordítója. Ugyanő tanulmányt is írt a látomásokról.⁵

Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaiból a magyar kódexirodalomba is jutottak el szebb részletek, de a középkori latin

¹ Hogy a Göm.-k. nem a veszprémi, hanem a margitszigeti Domonkos-apácák használatára készült, arról meggyőz bennünket a kódex vándorlásának vizsgálata s más kódexekkel (pl. Winkl.-k., Thewr.-k.) való kapcsolata.

² Montalambert-Städtler: *Leben der heiligen Elisabeth von Ungarn.* Aachen-Leipzig. 1845.² CLV. és 475—497. l.

³ *M. Könyvszemle* 1909. 245. l. 1. sz.

⁴ Hain: *Repertorium Bibliographicum.* 1275. sz.

⁵ Montalambert-Städtler i. m. 475-497. l.

irodalom közvetítésével. Több részletet is találunk kódexeinkben. Ekként csoportosíthatjuk őket:

1. *Szűz Mária a jeruzsálemi templomban.* (Hét kérés az Úrhoz.) Két kódexünkben is megtaláljuk ezt a részletet. Német szövegét közli Städtler.¹

a) Debreceni-k. 265—270. (Nytár XI. 154—156. l.) Hozzájárul még a hét kéréssel összefüggő rész (270—71.) a látomásoknak egy másik fejezetéből.² Az egésznek forrása a Sz. Bonaventurának tulajdonított *Meditationes Vitae Christi* 3. fejezete. A fejezet címe: *Septem petitiones B. M. V.* A magyar szöveg hivatkozik is Sz. Bonaventurára mint forrásra.

b) Érdy-k. 257. (Nytár IV. 377—78. l.) Példa egy ájtatos személyről. Rövidre fogva elmondja az öt kérést. A hét kérés közül a 3. és 6. kérést elhagyja. Itt is hozzájárul az a részlet a másik fejezetből, mint a Debr.-k.-ben. A névtelen kartauzi forrása — mint tudjuk — Temesvári Pelbárt *Stellariuma*. (Li. VII. p. I. art. III. cap. IV. Miraculum. Lyon 1483. fol. 113^b. Az Érdy-k. szintén mint példát emeli ki.)

2. *Az Annunciatio.* A fejezet címe a bollandisták brüsszeli kéziratában: *Quomodo B. V. Maria proposuit servare virginitatem cum esset in templo.* Latin szövegét közli Montalambert, német fordítását Städtler.³ Öt magyar kódexben is megtaláljuk ennek a fejezetnek rövidre összevont elejét, mely elmondja, hogy Szűz Mária, olvasván Jeremiás könyvét, mennyire szeretett volna szolgálatára lenni annak a szűznek, aki a jövendölés szerint a Megváltó anyja lesz.⁴ A magyar párhuzamok:

a) Tihanyi-k. 285. (Nytár VI. 120—21. l.) Forrása: *Stellarium*. Li. I. p. III. art. II. cap. II. fol. 22^b.

b) Horváth-k. 94. (Nytár VI. 291—92. l.) Forrása tudvalevőleg Temesvári Pelbárt *Stellariumának* (fol. 22^b.) ugyanaz a része, mint a Tihanyi-k. megfelelő párhuzamának is.⁴

c) Corn.-k. 312. (Nytár VII. 227. l.) A Sarlós-Boldogasszony ünnepére szánt szentbeszéd elején találjuk a rövid párhuzamot. Az egész beszédnek forrása: *Sermones Parati de Sanctis.* (S. 45. Z.)

d) Nagysz.-k. 278—79. (Nytár III. 87. l.) Beleszöve Szűz Mária hét öröméről szóló szent beszédbe. A prédikáció forrása a Petrus de Palude Domonkos-rendi szerzetesnek tulajdonított *Sermones Thesauri novi de Sanctis* c. prédikáció-gyűjtemény 115. beszéde.⁵

e) Érdy-k. 252²²⁻²⁷. (Nytár IV. 369. l.) Rövid utalás.

¹ Montalambert-Städtler i. m. 484. l.

² A Debr.-k. híven követve forrását, közbül szintén elhagyja a hárfajátékosról szóló hasonlatot. Éppen így az Érdy-k.

³ Montalambert: *Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie.* Brüsszel, 1846. T. II. 383. — Montalambert: *Magyar Szent Erzsébet története.* Eger, 1862. 489 l. — Montalambert-Städtler i. m. 488. l.

⁴ Pelbárt latin szövegét közli Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái.* Bpest 1880. 128. l.

⁵ V. ö. IK. 1926. 46—47. l.

Hasonló látomást találunk Sz. Brigitta látomásai (I. k. X. fej.) között is.¹

3. *Azerényeket nem lehet fáradság nélkül megszerezni.* A fejezet német fordítását közli Städtler.² A fejezet eleje két helyütt van meg kódexeinkben: a) Debr.-k. 270—71. (Nytár XI. 156—57. l.) — b) Érdy-k. 258. (Nytár IV. 378. l.) Mindkét helyütt kapcsolatos a hét kérésről szóló fejezettel. (L. 2. pont a.)

4. *Szűz Mária öt jeles keserősége.* A bollandisták kéziratában nincs meg ez a fejezet. Temesvári Pelbárt és más egyházi írók (pl. Barletta Gábor) Árpád-házi Sz. Erzsébet látomásaiból való szemelvény gyanánt közlik. Még több más részletet is közölnek a látomásokból, melyek szintén nincsenek meg a bollandisták kéziratában. A Mária fájdalmairól szóló fejezet valamelyest emlékeztet az apokrif evangéliumi iratokra.

A látomásoknak ez a részlete két magyar kódexben is előfordul. Nevezetesen:

a) Lázár-k. 107³⁰—118³³. (Nytár XV. 311—12. l.) Szűz Mária öt keserőségéről szóló ájtatosság ismertetése. A látomás kezdő szavai: «Vala egy neminemy zent jambor ky lelekben halla az mi edef vronk iefuft zoluan az o^e edes zyleyevel es kerdezuen o^etet arrol hogy melyek voltanak volna ez vilagban o^eneky nagyobb kefferyffegehy:...»

Hasonlóképen vezeti be a látomást Discipulus (Herolt János) is példatárában: «Quidam sanctus pater in spiritu audiuit Jesum Christum quaerentem a matre misericordiae quae fuissent dolores sui maiores in mundo.» (*Promptuarium exemplorum. De miraculis Beate Virginis. Ex. XII. A példa címe: Salubre est honorare quinque dolores Mariae virginis.*) Discipulus szövege rövid, de egyező szerkezet a Láz.-k. részletezőbb előadásával. Az öt keserőség s a hozzáfűződő öt kegyelem felsorolása egyező mind a két kódexben, többször szószerinti egyezések is akadnak. Viszont Discipulus szövege az öt keserőség felsorolásában hasonló egyezést tüntet fel Barletta szövegével.

Barletta Gábor XV. századi olasz hitszónok, Sz. Domonkos rendjének tagja, Magyar Sz. Erzsébet látomása gyanánt mondja el a példát egyik prédikációjában. Rövidre fogott szerkezetben szintén felsorolja az öt keserőséget. Minthogy Barletta prédikációi nehezebben hozzáférhetők, közlöm szövegét:

De hac candela exemplum legitur in visione sancte Helisabeth.³ Quod virgo ei apparuit. dicens. quod sibi gratissimum erat: ut sui devoti in sabbato hodierno hora vespertina candelam accendant in sui honorem per

¹ *Revelationes S. Brigittae.* Roma 1606. 16. l.

² Montalambert-Städtler i. m. 490. l.

³ Barletta más helyütt tüzetesen megjelöli, hogy Magyarországi Sz. Erzsébet látomásairól van szó. Hivatkozásai: *Exemplum in visionibus s. Elisabeth regine ungarie* (fol. 12^b). *In visionibus Helisabet filie regis ungarie* (f. 18^b). *Exemplum vidue Helisabeth* (f. 103^b).

quam representatur eius fides. Et adiunxit quod quinque vicibus habuit dolores de filio. Primo quom Simeon occidendum dixit Luc. 2. Tuam ipsius animam etc. Secundo Quom perdidit ipsum in triduo in hierusalem Luc. 2. Tertio quom captum et ligatum audivit a Joanne; in Bethania consistens. Quarto quom crucifixum vidit in cruce. Quinto quom ipsum vidit poni in sepulchro: de brachiis suis. (*Sermones quadragesimales et de sanctis*. Brixie 1497. fol. 54^b.)

b) Érsekújvári-k. 262. (Nytár IX. 228—29. l.) E szerkezet szerint Sz. János evangelistának volt látomása Szűz Mária öt nagy keserüségéről. Mária mennybemenetele után Jézus és Mária beszélgetését hallotta erről. A kódex elbeszélése szintén két részre tagozódik: öt jeles keserűség, öt ajándék, v. i. kegyelem (gratia). A szöveg egyes részei Temesvári Pelbárt előadásával egyeznek, vagy legalább is arra emlékeztetnek. Egyébként teljesebb, bővebb szerkezet, mint a Láz.-k.-é.

Pelbárt Sz. Erzsébet látomásaira hivatkozik mint forrásra s ekként vezeti be a legendát: «Legitur nempe in quibusdam reuelationibus et memini legisse me idipsum excerptum fore ex libro reuelationum sancte Elizabeth.» (*Stellarium*. Li. III. p. III. art. III. f. 74 l. — És rövid utalás a kegyelmekre: Li. XII. p. II. art. II. fol. 193^a.) Pelbárt csak emlékszik rá, hogy Sz. Erzsébet látomásainak kivonatában olvasta a legendát, de Barletta határozottan Sz. Erzsébet látomása gyanánt mondja el ugyanazt.

Hogyan kerül ez az egyik változatban Sz. János evangeliista látomásának feltüntetett jelenés Sz. Erzsébet látomásai közé? Hogyan kapcsolódik bele Sz. János neve? Annyit tudunk Sz. Erzsébet legendájából és életrajzából, hogy ő nagy tisztelője volt a szízi életet kedvelő evangelistának. A látomások brüsszeli kézírata is említi, hogy Sz. János többször megjelent Sz. Erzsébetnek, sőt más gyóntató hiányában gyóntatója is volt.¹ Már most akár Sz. János, akár Sz. Erzsébet látomásának volt eredetileg feltüntetve a legenda, mindenképen értjük, hogyan jutott bele Sz. Erzsébetünk látomásainak könyvébe.

E legenda, illetőleg látomás alapján rendszeresen is kidolgozták a Szűz Mária öt jeles keserüségéről szóló ájtatosságot. Ez a sorozatos imádság bekerült a Czech-k. lapjaira (88—100²⁰ Nytár XIV. 323—25. l.) is. A legenda alapján készült imádság természetesen tartalmilag érintkezik az Ers.-k. legendájával. A Czech-k. öt imádságának megfelelő latin szöveg megvan Nicolaus Salycetus imakönyvében: *Anthidotarius animae*. (Hagenau 1494. fol. LV^a.) Némi eltéréssel megtaláljuk a latin szöveget a *Sacerdotale Romanum* (Velece 1585 fol. 118^b) V.

¹ Montalambert-Städtler i. m. 484, 495 l. — Welzer-Welte: *Kirchenlexikon*². IV. 385.

imádságai között is. Az egyes imádságok kezdő szavai mind a két latin szövegben:

Mediatrice dei et hominum
 Auxiliatrix dei et hominum
 Reparatrix debiliū
 Illuminatrix cecorum
 Advocatrix omnium peccatorum . . .

Ki tudjuk mutatni, hogy az *Anthidotarius* imakönyv közvetlenül hatott a Czech-k. s a vele összefüggő Festetics-k. imádságaira.¹

Nicolaus Salycetus is Sz. János evangélista látomása gyanánt mondja el az imádság keletkezésének történetét. A bevezetésben így szól:

prout reuelatum fuit beato Johanni evangeliste . . . in visione vidit et audiuit quod beata virgo Maria narravit filio suo quod in hoc mundo in quinque doloribus subscriptis precipue fuerit nimium perturbata . . .

Salycetus szerint az öt imádság szövege Sz. Anzelmtől ered. A *Hortulus anime* német, protestáns kiadása (*Selen wurtzgertley*n. Lyon 1518. fol. 112^b) egy straszburgi Jánoslovagrendi szerzetest említ mint az imádság buzgó terjesztőjét.

Az összehasonlításba bevont szerkezetek közül — mint láttuk — csak kettő, Pelbárt és Barletta szövege tünteti föl, hogy az imádság keletkezésének története Árpádházi Sz. Erzsébet látomásából való részlet.

5. *Szeplőtelen fogantatás.* Az Érdy-k. (164²³ Nytár IV. 246.) hivatkozik Sz. Brigitta és Sz. Erzsébet látomására, mely szerint Szűz Mária eredendő bűn nélkül fogantatott. Az Érdy-k. forrása e helyütt Temesvári Pelbárt írása:

Primum est quod scribit beata Brigida in suis revelationibus beatam sibi apparuisse et interrogatam respondisse sibi taliter. Concepta quidem sum (ait) ex Joachim et anna sine peccato originali etc. Secundum est quod consimiliter legitur in revelationibus sancte Elisabeth. (*Stellarium*. Li. IV. p. I. art. III. fol. 81^a.)

Pelbárttal egybehangzólag mondja el Sz. Brigitta látomását Laskai Ozsvát (*Biga salutis de Sanctis* S. VI.) is, de még elébe biggyeszt néhány soros bevezetést: «Item frater Matheus de ordine predicatorum interrogavit b. Brigittam dicens . . .» Sz. Erzsébet látomására Laskai nem hivatkozik.

¹ Csak egy feltűnő körülményre hivatkozom. A Fest-k. 160¹¹—166¹⁹ s a Czech-k. 122⁷—126³⁰ lapján lévő Mária-imádságok szövege nemcsak egyező az *Anth. an.* latin szövegeivel, hanem a latin imakönyvben szintén ugyanolyan egymásutánban következnek az imádságok. (Az imádságok kezdőszavai: O Domina mea sancta maria, Spes anime mee, Sub tuum presidium, Protege domine famulos. *Anth. an.* XXXVIII^b—XXXIX^a.)

Sz. Brigitta látomásaiban ismételten is szóba kerül Szűz Mária szeplőtelen fogantatása. Az a részlet, melyet Pelbárt, Laskai és az Érdy-k. idéznek, a VI. könyv 49. fejezete.¹

Az Érdy-k.-ben ekként érintkezik Sz. Erzsébet látomása Sz. Brigitta látomásával.

6. *Gábor angyal és Szűz Mária.* Kódexeinknek még egy vonatkozása van Sz. Erzsébet látomásaival. Petrus de Natalibus nagy legendás könyve, a *Catalogus Sanctorum* írja Gábor angyal legendájában:

Officium autem eius est secreta mysteria divina nunciare. Unde et de sancta elisabeth de ungarie(!) invenitur: quod gabriel angelus eidem pluries apparuit et multas ei divinas visiones revelavit: qui etiam ei dixit: quod ipse erat angelus qui verbi dei conceptum beate virginis nunciavit: quique obitum ipsius virginis eidem predixit. (*Cat. Sanct.* Lyon 1514. Li. III. cap. 226. fol. 64^a.)

A látomások brüsszeli kézírata is megemlíti egy helyütt, hogy Gábor főangyal volt az Úr követe az annunciatio alkal-mával.² Magyar kódexek nem egyszer, főleg az annunciatio elbeszélésekor, szintén megnevezik az Úrnak angyalát Gábor nevéen, mikép Lukács evangéliuma (I. 26.) is. Így pl. az Érdy-k.: «Mykron zent Gabriel ydwezlee mariat.» (163^a Nytár IV. 244.) Vagy a Tihanyi-k. (Nytár VI. 121—22.) ismételten is.

Egyes magyar kódexek szintén úgy tudják, hogy Gábor angyal értesítette Szűz Máriát közeledő halálának idejéről s vitte neki a palmaágat s a gyászruhát.³ Így a Kazinczy-k. 10³² (Nytár VI. 180.), ahol «zenth gabriel archangel» neve a fordító betoldása a *Stellarium*ból (fol. 167^b) átdolgozott szövegben. A Tihanyi-k.-nek párhuzamos helye (372²⁰ Nytár VI. 161.), mely szintén Pelbárt *Stellarium*át fordítja, nem említi e helyütt Gábor nevét. Ellenben az Érdy-k. (483¹² Nytár V. 216.) szintén megnevezi «zent Gabriel archangalt.»

Ennyit a látomásoknak kódexeinkkel érintkező részéről.

Ismételten foglalkoztatta a szakköröket a látomások hitelességének kérdése. Nem terjeszkedhetem ki e kérdés tárgyalására, csupán utalok *Arpádházi Szent Erzsébet látomásai* című dolgozatomra,⁴ mely e kérdéssel is foglalkozik.

¹ Durantus Consalv.: *Revelationes S. Brigittae.* Roma 1606. 547. — Clarus L.: *Leben und Offenbarungen der Heiligen Brigitta.* Regensburg 1888². III. 118.

² Städtler fordításában: «Gott aber, die innere Glut und die äussere Demuth erblickend, sandte mir zu der ihm wohlgefälligen Zeit den Erzengel Gabriel, der mir, nachdem er mich gegrüsst, wie es das Evangelium erzählt, die Göttlichen Verheissungen brachte.» (Montalambert-Städtler i. m. 492.)

³ Temesvári Pelbárt közbevetőleg elmondja, hogy a palmaágnak egy állítólagos részecskéjét látta is a királyi udvar egyik főemberénél. Pelbárt szavai: Et ego fateor me vidisse apud quendam comitem regium: particulam quandam que dicebatur esse de illo palma. (*Stellarium* fol. 167^b.)

⁴ *Religio* 1909. 580., 594. és 611. l.

Újabban Olieger Livarius ferences kutató irt tanulmányt a látomásokról. Belső érvekből arra a következtetésre jut, hogy az Árpádházi Sz. Erzsébet nevével kapcsolatban forgalomba került látomások és kinyilatkoztatások voltaképen Schönauai Sz. Erzsébet látomásai.¹ A végső szót természetesen még nem mondták ki e vitás kérdésben.

c) Schönauai Szent Erzsébet látomása.

Schönauai Sz. Erzsébet bencés apáca a XII. század derekán élt a schönauai kolostorban Istennel egyesült szemlélődő életet s ugyanott halt meg 1164-ben, szentség hírében, magának a kolostornak is hírnevet szerezve. Kortársai szerint már 23 éves korában a lelki tökéletesség fokára jutott s az istentisztelet alatt számos látomásban részesült. A látomásokat, kinyilatkoztatásokat ömaga jegyezte föl viasztáblára, testvére Egbert, későbbi schönauai bencés apát pedig rendszeresen feldolgozta azokat. Így jött létre pl. a *Visiones* három könyve is.² Egbert 1167-től haláláig, 1189-ig volt schönauai bencés apát.³

E látomásokból középkori latin irodalmunkban (pl. Temesvári Pelbárt *Stellarium*ában) is találunk szemelvényeket. Csakhogy az egyházi írók nálunk is s a külföldön is Schönauai Sz. Erzsébet látomásait sokszor összetévesztették Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaival. A mi Sz. Erzsébetünk jelenései gyanánt közlik Schönauai Sz. Erzsébet látomásait is. Még egyes életrajzaiba is belekerültek szemelvények a schönauai bencés apáca látomásaiból.

Középkori irodalmunkban Pelbártnál kerül elő legtöbb szemelvény Schönauai Sz. Erzsébet látomásaiból. Pelbárt is összetéveszti a látomásokat és Schönauai Sz. Erzsébet látomásaira is ugyanoly megnevezéssel utal, mint Árpádházi Sz. Erzsébet látomásaira. Más szóval átruhazza a látomásokat Magyar Sz. Erzsébetre.

Temesvári Pelbárt közvetítésével azután belekerült Schönauai Sz. Erzsébet látomásainak egy részlete a Horváth-k. lapjaira. (171^{ss}—172^s Nytár VI. 319—20.) A látomás Mária mennybemenetelének körülményeiről szól. A kódexíró utalása: *zent ersebet azzonnak ielenetenek keunyueben* oluafatyk. (Pelbártnál: Nam in reuelatione sancte Elizabeth legitur.)

A magyar fordító tehát tudott Sz. Erzsébet jeleneinek könyvről; ez a cím ugyan inkább Schönauai Sz. Erzsébet látomásainak (*Visionum libri tres*) felel meg, ahonnet csakugyan való a látomás. A Horv.-k. forrása: *Stellarium*. Li. X. p. I. art.

¹ Kath. Szemle 1926. 304. l.

² *Kirchenlexikon*. IV. 383. és 135. — A látomásokat teljesen összegyűjtve kiadta Roth: *Die Visionen der hl. Elisabeth . . . von Schönau*. Brünn 1884.

³ Roth i. m. 180.

III. f. 151^a. A *Stellarium*nak a Boldogasszony haláláról szóló részét lefordítja a Tihanyi-k. is (337—398. Nytár VI. 147.); de épen ezt a látomást hagyja el a fordító, míg a rákövetkező, Pádunai Sz. Antalról szóló példát közli.

Schönaui Sz. Erzsébet látomásai között kétszer is megtaláljuk Mária mennybemenetelének leírását: 1. *Liber visionum secundus*. XXXI. Visio Elisabeth, quam vidit de resurrectione beate virginis matris domini. (Roth kiadásában 53. lapon.) Ennek felel meg Pelbárt rövidre fogott előadása, mely helyenként még az eredetinek szavaihoz is ragaszkodik. — 2. *De secunda assumptionis beate virginis*. (Roth 153. l. Más írók ascensio névvel említik a secunda assumptio ünnepét.) Megfelel az előbbi befejező részének. Pelbárt is utal rá röviden: *Stellarium*. Li. X. p. III. art. II. fol. 158^a.

Schönaui Sz. Erzsébetnek az assumptióra vonatkozó látomását Antoninus firenzei érsek (*Chronicon*, P. III. tit. XIX. cap. XI. fol. 62^a Nürnberg 1491.) és Wadding, a Ferenc-rend hivatalos történetírója (*Annales Minorum*, Roma 1732^a. T. II. 169.) fölvevették Árpádházi Sz. Erzsébet életrajzába. Laskai Ozsvát (*Biga salutis de Sanctis*. S. 73.), ki Pelbárt nyomán szintén hivatkozik a látomásra, Sz. Erzsébet özvegyet nevezi meg.¹ Pelbárt hivatkozását tehát ő is s más kortársai is Árpádházi Sz. Erzsébetre értették, épúgy mint maga Pelbárt is.

A *Catalogus Sanctorum* (Li. VII. cap. 65. és li. V. cap. 123.) Schönaui Sz. Erzsébet látomása gyanánt mondja el az assumptióról szóló látomásokat.

Az assumptióról szóló látomás emlékeztet az apokrif iratok (*Transitus Mariae*) megfelelő helyeire. Egyező vonások: nagy fényesség, éneklés Mária mennybemenetelekor. Az apokrif iratok szintén hatottak kódexeinkre.² (Pl. Teleki-k.-nek az assumptióról szóló fejezetére: Tel.-k. 174—190. Nytár XII. 337.)

d) Egy pápa imádsága.

A Gömör-k. 59. lapján (Nytár XI. 317.) egy példába foglalt imádság kezdődik. Volt egy pápa, ki halálos ágyán megkérte s megtanította egyik káplánját, hogy bizonyos ajtatósságot végezzen mellette haláltusájában. A káplán híven teljesítette a rá bízott feladatot. Halála után megjelent neki a pápa s hálálkodva felvilágosította az imádság hasznáról. Az imádság azután el is terjedt.

¹ Laskai Ozsvát utalása: «Tertio hoc idem probemus revelationibus factis diversis sanctis puta beato Bernardo beate Elisabeth vidue ac b. Antonio de ordine fratrum minorum.» Sz. Erzsébet látomására csak utal, Pádunai Sz. Anta! látomását azonban elmondja, épúgy mint a *Stellarium* s annak nyomában a Horv.-k. és Tih.-k.

² V. ö. Nyilasi Rajmund: *Codexeink Mária-legendái*. Bpest 1902. 89. 104. l. s kv.

Ennek a példának és imádságnak megfelelő latin szöveg megvan a kódex-irodalmunkkal is kapcsolatos¹ Dionysius Carthusiensis (Rickel Dénes) XV. századi kartauzi egyházi írónak egyik művéhez csatolt függelékben. Aszketikus munkái közül legismertebb volt *Liber de quatuor hominis novissimis* c. műve. Ezt a művét rendszerint együtt adták ki *Colloquium de particulari iudicio animarum* c. munkájával. E kettős munka második részének utolsó fejezeteibe maga Dionysius Carthusiensis is belefoglalt a haldoklókért végzendő imádságokat és ájtatosságokat. Későbbi kiadások ezen imádságokat még megtoldották másokkal. Az imádságok nagy része megvan más, hasonló tárgyú kartauzi kiadványokban is.

Figyelmet érdemel egy 1568. évi velencei kiadás, melynek főcíme: D. Dionysii Carthusiani *Liber utilissimus, de quatuor hominis novissimis*. (Venetiis, MDLXVIII.) A mű végén függelék van. A 315. levéllel kezdődő függelék címe: *Letaniae, Orationes, Commendationesque*; quibus fuos afsueti sunt morientes munire. CARTHUSIANI. A kartauziak imagyűjteménye után egyéb ájtatosságok következnek s közte találjuk meg a 347—350. levélen az ismeretlen nevű pápának a Göm.-k.-ben előforduló imádságát. Csakhogy ez a latin szöveg bővebb szerkezetű. A példába foglalt imádsághoz hozzájárul még rendszeresen kidolgozott ájtatosság, melynek a fohászokon s három imádságon kívül még elajánlása (conclusio) is van. A latin szövegnek a Göm.-k.-szel érintkező része így szól:

Exemplum, quid in extremo puncto agonizantis sit ab aliquo devoto viro attentissime peragendum.

Fuit quidam Papa, qui dum in extremum venisset, interrogabat sacellanum suum, virum idoneum et devotum, quem plurimum diligebat, quibus suffragiis post mortem eum vellet apud deum iuvare, Qui respondit, quod omnibus modis quibus posset, et quaecunque iuberet pro salute animae facere vellet. Tunc Papa ait: Non peto aliud a te subsidium, nisi dum videris me in agonia positum, orationem dominicam pro me tribus vicibus dicas. Qui se hoc libenter facturum promisit. Ad quem papa: Cum primum Pater noster, dixeris: Dic in honore agoniae Jesu Christi: obsecrans, ut multitudinem sui sudoris sanguinei, quem prae timore angustiae suae pro nobis copiosissime effudit, contra multitudinem peccatorum meorum suo patri offerre dignetur: pro omnibus angustiis quas peccatis meis exigentibus merui. Cum secundum Pater noster, dixeris: Dic in honore omnium passionum et amaritudinum Jesu Christi quos in cruce sustinuit, maxime in illa hora quando anima eius sanctissima de suo corpore sacratissimo est egressa, ut eas patri suo offerre et ostendere dignetur, contra omnes poenas et passiones quas pro peccatis meis me meruisse pertimesco. Cum tertium Pater noster, dixeris: Dic in honorem ineffabilis charitatis Jesu Christi, qui, quae ipsum de caelis ad terram ad tolerantias omnium harum passionum traxit, ut hoc charitate

¹ V. ö. IK. 1922. 121. és 127.

me saluare et caelos mihi aperire dignetur, qui meis meritis saluari nequeo, ac caeleste regnum obtinere. His dictis, promisit sacellanus haec omnia libentissime se facturum: quod et fecit cum diligentia et devotione, quibus potuit. Papa moritur, et post mortem sacellano se splendidum atque coruscantem nimis ostendens, immensas grates sibi referebat, dicens absque omni poena se fore liberatum. Nam post primum Pater noster, inquit, Jesus Christus sudorem suum sanguineum pro me ostendens, omnem meam propulsavit angustiam. Post secundum Pater noster, amaritudine omnium passionum suarum omnia peccata ut nubem delevit. Post tertium, Pater noster, per charitatem suam caelum reseravit meque cum gaudio introduxit. Propter hanc revelationem, quam praedictus sacellanus multis referebat, in pluribus locis mos inolevit, ut idem praedictus modus orandi apud morientes devote servetur: sub spe certissima quod ipsa oratio valeat hominem a daemonibus liberare, peccata diluere, et caeleste regnum aperire, auxilio domini nostri Jesu Christi. (~ Göm.-k. 59—63. Nyár XI. 317—18. l.)

Amint említettem, a latin szöveghez hozzájárul e látomás alapján rendszeresen kidolgozott ájtatosság (348—351. l.) ily utalással: *Exercitium practicum huius exempli*. Az ájtatosság bekerült a *Sacerdotale Romanum* (fol. 117^b) imádságai közé is, de a rövid bevezető imák s a záró imádság (conclusio) híjával. Az említett bevezető imádságok közül a második mint önálló imádság is ismeretes. Megvan pl. az *Anthidotarius animeben*. (Fol. CVIII^a, kezdő szavai: Sanctifica me domine hoc signaculo sancte crucis...)

A *Preces Gertrudiana* (Einsiedeln 1691. 261. l.) című imakönyv szintén közli a három imádságot, ugyanoly beosztással, mint a *Sacerd. Rom.* Röviden utal az ájtatosság eredetét feltüntető legendára is; forrásra is hivatkozik e tekintetben: Barthol. ab Angelis, Ord. Praedic. *lib. de praep. ad mortem*. Bartholomaeus ab Angelo († 1584) olasz Domonkosrendű atya volt.¹

5. A Cornides-kódex prédikációi.

A Cornides-k.-ben szép számmal vannak szentbeszéddek, melyeknek forrása eddigelé még meghatározatlan volt. Forrásnomozásaim alapján most pótolhatom ezt a hiányt.

a) Paratus és a Cornides-kódex.

Paratus oly név, mint Discipulus (Herolt János), Peregrius vagy nálunk Pomerius (Temesvári Pelbárt). Prédikációgyűjtemény címe a Paratus, de egyúttal a szerző nevét is rejti. *Sermones Parati de tempore et de sanctis* címmel a XV. század utolsó negyedében egy prédikáció-gyűjtemény forgott közkézen. Kedvelt könyv, kapós forrásmunka volt, így sok

¹ Quetif-Echard: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*. II. 269a.

kiadást is ért. Hain 17 ösnyomtatvány-kiadását írja le.¹ Az évszámmal ellátott kiadások közül legrégebb az 1486. évi kölni kiadás.² A nagy népszerűséget meg is érdemelte e gyűjtemény. Aránylag rövid szentbeszédet ad, többet is egy-egy alkalomra s nem fukarkodik a középkorban annyira kedvelt példákkal.

A mű két részből áll: 1. *Sermones Parati de tempore*. Az egyházi év vasárnapjaira és ünnepeire írt beszédek. 2. *Sermones Parati de Sanctis*. A szentek ünnepeire szánt beszédek.

A gyűjtemény szerzője nemcsak a névtelenség, hanem az ismeretlenség homályába is burkolózik. Magáról nem árul el semmit. Valószínűleg szerzetes volt s legfőjebb a perikópák tüzetes összehasonlításából lehetne sejteni, milyen szerzetes-rendhez tartozott.

Az ismeretlen Paratust is be kell iktatnunk kódex-irodalmunk jelentősebb forrásai közé. Prédikációi közül szép számmal lefordított a Corn.-k. névtelen írója.

I. *Sermones Parati De tempore*. A gyűjtemény első részét használta ki legjobban a Corn.-k. Ebből a részből a következő beszédek kerültek át a kódexbe:

1. In Circumcisione domini. S. XXV. Sument filij israel de sanguine agni... = Corn.-k. 211—223. (Nytár VII. 179. l.) Kiskarácsony napjára. A fordítás hü.

2. In Epiphania domini. S. XXVI. Factum est autem ut baptizaretur omnis populus... = 223—238. (VII. 185.) Vízkereszt napjára.

3. In cena domini. S. LXXIV. Accepit iesus panem et benedixit... = 369—381. (VII. 250.) Nagycsütörtöki prédikáció.

4. De Ascensione domini. S. XCI. Ecce ascendit quasi aquila... = 118—127. (VII. 140.) Ascensio napjára.

5. De sancto spiritu. S. XCV. Factus est repente de celo sonus... = 128—139. (VII. 145.) Pünkösöd napjára. — A magyar szövegben itt-ott néhány szónyi magyarázó betoldás.

6. De sancta trinitate. S. CVI. Gratia domini nostri Jesu christi... + De spiritu sancto. S. XCVII. O quam bonus et suavis est domine spiritus tuus in nobis. Sap. XII. = 139—168. (VII. 150.) Szentháromság napjára.

Forrányomozás szempontjából érdekes beszéd. Paratus két prédikációja olvad itt egybe szentháromságnapi beszéddé. A magyar fordító elővette a 106. számú beszédet s azt egyes részletek s utalások elhagyásával lefordította. A 3. résznél, mely egyúttal a beszéd vége, figyelmeztetésre akadt, hogy hol talál hozzá megfelelő anyagot. Az utalás így szól: «Require in sermone O quam suavis es domine. in die Pentecostes.»

¹ Hain: *Repertorium Bibliographicum*. 12397—12413. sz.

² Hain 12410. sz. — Én a prédikációknak egy 1516. évi hagenai kiadását használtam a budapesti egy. könyvtár szivességéből.

Ez a pünkösdi beszéd a 97. számú. Ezt is lefordítja a kódex-író, csupán az elején hagy el néhány sort. A 97. beszédnek megfelelő magyar szöveg a 150³⁵ lapon (VII. 154.) kezdődik.

Holik Flóris a prédikációnak a hét főbűnről szóló második részét kapcsolatba hozta az Aranyosi-Gellértfi-kódex-szel, bár ő sem mondja azt a magyar kódex közvetlen forrásának.¹ Nem kell már Gellértfihez fordulnunk töredékes latin szövegért, ime megkerült az egész beszédnek latin forrása.

7. In die Corporis christi. S. CVII. Cenantibus illis accepit Jesus panem . . . = 169—183. (VII. 163.) Urnapra.

II. *Sermones Parati de Sanctis*. A szentekről szóló prédikációkból is fölhasznált néhányat a kódexíró.

1. De visitatione Marie. S. XLV. Benedicta tu in mulieribus . . . = (Corn.-k. 311—324. (Nytár VII. 227.) Visitatio marie napjára.

2. De sancta Margareta. S. XLVI. Tota pulcra es amica mea . . . = 324—334. (VII. 234.) Szent Margit asszonyról. — Hü fordítás, mint az előbbi beszéd is.

3. De omnibus sanctis. S. LXXIV. Beati qui persecutionem patiuntur . . . = 184—204 eleje (VII. 170.) Mindszent napjára.

A beszédnek kettős forrása van: *a*) eleje (184—190³³) Paratus mindszentnapi beszédének fordítása; *b*) a prédikáció további folyamán (190³⁴—204) a *Legenda aurea* 157. fejezetének megfelelő részét fordítja. Paratus maga is forrás gyanánt használta az aranylegendát, így bajos pontosan megállapítani, hol kezdődik a *LA*-ból átvett rész. A Corn.-k. 190³⁴—194²⁶ lapjának megfelelő latin szöveg néhány részlet leszámításával megvan Paratusnál is.

4. In festo animarum. S. LXXV. Miseremini mei miseremini me (!) saltem vos amici mei: quia manus domini tetigit me. Job. XIX. = 421—430. VII. 266.) Csonka beszéd halottak napjára.

A magyar szöveg eleje csonka. Le volt fordítva az egész beszéd, de eleje (Paratusnál alig 3 sor híján egy teljes nyomtatott lap) elkallódott.² A latin beszédben ezt az utalást találjuk: «Quarto possunt iuvari per ieiunium quod patet de illo qui pro peccatis sue matris septem annis satisfacit. Require in eodem sermone.» A Corn.-k. (428³) ezt a hivatkozást ekként alakítja át: «Negyedzer fejeztethetnek az halottak bevtnek myatta. ky meg byzoneytatyk ez feljevl meg mondot peldabol Az fyvrol ky ev anyanak bevnerevl eleget tevn. heet eztendeygpentencyat tartuan.» Ez a felül megmondott példa Paratusnál A betű alatt van s majdnem közvetlenül megelőzi az egyszeri tolvajról szóló példát, mellyel kezdődik a Corn.-k. csonka

¹ IK. 1922. 126.

² A hiányzó szövegrész a kódexben megfelelné öt lapnak. Jól számította a hiányzó lapok számát Volf György. (*Nytár* VII. k. XL.) De valószínűleg még más szöveg is elkallódott a kódexből.

szövege. A magyar szöveg hű fordítás, de olykor (pl. 428⁴⁻⁶) betold a kódexíró magyarázó szavakat vagy mondatot.

Érdemes megemlíteni, hogy az egyik példában a kódexíró abbas (apát) szó helyett következetesen fejedelem szót fordít. Hasonlóképen a Virginia-k.-ben (Nytár III. 335.) olvasható Sz. Jeromos-féle apáca-életrabszabályok, a *Regula monacharum* magyar szövegében következetesen priorissa (123⁸⁴, 131¹⁶) vagy fejedelem (133¹¹) kifejezés található az eredeti abbatissa helyett. Sz. Domonkos rendjében nincs apát vagy apátnő, s a kódexírók alkalmazkodnak a rendi szervezet terminológiájához. A Ráskai Lea másolatában ránk maradt Corn.-k. prédikációit eszerint Domonkos-rendi szerzetes fordította a margitszigeti Domonkos-apácák részére, mint ahogy a többnyire tévesen ferences eredetűnek tartott Virg.-k. is már eredetileg a nyulak-szigetebeli Domonkos-apácák részére készült.

Sz. Dorottya napjára Paratus csak a szentnek legendáját vette föl s nem ad kidolgozott prédikációt. A Corn.-k. nem is ezt fordítja le, hanem Pelbárt *Pomerium*ához fordul, ahol kikerekített beszédet talált s azt szóltatja meg magyarul.

III. *Példák.* A teljes prédikáció-fordításokon kívül még két példa is került át a Paratus-prédikációkból a Corn.-k. lapjaira.

Horváth Cyrill előmunkálata után Katona Lajos állította pontosan egybe a Corn.-k. húsvéti prédikációjának forrásait. Discipulus és Pelbárt prédikációból alakította át a maga beszédét az ismeretlen fordító.¹ A szent beszéd végén azonban van két példa, melyeknek forrása eddigelé még meghatározásra várt. A példákat Paratus egyik húsvétnapi prédikációjából vette át az ismeretlen fordító. A két példa:

1. Egy barátról, ki magát méltatlannak tartotta a szentáldozásra. S. LXXVII. I. = Corn.-k. 116⁸⁶ — 117¹⁰ (Nytár VII. 139.)

2. Egy püspökről, kinek Isten húsvét napján megjelentette, kik járulnak méltóan a szentáldozáshoz. A példa latin szövege:

Exemplum de quodam episcopo qui rogauit deum ut sibi ostenderet qui digne communicarent. et hoc in die pasce. et cum singuli venirent ad ecclesiam vidit quosdam rubicundos quosdam vero lucidos. Post hos venerunt multe mulieres que etiam habuerunt diuersas facies. inter quas vidit duas meretrices publicas nigerrimas facies habentes. que post missam ita splendide apparuerunt quod nullam maculam habuerunt. Cum super hoc episcopus nimis multum miraretur venit ad eum angelus dicens. Illi qui splendidas facies habent sunt qui sancte et iuste in charitate viuunt. Qui rubicundas facies habent, sunt qui detractiones: risus: vanitates et vaniloquia amant. Qui vero nigras facies habent sunt luxuriosi. homicidusurarij. qui mortalibus peccatis sunt inuoluti. Due autem meretrices quando

¹ IK. 1899. 371.

ingresse sunt ecclesiam sint contrite. et promiserunt se caste victuras et dominus dimisit illis omnia peccata sua. Tunc episcopus conuocauit omnes et rem eis aperuit per ordinem. Ac illi contriti et confessi omnes lucidi facti sunt. et tunc accesserunt ad mensam domini. (*Sermones Parati De tempore*. S. LXXVII. K. = Con.-k. 117¹¹—118. (Nytár VII. 140.)

Ez a példa megvan Discipulusnál is, még pedig kétféle változatban: a) *Sermones de tempore*. S. 46. R. Rövidre fogott kivonat. Forrás gyanánt idézve: Legitur *in libro de donis*. Vagyis a forrás Etienne de Bourbon (Stephanus de Borbone) *Liber de VII donis* című műve. — b) *Promptuarium exemplorum*. E XX. Paratusétól eltérő, hosszabb szerkezet.

A forrásnyomozás eredményeként megállapíthatom azt, hogy a Corn.-k. 12 Paratus-prédikációt fordított le teljesen, a húsvétvasárnapi prédikációba pedig 2 példát vett át. A kódexben ránk maradt 16 prédikáció közül 11 Paratusból való. A Corn.-k. szentbeszédeinek főforrása tehát Paratus prédikációgyűjteménye.

b) Discipulus, Ludolphus és a Cornides-kódex.

Paratus mellett Discipulus és Ludolphus is forrásául szolgáltak a kódexnek. Már Katona Lajos megállapította, hogy a húsvétvasárnapi prédikáció egyik forrása Discipulus húsvéti szentbeszéde. Discipulus a kódexnek még más beszédeire is hatott. A húsvéti prédikáció előtt levő két beszéd szintén Discipulusból való fordítás.

A húsvéti prédikáción kívül a Corn.-k. és Discipulus érintkezése következő:

1. *Sermones discipuli de sanctis*. De omnibus sanctis. S. XXXIX. Gaudete et exultate quoniam merces vestra ... = Corn.-k. 59—71. (Nytár VII. 115.) Mindszentre. — Afordítás hű.

2. A karácsony napjára való prédikációnak (Corn.-k. 72—93. Nytár VII. 128.) kettős forrása van:

a) Az ismeretlen kódexíró lefordítja a *Sermones discipuli de tempore*. 11. szentbeszédének körülbelül a háromnegyed részét. Elhagyja a beszéd végét (D. pont vége, E, F. teljesen). Helyébe Ludolphusból vesz át egyes részeket nemcsak a beszéd végén, hanem közben is.

b) A beszéd másik forrása Ludolphus de Saxonia *Vita Jesu Christi* c. művének megfelelő elmélkedése. Az I. rész 9. fejezetéből¹ vesz át szemelvényesen egyes részleteket. Nevezetesen a következő pontokból használ föl egyes részeket:

7. Et reclinauit et posuit eum — Ut jumentus factus sum apud te = Corn.-k. 90³¹—91¹. (Nytár VII. 128.) — 8. pontból kivonatossan Anselmus és Bernardus idézete = 91¹—93³³ — 9. pont eleje = a beszéd vége (93. l.) —

¹ *Vita Jesu Christi*. Rigollot-féle kiadás. Paris—Roma 1870. I. 80—82., 87., 90—91. l.

15. pontból két szemelvény = 77¹⁶—78³² (Nytár VIII. 123.) — 20. pont teljesen, néhány szónyi változtatással vagy kihagyással = 78³²—81⁷.

A kódex a Ludolphusból vett rész elején idézi is Landulfust, de idézőmódja alkalmas a félrevezetésre. Magam is eleinte azt hittem, hogy Ludolphus nem közvetlen forrása a kódexnek, míg a tüzetes egybevetés meg nem győzött annak ellenkezőjéről. Íme újabb adalék Ludolphus és kódexeink érintkezéséhez!¹

A prédikációk forrásának megállapításával a Cornides-k-re vonatkozólag befejeződött a forrásnyomozás. Immár ismerjük a kódex minden darabjának latin forrását.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ V. 5. IK 1926. 47.

BALASSI KÖLTEMÉNYEINEK KRONOLÓGIÁJA.

(Első közlemény.)

Balassi költeményeinek időrendjét többen megkísérelték már megállapítani, de meglehetősen rendszertelenül, egységes alap nélkül; sok helyes megállapításra is jutottak, de ami jó volt, az sem volt következetesen megokolva, s ennek folytán szinte úgy tűnt föl, mintha biztos pont egyáltalán nem volna található. Ily körülmények közt még a nagyobb verscsoportok keretein is lehetett tágitani és sokban minden hozzászólónak más és más volt a véleménye.

Az időrend megállapításában a legfőbb támasztékot a szöveghagyomány főforrásának, a Radvánszky-kódexnek megjegyzései s magának e kéziratnak beosztása nyújtja. Szerelmi költeményeinél az élményi vonatkozások kritikái megállapítása ad a részletekben útbaigazítást. A Radvánszky-kódexből hiányzó istenes énekek kronológiája sokkal bizonytalanabb; ami kellő óvatossággal mégis megállapítható, azt e dolgozat harmadik része foglalja röviden össze. Legvégül Balassi verselési gyakorlatának fokozatos tökéletesedése alapján az egyes formákon belül kísérlem meg költeményei egy részének — a Radvánszky-kódex és az *Istenes énekek* anyagából egyaránt — pontosabb kronológiai meghatározását.

Mindazokat a verseket, melyeket Dézsi Lajos kiadásának II. kötetébe gyűjtött, eleve kizártam vizsgálataimból, mert semmiféle külső bizonyosság nem fűzi őket Balassihoz. Vizsgálódásomat e szerint csak a hiteles hagyomány alapján Balassinak tulajdonítható költeményekre korlátoztam. Már Szilády Áron is fölvetett a Balassi-versek gyűjteményébe oly költeményt, mely nem fogadható el Balassiénak, a *Boldogtalan vagyok* kezdetűt, mely talán Balassi minden hiteles költeményénél ismertebb és kedveltebb; ezt az éneket Thaly Kálmán közölte még Balassi szerelmi költeményeinek fölfödése előtt (1862.). Hosszú sora jött utána azoknak, kik egy vagy több költeményt Balassinak tulajdonítanak, de csak attól kezdve, hogy a kódex fölfödése (1874.) oly fényesen igazolta a közhitet, mely Balassiban a szerelmi költőt kereste, s igazolni látszott Thaly merészségét is. De a hiteles hagyomány nélkül Balassinak tulajdonított költeményeknek a szerzőség szempontjából való alapos átvizsgálása is hiányzik még. Ehhez a XVI. és XVII.

század egész — részben még kiadatlan — énekköltésének feldolgozására és alapos áttanulmányozására volna szükség. Az a hasonlóság hangban, stílusban, helyzetekben, melynek folytán e költemények egyesekre a Balassi-költeményekkel rokon hatást tettek, a kor, a világirodalmi áramlatok közösségén kívül abból is érthető, hogy Balassi két irányban is nagy hatással volt a következő kor énekköltésére: énekei a nép ajkán éltek és alakultak tovább, másrészt költészete pajtásai és ismerősei köréből egyre szélesebb gyűrűkben hatott tovább a főrangú és általában a vitézi körökben. Alaposabb vizsgálat után a Balassinak tulajdonított költemények egészen más színben fognak feltűnni, s más jelentőséget nyerni azon kor költészetének újra megírandó történetében. Egyelőre pedig az, aki egyes költeményeket meg akarna tartani a Balassi-kánon számára, tartozik a maga állítását elfogadhatóbb érvekkel alátámasztani — ez pedig eddig alig történt meg. E nélkül oly természetű vizsgálatokat, melyekre Balassi fejlődése rajzának föl kell épülnie, kétes eredetű darabokra is kiterjeszteni, az egész kép megzavarására s újabb kockázatos feltevésekre vezetne.

I. A Radvánszky-kódex szövegének tanúsága.

A Balassi-költemények szöveg hagyományában a legfontosabb forrás a Radvánszky család zólyomradványi levéltárában őrzött 184 lapra terjedő csonka kézirat, melyet Deák Farkas 1874-ben a Történelmi Társulat kirándulása alkalmával fedezett föl, s első ízben Thaly Kálmán ismertetett.¹ A kódex 184 lapjából Balassi szempontjából csak az 1—148. jön számításba. Ézentúl a 175. lapig Rimay «kölemb-külemb file Enekei» következnek, majd más szerzőktől «külömb-különbféle szép énekek». A kézirat részletes leírását Dézsi kiadásában a C—CXVII. lapokon adja. E kiadás azonban a szöveg hagyomány valóságos állapotáról csak a bevezetés e részével együtt nyújt valamennyire világos képet. — Maga a szövegközlés elrendezésénél fogva e tekintetben Sziládyénál is kevésbé kielégítő, mint-hogy a verseket önkényesen csoportosítja. Alapul veszi Rimay tervezett, de meg nem valósult kiadását — a kiadástervezetet a hr. Radvánszky Bélától fölfedezett előszövből ismerjük — s ennek kategóriáiba önti bele a Radvánszky-kódexből és az *Istenes énekek* kiadásaiából nyert anyagot.² Ennek következménye, hogy nemcsak a ránk maradt források anyagának egymásutánját bontja meg, hanem Rimay intencióinak sem tehet eleget. Ez már külsőleg is megnyilvánul abban, hogy Rimay három csoportjához (1. Istenhez tött keresztény buzgó könyör-

¹ Balassa Bálint és újon fölfedezett versei. Századok 1875. 1—33. l.

² V. ö. Dézsi, VII—VIII. l. — Magát az előszót is közli 5—12 l.

gési. 2. Egyeledett állapotrul való elvegyült éneki. 3. Juliáról szerzett éneki) egy negyediket kénytelen csatolni, az ú. n. Coeliadalkét, s ezek közé iktat például egy olyat is, melyet Rimay határozottan a második csoportba számított, t. i. a *Szít tüzet Zsuzsánna* kezdetű éneket. Ezt Rimay, mint az említett csoportból birtokában nem levőt, külön kiemeli. Hogy ily negyedik csoportot fölvegyen, arra az kényszerítette Dézsit, hogy a Radvánszky-kódex a költemények főcsoportjától kiválaszt egypár verset — épen azokat, melyeket Dézsi e negyedik csoportban közöl — s a költemények számozását is itt újra kezdi. A kódex ily beosztása azonban egészen más okra vezethető vissza, mint Rimay csoportosítása, s ezért a kettő teljesen összeegyeztethetetlen. Az elkülönítés megmagyarázása fontos kérdése a szövegtörténetnek, s fontos közvetlenül avval kapcsolatban is, mily viszony lehet mégis a kódex és Rimay tervezete közt.

Az argumentumokból kiindulva, melyek a kódex egyes énekei fölött található, alig lehet kételkednünk abban, hogy semmi közvetlen kapcsolat nincs a Radvánszky-k. és Rimay tervezett kiadása között. Rimay nem meríthetett a kódexből, hiszen az egyik abban meglevő éneket nem tudta megszerezni, viszont a kódex összeállítására sem alapulhat, még részben sem, Rimay gyűjteményén. Rimay említi, hogy maga Balassi «Juliáról szerzett éneki» közül kettő fölé «deák argumentumocskát» írt, ő (Rimay) valamennyit ellátta ilyennel. A mi kéziratunkban is csak két ének, a Julia-ciklus utolsó két darabja, fölött találunk ilyet és még egy fölött valami hasonlót, de ez utóbbi (XLIV. D. 77.)¹ inkább csak címjellegű és magyarul is ismétlődik. A többi ének argumentuma magyar. Balassi szerzősége ez argumentumokra vonatkozólag egyébként is aligha támadható. Azonkívül, hogy Rimay szerint is épen két latin argumentumot csinált e csoportban, hitelt érdemlő a kézirat első lapján olvasható feljegyzés, mely forrásként Balassi saját kéziratát említve mondja: «Külem-külem mindenik éneket mikor miről és kiről szerzette, megírta, az nótáját is mindeniknek följedzette.» Ily megjegyzés természetesen alapulhatna jóhiszemű tévedésen is. Ennek föltevése annál kevésbbé kárhözvethető, mert a kézirat eredete sincs tisztázva eléggé. Szilády Áron és Erdélyi Pál csakugyan másképp is magyarázzák az argumentumok eredetét. Magyarázatuk szoros kapcsolatban van a kézirat másolójának kilétéről vallott nézetükkel. Már Szilády valószínűnek mondta, hogy a másoló Hartiani Imre, Balassi «inasza», kiről végrendeletében megemlékezik, s erre az

¹ A kódex énekeit a kódex számozását követő római számokkal jelzem, az arab szám alatt található meg Dézsi kiadásában. A kódexből hiányzó istenes énekeknél csak Dézsi számozását használok.

azonosításra részben az készítette a tudós kutatót, hogy az argumentumok, melyeket a másoló megjegyzéseinek tartott, olyasvalakire utalnak, aki a költő életének körülményeibe nagyon is be volt avatva. Erdélyi ezt a föltevést bizonyosságra vélte emelhetni. Észrevette, hogy az argumentumok mind harmadik személyben szólnak a költőről, «vagyis a másoló teljesen beletalálta magát a bizalmaskodó inas szerepébe akkor, mikor a könyvet másolta, tehát urát harmadik személyben kellett említenie». Feltűnik ezek után Erdélyinek a VI. (33.) ének nótajelzése: «Az magam gondolt nótájára» és az LI. (84.)-é: «Az magam gondolván nótájára». Mint az énekekhez irt jegyzetében már Szilády megjegyezte, Hartiani vagy Harsiani Imrétől Bornemisza énekeskönyvében fennmaradt egy ének, melynek versformája azonos ezekével. Míg Szilády, s már előtte Thaly Kálmán, a nótajelzésből arra következtettek, hogy Balassi maga teremtette a szóbanforgó formát, s így ő maga dallamszerző is volt, Erdélyi más magyarázatot keres. A két Hartianit azonosnak tekinti; a másoló éppen azért beszél szerinte itt első személyben, mert kivételesen nem is uráról, hanem saját magáról van szó. Ez a magyarázat, nem tekintve azt, ami a korábbi magyarázatokkal szemben is fennáll, hogy ez a nóta — értve rajta természetesen csak a versképletet — mint maga Szilády is megjegyezte,¹ már a szendrei névtelennél is szerepel, s elfogadva is ily értelemben «az magam gondolt nótájára» és «az magam gondolván nótájára» fogalmazás grammatikai lehetőséget, logikai képtelenséget rejt magában, mely csak azért nem oly feltűnő, mert ma már a nótajelzések értelme és jelentősége nem áll oly tisztán előttünk. Miképvoltna lehetséges, hogy egy magát meg sem nevező másoló, aki éppen Erdélyi megjegyzése szerint «szerényen a háttérben marad», két esetben maga gondolta nótára utalná közönségét? Nincs is semmi szükség ily erőltetett magyarázatokra, hiszen a kódex megjegyzése tökéletesen megfelel a nótajelzések egyik leggyakoribb formulájának. (Pl. «Az fejemet nincsen már nótájára». «Az Bánja az Úristen nótájára» stb.) Egy «Magam gondolván» kezdetű nótáról lehet itt szó. Azért tekintem a két alak közül ezt a helyesnek, mert e kezdet éppen megfelel a versképlet egy rendjének², másrészt e helyett könnyebben keletkezhetett íráshiba folytán az egyszerűbb «Az magam gondolt nótájára» szövegezés.³ Helytelen egyébként Erdélyi

¹ Körülbelül egy időre eső véletlen találkozásnak tekinti. Kardos Albert, mint legkevésbé sem határozott föltevést, megemlíti annak lehetőségét is, hogy e névtelen azonos Balassival. (EPhK. 1885. 590. l.)

² 5 + 5 + 6 tagozódású 16-os periodusokból áll e forma.

³ Megjegyzem még, hogy a kódex nagy betűvel is írja magának a nótának kezdetét, így: az Magam gondolvan Notayara. (V. ő. Dézsi leírását a CIX. lapon.)

okoskodása abban is, hogy a harmadik személy használatát az argumentumokban a bizalmaskodó inasnak tulajdonítja, mint Szilády is, holott maga Balassi is alkalmazhatta ezt, amint sok korabeli idegen verskötetben láthatta. Semmi ok sincs az egyes költemények elé írt megjegyzéseket másnak tulajdonítani, mint magának a költőnek.

A Radvánszky-kódex azon első része, melyben a számozás folytatódagasan halad, más tekintetben is teljes hitelt érdemel, szemben a továbbival. Az új számozás a LXXV. (65.) költemény után kezdődik és mindössze 10 énekre terjed. Azután még 8 számozatlan ének következik. A számozottak közül az első kilenc (D. 92—102.) szól Coeliához, a X. (103.) a lengyel Zsuzsannáról írott. A számozatlanok a Hannuskához írt «laticanus vers», a *Boldog azki akarsz lenni életedben* és *Segítségül hívlak* kezdetű istenes énekek, a *Christina nevére* írt költemény, a Malgrudgian nótájára írt «inkább istenes, hogy szerelmes ének», a *Forog a szerencse*, majd hézag után elől csonkán egy proper-tiusi részlettel kezdődő költemény¹, végül *Csudálván egy ferdőt* kezdettel egy olyan ének, mely két Coeliához írottból van össze-szerkesztve. Két ének is van ezek között, mely itteni formájában semmiképen sem származhatik Balassitól. A *Forog a szerencse* a záróversszak szerint «az ezerhatszáznégyben» készült, s az *Istenes énekek* kiadásai is a különböző szerzők énekeit tartalmazó *Füg-gelékben* közlik. A másik az említett kombinált ének. Maga a költő nem tákolhatott így össze két verséből egy harmadikat, az ellenben, hogy költeményeit mások felhasználták udvarló céljaikra, ismeretes. Az is előfordult ily esetben, hogy több költeményt, vagy azok részeit illesztették össze. Takáts Sándor a Batthyány-levéltár missilis levelei közt talált egy lapot, melyen Balassinak három, versformára is különböző, verséből összetákolt szöveg állott. A Radvánszky-kódexbe is csak ily kerülő úton juthatott a szóbanforgó szöveg. Feltűnő az is, hogy a kódex e részében egy már előbb is szereplő költemény apró szövegeltérésekkel ismétlődik (*Christina nevére*). Mind e körülmény elég okot ad arra, hogy a kódex ezen részével szemben óvatosak legyünk. Kifogás alá eshetik a Malgrudgian nótájára írt költemény felírása is, melynek első fele más énekből került ide, másik fele pedig mint a szerző megállapítása (Inkább istenes, hogy szerelmes ének) kissé különösen hatna.

A tíz számozott ének ellen hitelesség szempontjából nem támasztható kifogás, de a számozás változása magában azt mutatja, hogy ezek sem származnak az elsőekkel egyazon kéz-iratból. A számozatlan énekek közül a *Forog a szerencse* kétségkívül nem Balassié. Az ezt követő csonka költemény Balassi modorában van írva és semmi sem szól egyenesen az ő

¹ V. ö. Eckhardt, *Balassi Bálint irodalmi mintái*. IK. 1913.

szerzősége ellen. De másfelől az sem lehetetlen, hogy ez a Dobó Jakab éneke néven emlegetett vers, mert a versforma ugyanaz, s a kiindulásul szolgáló, Propertiusból eredő részlet, mint már Eckhardt is rámutatott, épen azt a felfogást mutatja, mely ellen Balassi, mint Dobó Jakab éneke ellen, egyik költeményének (XLVI. 79.) felírása szerint polemizál. A fennebbiek után mindenesetre kötelességünk, hogy ezen számozatlan darabokkal szemben egyelőre óvatosak legyünk s mint önálló bizonyítékokra semmi tekintetben ne építsünk rájuk: époly külön vizsgálatra szorulnak, mint a Balassinak újabban kellő bizonyítás nélkül tulajdonított énekek. Megjegyzem még, hogy az itt szereplő három, eddig hitelesnek elismert istenes ének közül a nyomtatott kiadásokban egyik sem található meg, míg a kódex első részében találhatók mind, legalább egyikben-másikban. Ezenkívül a *Boldog azki akarsz lenni életedben* és *Segítségül hílak* kezdetűek Rimay *Legyen jó idő csak* kezdetű éneke nótájára mennek. Ez aligha lehetne Balassi saját nótajelzése. Dézsi utólagosnak tekinti s ebben igaza is lehet. Feltűnő mindenesetre, hogy a Radvánszky-kódex első részében egy olyan nótajelzés sem található, mely ne volna kronológiailag elfogadható. Ez is mutatja, mennyire megbízható a kódex első része szemben az utolsó darabokkal, melyek közül ha egyik vagy másik hitelesnek bizonyulna is, ki tudja, mily hosszú vándorutat tettek meg kéziratból kéziratba, míg a költemények főcsoportja mellé kerültek.

A Radvánszky-kódexben a Balassiéi után Rimay jóval későbbi versei következnek, majd néhány darab más követőtől. Megállapítható, hogy a Balassi és Rimay énekeit e kódexbe egy kéz jegyezte be. Kétségtelen tehát, hogy az egész kézirat a XVII. századból való. Első részében azonban oly jegyzetek olvashatók, melyek bizonyítják, hogy a kódex ezen részének tartalmát Balassi saját kéziratából még az ő életében írták ki. E szerint a Radvánszky-kódex még ezen egyébként kifogástalan részében is másolat másolata — hogy hű másolat, azt különböző megjegyzések bizonyítják. Az első másolat megjegyzéseit, ha anachronismussá váltak is, lemásolja, vagy legalább kezdi lemásolni. Ebből valószínű egyúttal, hogy a Radvánszky-kódex másolója a kódex többi részében is hűségesen követi az előtte volt kéziratokat. Talán ezzel függ össze az is, hogy a LXXV. (65.) költemény után az első tíz számozva van. Ezeket így számozva együtt találhatta valahol, míg a többi nyolc éneket azért nem számozza, mert az ezek összeírásánál előtte volt kézirat — még valószínűbben több kézirat — sem adott számozást. Ez a magyarázat annál valószínűbb, mert a Rimay énekeit ismét számozza a kódex.

Tehát a Radvánszky-kódex első része Balassi kéziratát pontosan követő s a költemények előtt álló mindennemű fel-

írásokat is átvevő másolat hű másolata. Bizonyos egyenetlenségek ebben a részben is vannak, s ezek adhatnak némi felvilágosítást az első másolat, s visszamenőleg Balassi saját kézírata keletkezésének a kronológia szempontjából fontos kérdésében.

Két helyen is van a Radvánszky-kódex első részében ugrás a számozásban. Az egyik a XXX. (55.) ének után, az 55. lapon. Az ének ugyanis a 28. vsz. harmadik sorával megszakad, s utána egy versszak következik, mely az *Áldj meg minket, Uristen* kezdetű, az *Istenes énekek* kiadásából ismert darab utolsó versszaka — a nélkül, hogy az összefüggés hiányának külső nyoma volna. Szilády helyesen jegyzi meg: «Nagyon valószínű, hogy a kódex leírója másolás közben az eredetiből két levelet fordított, s így maradt el az az egy vagy több sor, s így került még ide az 'Áldj meg minket Uristen' kezdetű ének utolsó versszaka, mely a nyomtatásban megjelent énekek közül való.» Dézsi Szilády ezen megjegyzését részben figyelmen kívül hagyja, részben félreérti. «... az utána következő Balassának csak a nyomtatott kiadásokból ismert 'Áldj meg minket, Uristen' kezdetű énekének végső versszaka, s kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a másoló a nyomtatott kiadást ismerte» — mondja a *Bevezetés* CVI. lapján. Dézsi ezen okoskodása téves: ez a hely ily irányban nem lehet bizonyíték. A magyarázat magából a kódexből nyerhető. Épen az e hely után következő költemény számozása kettőnek átugrására mutat. Az egyik kimaradt költemény nyilván épen az, melynek utolsó versszaka már megvan, s ez előtt kellett lennie még egy éneknek. Ez az ugrás nemhogy a szövegek egymásutánjának a Radvánszky-kódex másolójától egyéni kombináció útján való megváltoztatására mutatna, sőt inkább megerősíti, hogy gépiesen másolt, s ezzel hitelét még inkább növeli. Kétségtelen, hogy az ugrást észre sem vette, akár ő lapozott itt át valamit, akár már az első másoló. Ez tehát újabb bizonyítéka annak, hogy számozása nem átgondolt és egyfolytában haladó, hanem csak gépiesen átvett. Láttuk ezt a kódex második részében is, s ez a megállapítás fontos útbaigazítást ad a kódex első részének számozásában található másik ugrás magyarázatánál is. A LXIII. (4.) ének után ugyanis magában a Radvánszky-kódexben van hét üres levél, s az ez után következő ének a LXXI. (61.)

A LXI. (60.) ének után a kódexben ez áll: «Még vadnak ennéhány Istenhez való énekek, kiket a psalmusokból is, magátul is szerzett, ki mindenestül is tíz: azok más könyvben vadnak. nem is adja azokat ki, meddig több psalmust nem szerzett még azokhoz: azért e világi éneket a Jephthes históriájátul elválva, ki még nem kész...» E csonkán maradt megjegyzés szerint volt Balassinak e bejegyzés idején tíz istenes éneke

más könyvbe írva, mint amelyből az addig található énekeket kiírták. Szilády és Dézsi azt hiszik, hogy ezeknek s esetleg a kiadásokból ismert többi éneknek hagyott helyet a Radvánszky-kódex másolója a LXIII. ének után. Ez a magyarázat ebben a formában nem ad kielégítő választ mindazokra a kérdésekre, melyek e helyvel kapcsolatban s másrészt az istenes énekeknek a kódexben való szereplésére vonatkozólag felmerülnek. Miért hagyott itt ki énekeket a másoló, míg több más, nyomtatásban megjelent éneket vagy egészen kiír, vagy legalább első sorával vagy soraival jelzi, s aztán a folytatás számára helyet hagy? Hat, nyomtatásban is megjelent költemény közül (köztük az utolsó versszakával képviselt *Aldj meg minket, Uristen* kezdetű) három van ily módon jelezve (XXXIII. = 2., LXI. = 60. és LXIII. = 4.) Ezekre nézve joggal következtettek arra, hogy a kódex-író azért nem írja ki egészen az előtte volt másolatból, mert már a kiadásokban könnyen hozzáférhetők voltak. Ezek az énekek tehát kétségkívül megvoltak mind az első másolatban. De mi az oka, hogy az első másolat több istenes éneket kihagyott, noha már az idézett bejegyzés előtt fölvelt néhányat? Mi az oka annak, hogy itt egyáltalán ily lezáró jellegű megjegyzés szerepel s utána mégis újabb költemények, köztük ismét istenes énekek is? Az ezekre a kérdésekre adandó felelet bevilágít a Balassi-szöveghagyomány keletkezésének korábbi fázisaiba.

A Radvánszky-kódex ezen első részét az idézett bejegyzés két részre osztja. A Balassi kéziratából először kiírt rész az első másolatban csak ezen megjegyzésig tartott. Ezen részen belül ismét két csoportot kell megkülönböztetnünk. Az első a házasságáig írt énekek csoportja. Itt istenes és világi énekek együtt vannak. Az ezután következők mind világi énekek, még pedig a Júlia-ciklushoz tartozók, melyekhez három más ének csatlakozik. Balassi e ciklust, úgy látszik, kiadásra szánta. Ezen külön helyzet az oka, hogy előttük az életbeli háttérre utaló argumentumok vannak, míg a házassága előtt szeretteknel nincsenek. A házassága után szerzett istenes énekeket Balassi külön könyvbe írta, s nem szándékozott akkor tervezett kiadásába fölvenni. A másoló Balassi ezen kéziratát akkor másolta le, mikor az épen kiadásra készen állott. Később Balassi, eljuttatta tervét s ekkor folytatólag írhatta saját könyvébe ismét válogatás nélkül verseit. Az első másoló talán továbbra is mellette volt, s talán egyenként írta le a maga másolatába az újabb költeményeket. Minthogy a LXI. ének után álló bejegyzésre következő első istenes ének megelőzi az említett hézagot, valószínű, hogy az első másoló hagyhatott üres helyet — észrevéve, hogy további istenes énekek is jutnak kézírata számára — az eredetileg kihagyott, mert Balassinál is más könyvben volt, énekeknek. Nem lehetetlen az sem, hogy az

említett megjegyzést követő első istenes ének felírása is épen a megjegyzésre céloz: «Egy könyörgés. Új.» ✓

A szöveg vizsgálatának eredménye tehát a következő: A Radvánszky-kódex első része, mely a LXXV. (65.) énekig terjed, Balassi saját gyűjteményéből még az ő életében készült másolat másolata. E részben az egyes költeményekre vonatkozó bejegyzések legalább nagy részben, s épen ahol felvilágosítással szolgálhatnak, mert nemcsak a költeményekből vannak elvonva, Balassi saját megjegyzései. Ami akár a nótákra, akár a költemények mintáira vonatkozik, époly hiteles, mint az életkörülményekre utaló argumentumok. Ilyenek attól kezdve szerepelnek, hogy házasodni szándékozott és főleg a válás után 1589-ig keletkezett Júlia-ciklus darabjai előtt található: a költemények tartalmát jelezve keletkezésük oly körülményeire is céloznak, melyek csak a darabok összefüggését magyarázzák, de nem a költemények szövegéből elvonhatók. A kódex további részében Balassinak tulajdonított énekek több kéziratból szedettek össze; egyesek hitelessége ellen is kifogás tehető, az énekjelzések kevésbé pontosak, mintákra utalás egyáltalán nincs. A tíz első számozott ének közül kilencet szorosan összefűz az, hogy mind Coeliához vannak írva; fölöttük a Júlia-cikluséhoz hasonló argumentumok állnak, de oly határozott utalást a költő életkörülményeire nem adnak, fogalmazásuk is sokkal sablónosabb. Két énekhez «In eanden fere sententiam» felírással egy-egy másik vers is hozzá van jegyezve. Több formában megénekelni egy témát — humanista szokás. Nem lehetetlen az sem, hogy e darabok már nem is bírnak határozott élményi alappal; adott témákat variálnak. Épen ezért abból, hogy itt az argumentumok nem hoznak újat, csak olyat, ami az énekben is benne van, nem kell arra következtetnünk, hogy ezek nem Balassi saját megjegyzései. Hasznukat azonban épen azért nem vehetjük, mert újat nem adnak.

A szövegvizsgálat másik fontos eredménye, hogy a gyűjtemény keletkezésének megvilágítása fényt vet arra, mikor keletkeztek a tartalmát tevő egyes költeménycsoportok, illetőleg mikor voltak azok már együtt. Láttuk mindenekelőtt, hogy külön kell választani a Radvánszky-kódex két főrészét. Az első részben lemásolt gyűjtemény előállása arányilag könnyebben megmagyarázható s e versek kétségkívül Balassiéi, míg a másikkra vonatkozólag csak újabb kézirati anyag megtalálása igazíthatna útba, s azt is csak további vizsgálatok dönthetik el, mit fogadhatunk el belőle teljes joggal Balassiénak. Az első rész három csoportra oszlik. Az első 33 költeményt az első másoló Balassi házasságáig, tehát 1584-ig szeretteknek jelzi, az ez után következők az LVIII. (91.)-ig egységes terv szerint vannak összeállítva, csupa világi ének, melyek már

eddig megállapíthatólag is 1584 és 1589 közt keletkeztek. Azután következnek ismét vegyes énekek, melyekről e kézirat egyéb részeinek összefüggéséből az következik, hogy 1589-ben keletkeztek. Balassinak kibujdosása után írt költeményeiből semmi sem található a Radvánszky-kódex első részében, tehát abba az első másolatba ilyenek már nem jutottak be. Amit Balassi kibujdosása után írt, annak külön története van. A kódex második részéből, az első 9 számozott költemény, melyek közül az egyik utal arra, hogy a költő Júliához való szerelme miatt hagyta el hazáját, nyilván 1589-ben kezdődő lengyelországi tartózkodása idején keletkezett, a tizedik, melyet Rimay is megemlít, egy lengyel Zsuzsánáról szól, s ez is megerősíti azt, ami a szövegtörténeti összetartozásból is valószínű, hogy ugyanazon időből való. A tíz számozott költemény tehát a kibujdosás után írottak közül került vissza együtt az első gyűjtemény szomszédságába a Radvánszky-kódexben. A többi, számozatlan darab kronológiájára a szöveghagyomány állapotából semmit következtetni nem lehet. Az első apróságról, ha csakugyan Balassié, lehetséges még, hogy szintén az 1589 utáni lengyelországi tartózkodás idején keletkezett.

A Radvánszky-kódex anyagának egyes csoportjaira vonatkozó megállapításokat, melyeknek keretül kell szolgálniuk az egyes költemények vizsgálatához, a következő táblázat tüntetheti fel:

a) Balassi hiteles költeményei:

I. rész.	{	1. Házassága előtt írt költemények: I—XXX. (26—55.)
XXXIII. (2.) — 1584-ig. (Számuk 30.)
		2. Világi énekek, 25: XXXIV—LVIII. (67—91) — 1587—1589.
		3. Vegyes énekek, 10: LIX—LXIII. (57—58, 60, 3—4) és
LXXI—LXXV. (61—63, 5, 65.) — 1589-ben.
II. rész.		4. Új számozással 10 ének: Coelia I—IX. és X. (92—103): 1589 után.

b) Kétes eredetű költemények:

- II. rész. 5. Számozatlan énekek, 8: (104. 6—7. 8. 105).¹

II. Balassi szerelmei.

A szerelmi énekek kronológiájának kérdése közelebből csak Balassi életének eseményeivel, szerelmi történetével kapcsolatban világítható meg. Azon csoportból kell kiindulnunk,

¹ Dézsinél azért csak 5, mert a negyediket mint varianst a II. (27.) énekhez írt jegyzeteiben a 672—3. lapon adja, a hatodikat (*Forog az szerencse*) a II. kötet 290. lapján teljesen közli, a nyolcadikat ugyancsak teljesen a IV. Coelia-dalhoz (95.) írt jegyzetben, a 727. lapon.

melynek vonatkozása meghatározott eseményekre a legkevesebb kétségre ad okot, a *Júlia-ciklus*ból. Ezt bevezeti már a XXXIV. (67.) költemény, bár Júlia neve itt még nem szerepel, s lezárja az LVIII. (91.), mely után «nem említi többé Júliát versül». Ez a ciklus kerek történetre világít rá: epikus hátterét az argumentumok külön kiemelik. A ciklus összeállítása tervszerű, s ez némi óvatosságra kényszerít. Kérdés lehet, vajon nem utólag iktattattak be egyes darabok, esetleg épen olyanok, melyek leghatározottabban utalnak bizonyos életkörülményekre. De nem lehet kérdés az, hogy az egésznek élménybeli alapja van, sőt az sem, hogy legalább egy része a hősnőnek valóban átnyújtott s így aktuális fogantatású költemény. Lássuk először, mily eseménysorozat bontakozik ki e ciklus hátteréből.

A XXXIV. (67.) éneket «akkor szerzette, hogy a felesége idegenségét és hamisságát eszébe kezdte venni, kin elkeseredvén, jutván annak az szerelmesinek igazsága eszébe, akit ok nélkül bolondul elhagyott volt feleségiért, úgy szerzette ezt...» A XXXV-et (68.) «akkor szerzette, hogy az ő felesége idegensége miatt az rigi szeretőin kezdett szívében megindulni». A XXXVI. (69.) költemény argumentuma: «Kívánsága szerint cselekszik (tudni illik egy igen szép kegyest) okát jelenti Venus annak is, miért árulta el az Felesége. De ez Pető Gáspárnénál vagyon.» Meg kell jegyezni ez utóbbinál két dolgot: 1. A megelőző vers vége Cupidóhoz szól: «Arra gerjessz, kit megadhatsz, Nyerhetetlenre ne gyúlassz.» Az idézett argumentum erre a kívánságra céloz. 2. Ez az ének Pető Gáspárnénál volt, aki nem más, mint Balassinak elvált neje. Mindhárom költemény szerint a viszony Balassi és felesége között elhidegülőben van, benne pedig új szenvedély van keletkezésben valaki iránt, akihez már régebben volt köze, de akitől nem várhat semmi jót, mert kegyét eljátszotta — úgy látszik, épen azzal, hogy hozzá hűtlen lett, hogy megnősült. Ezekre következik az első költemény, melyben már Júlia neve szerepel, s ez vet némi világosságot arra is, mi lehetett a Pető Gáspárnénál maradt éneken. Argumentuma: «Ezt akkor szerzette, mikor az feleségétől elvált, kibem emlékezteti Cupidót arra, amint Venus ő általa fogadott néki, ha feleségítül békével elválik, kire megfelel Cupido, Júliát mutatván s dicsírvén neki.» — ismét az előző elveszett költeményre utal vissza. Ott Cupidót Venus azzal a felszólítással küldte hozzá, váljon el feleségétől s akkor teljesíti korábbi kívánságát, hogy oly kegyest mutasson neki, akit megadhat. Most már a válasz megtörtént, kéri tehát Cupidót, váltsa be ígétét. Akit erre Cupidó mutat, az nem más, mint Júlia, ugyanaz, aki őt megveti. Szemére veti tehát Cupidónak, hogy megcsalta, de az biztatja, hogy anyja Júliát most már meglágyította.

Ez a bevezetése annak a ciklusnak, melyben a költő egyre Júlia szerelméért esdekel. Az első költeményben bizakodó reménység nyilatkozik meg, vége pedig az LVIII. (91.) költemény, melynek latin argumentuma: «Videns Juliam nec oratione, nec ratione in sui amorem inflammari posse: questibus miser coelum, terras et maria implet: pollicens indignabundus se nullum carmen Juliae gratia deinceps cantaturum.» Az utolsó sorok:

Hideg lévén kívül, Égvén pedig belül Júlia szerelmétől,
Jó hamar lovakért Járván Erdélyföldöt Nem kis fáradság nekül,
Ezt összverendélem, Többé nem említvén Júliát immár versül.

A Coelia-ciklus IX. darabja szerint, «kiben Júliához hasonlítja Coeliát minden állapotjában, Cupidóval is feddik, hogy (holott hazájából is ő kergette ki) ott sincs nyugalma miatta» — Júlia az oka, hogy kibujdosott. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Illyésházy 1589 szept. 29-én, néhány nappal Balassi kibujdosása után, ezt írja egy levelében: «Nova in his partibus ista habemus: Valentinus Balassa universa sua bona tradidit fratri suo Francisco Balassa, ipse autem solus omnino insidens equo, noctu discessit ex regno isto versus Cracoviam. Scripsit et mihi: se, si tum non morietur, in 4 annis in Hungariam non venturum. Causam peregrinationis suae ponit Andream Balassa, qui sua ambiat bona, cui multum minatur et *relictam olim Christophori Ungnad*, quae sibi nubere noluit.» — ez magában elég, hogy kétségtelenné tegye Júlia azonosságát Losonczy Annával. Sok vitára adott ez valamikor okot, míg Illésy János az idézett levelet meg nem találta.¹ Már Szilády Losonczy Annában látta Balassi legállandóbb ihletőjét; azt a számos föltevést, melyet ezzel szemben a döntő bizonyíték előkerüléséig felállítottak, ma már nem érdemes elsorolni. A Júlia-ciklusra vonatkozólag a kérdést lezártak tekinthetjük. Csak annyiban szükséges egyik másik kombinációt mégis újra kritika tárgyává tenni, nem magyaráz-e valamely más csoportot vagy egyes költeményt.

Láttuk, hogy Balassi Losonczy Anna kezére pályázott akkoriban, mikor a Júlia-ciklus készült. Válásának ideje csodálatosan egybeesik Losonczy Anna előzvegyülésének idejével. Oklevelekben Balassi és Dobó Krisztina 1586 nov. 15-én szerepelnek utóljára, ekkor még férj és feleség voltak. 1587 nov. 12-én egy tárgyaláson Dobó Krisztina már egyedül jelenik meg az országgyűlés előtt, s ugyanez év végéről egyéb adataink is vannak, hogy Balassi magánosan kóborol az országban. Losonczy

¹ L. Századok, 1898. A bizonyíték döntő voltára jellemző, hogy hatása alatt Kardos Albert, az egyik legerősebb ellenvélemény képviselője, a Képes Magyar Irodalomtörténet 2. kiadásában (1899. 207. l.) visszavonta véleményét.

Anna férje, Ungnad, éppen ez időben halt meg. Nov. 11-én érkezik meg halála híre Bécsbe. Azt tehát, ami Balassi költeményeiből kitűnik, hogy Losonczy Anna kezének elnyerésében reménykedve egyezett bele a válásba, az adatok igen határozottan megerősítik. Egyes részletek Balassi házassága történetében még nagyon homályosak, de azt levelek is mutatják, hogy nem ő volt az, aki a válást sürgette: ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem ő lett volna az oka. 1588 márc. 7-én Kapy Sándorhoz írt levelében szól a válásról s ugyane levélnek végén költeményei hangjával meglehetősen ellenkező formában tervezett új házasságáról. Ez a levél különös fordulatokról tudósít a válás ügyében. Kitűnik belőle, hogy Dobó Ferenc, aki vérfertőzés vádját emelte Balassiék ellen, a végén meg akarta akadályozni a válást, Balassi pedig, aki nem akart válni, most szívesen tette. Mondja is levelében: «ládd-é ki csuda az Isten dolga, én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla...» Az ok éppen az, hogy közben Losonczy Anna felszabadult s Balassi azt remélte, hogy nőül megy hozzá.

Látnivaló, mily pontosan követi a ciklus, főleg a bevezető darabok, az eseményeket. Feltűnő mindenesetre, hogy a XXXVI. (69.) költemény, mely éppen előszava mintegy a válásnak, feleségénél maradt. Ez az a költemény, melyben Cupidó rábeszéli a költőt a válásra s «okát adja annak is, miért árolta el a felesége». Talán arra mutat ez, hogy még csakugyan a válás előtt készült s éppen ezért juttatta el naivul Dobó Krisztinához. Az egész ciklusra és az összes bevezető darabokra vonatkozólag azonban nem állíthatjuk, hogy közvetlen aktualitásúak. Több okból látszik némelyik utólag stilizáltnak. Így éppen a bevezető daraboknál feltűnő, hogy mielőtt még Balassi a lehetőségre gondolhatna, mielőtt Ungnad meghalna, visszaemlékszik Annára, kit már előbb szeretett s éppen azért kéri Cupidót, hogy mást mutasson neki; az meg is igéri arra az esetre, ha elválik, s aztán megint csak Annát mutatja neki. Nagy művészettel életbeli elemekből fölépülő lírai regény kezdete ez, mely aztán nagyon is egyhangú folytatásba megy át: a folytonos ostromlások, könyörgések mégis mutatják, hogy nem az egész utólagos alkotás, hanem valóban átadott udvarló, ostromló versekből áll. Eleinte nem gondolta, hogy vágya elé oly nagy akadály tornyosulhat. Akkor a pillanat hatása alatt írta azt a költeményt, mellyel a ciklus tulajdonképen kezdődik; ekkor azt hitte még, hogy az övé lesz Anna. Balassi lelkialkata sem olyan, hogy az egésznek emlékekből való fölépítését föltehetnők: ennél a soha meg nem állapodó léleknél nem igen valószínű ilyen finom emlékezés élményeire. Pedig az élményi elemek sokkal pontosabbak és hívebbek, mint eddig megfigyelték. Néhány argumentum is bizonyítja különben, hogy valóban elküldött versek vannak a Júlia-ciklusban. Búcsúéneke végén azok

híres sorok, melyek a Radvánszky-kódex felfedezése előtt oly sok fejtörést okoztak:¹

Tí penig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjetelek, vesszetelek,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek!

bizonyára szintén a Júlia-ciklusra vonatkoznak, mellyel ő mást is akart nyerni, mint költői dicsőséget: elnyerni Júlia, azaz Losonczi Anna, kezét.

Valószínűnek látszik tehát, hogy a ciklus zömét valóság-gal átadott versek alkotják, melyeket azonban az utólagos összefűzésnél némileg átalakított. Mikor történhetett ez, azt megvilágítja az, hogy a Radvánszky-k. első részében semmi sem utal a kibujdosás utáni időre: úgy látszik tehát, hogy ez is még a kibujdosás előtt történt, de valószínűleg már az említett búcsúköltemény írása után. Hogy ez lehetséges, mutatja, hogy több költeménye is céloz a kibujdosás tervére: a gondolat tehát hosszabb ideig érlelődött benne. A cikluson belül az egyes költemények keletkezési sorrendjétől nem nagyon térhetett el. Az itt szereplő összes darabok mindenesetre 1587 végétől 1589-ig készültek. E terminusok elég szűk határok, hogy a fejlődés megállapításánál a középük eső költemények felhasználhatók legyenek.

A Júlia-ciklussal kapcsolatban, mielőtt a többi szerelmi énekre rátérek, még egy megjegyzést kívánok tenni a *Balassinak tulajdonított drámatörödékre*,² melyet tudvalevőleg ugyanazzal a történettel hoznak kapcsolatba, s talán teljes joggal. Balassi szerzősége mellett egyik fontos érv, hogy a darabban betétként található költemény az övé, a Júlia-ciklus echós darabja; a másik, hogy az egyik főszereplő neve, Credulus, megegyezik másik echós költeményében az Echót először megkérdező ifjú nevével, akin nyilván maga a költő értendő (az ő kedvese ugyanis Anna). Az a különös azonban, hogy a drámában az említett betét nem Credulus, hanem épen ellenfele, Sylvanus, ajkára van adva, kit szintén gyötör Júlia szerelme s aki a töredékből kivehetően győztes marad Credulus fölött s kit ezért Forgách Zsigmonddal azonosítottak. Ez a körülmény jogossá teheti a kételyt, írhatta-e Balassi a darabot, melynek különös cento-stilusa egyébként is inkább utánzójára

¹ Ezek hívták fel a figyelmet arra, hogy az *Istenes énekek* kiadásaiból ismert Balassi-verseken kívül sok másnak is kellett lennie. Kisfaludy Sándor hazafias verseknek tartja azokat, melyek a költőnek oly sok bajt szereztek s az egyik énekben emlegetett számkivetést is ezekkel hozza kapcsolatba. Úgy látszik, egy időben ilyen magyarázat felé hajlott Toldy Ferenc is, mikor szatirikus, feddő költeményekre gondolt.

² L. Magyar Könyvszemle, 1900. Erdélyi Pál: *Balassa Bálint*, 1899. — Dézsi kiadása, 477—484. l.

mutatna. De ha nem Balassi is a szerző, ez nem zárja ki, hogy alapul nem az ő szerelme története szolgálhatott volna. Az sem lehetetlen, hogy Losonczi Anna, illetőleg Forgách Zsigmond környezetében keletkezett, esetleg épen a nála maradt Balassikéziratok felhasználásával.

A *Coelia-ciklus*ról már a szövegtörténettel kapcsolatban megállapíthattunk annyit, hogy darabjai a lengyelországi bujdosás idején, tehát 1589 után keletkeztek. Dézsi kronológiai összeállításában szétválasztja ezeket, s van olyan is, melyet már 1575 előtt keletkezettnek jelez; ennek semmi alapja nincs. Hogy ki rejtőzhetik a *Coelia* név mögött, nem tudjuk; fictio sincs kizárva. De az, amit Balassi és Losonczi Anna viszonyára jellemző levelek megtalálása előtt hihettek egyesek, s amit Dézsi még mindig valószínűnek tart, hogy itt is Losonczi Anna a magasztalt hölgy, az teljességgel lehetetlen, mert 1. Balassi kibujdosása után Losonczi Annáról nem énekelhetett: az, mihelyt újra férjhez ment, számára idegen volt, sőt mondhatni gyűlöletes, hiszen 1592 márciusában pört is indított ellene; az pedig, hogy Losonczi Anna képviselője azzal akarta a pört megszüntetni, hogy Balassit infamiában elmarasztalták s így nincs joga pörösködni, mutatja, hogy a vonzalom és bécsülés hiánya kölcsönös lehetett. 2. *Coelia* és Júlia azonosításával épen nem magyarázható meg a Júliára célzó *Coelia*-darab; világosan úgy mondja, hogy *Coelia* képe Júliára emlékezteti, aki tehát más.

Legtöbb probléma azokhoz a költeményekhez fűződik, melyeket a Radvánszky-kódex *Balassi házasságáig* szerzetteknek jelez. Hogy ezek csakugyan az addig szerzettek, abban nincs okunk kételkedni. Kérdés csak az lehet, mi ezen a csoporton belül a sorrend alapja. A háttérrel keresve központi kérdés: mikor lép föl először Balassi költészetében Losonczi Anna? Hogy nemcsak a Júlia-ciklusban, az kétségtelen, mert épen a házasságáig szerzett énekek egyike az ő nevére van írva s ebből következtette már Szilády, még mielőtt a Júlia-ciklus háttérét megvilágító levelek ismeretesekek lettek, hogy az az Anna, kit Júlia néven énekel meg, ugyanez, s ahol ezenkívül Anna név szerepel, az is mind Losonczi Anna. Minthogy pedig a nevére írt költemény még házassága előtt készült, míg a Júlia-ciklus 1589 körül, nyilvánvaló volt, hogy ez a szerelem mindenesetre igen hosszú ideig tartott s minden közbeeső epizód ellenére állandó vonzalom volt. Ez a helyes megállapítás odavezetett, hogy egyesek, kivéve ott, hol határozottan más a megénekelt, lehetőleg mindenütt Losonczi Annát keresték a költemények háttérében. Mely időre, mely költeményekre vonatkozólag állapítható ez meg csakugyan?

Láttuk, hogy e történet 1589-ben végződik. Kezdetét szeretnék már gyermekkorára tenni. Ennek egyedüli alapja a

Losonczi Anna nevére írt XXV. (50.) költemény, melynek záróversszaka így hangzik:

Azki most ezeket öszveszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szüz kezére,
Mint tudatlan ember, ok nekül ereszte.

Szilády kimutatta,¹ hogy Losonczi Annának 1577-ben már leánya is volt, amint pedig azóta kitűnt, már 1567-ben ment férjhez soneggi br. Ungnad Kristófhoz.² Minthogy pedig e költemény szerint az éneklő szeretőjét elvesztette, az magát másnak adta, arra következtettek, hogy Balassi már gyermekkorában szerette Losonczi Annát, hiszen 16 éves volt, mikor az férjhez ment s itt azt siratja, hogy másnak engedte át. Azt, hogy a költemény tele van így megmagyarázhatatlan részletekkel, nem vették figyelembe. A külsőleg legfeltűnőbb nehézséget Széchy Károly igyekezett eltüntetni «szüz» helyet «hüv» coniecturát ajánlva. Az egész költeményt újra magyarázni csak Eckhardt kísérelte meg, s az ő nyomán indulva Dézsi egy mellékesen odavetett megjegyzésével alighanem eltalálta az igazat, legalább az ő feltevését más oldalról is támogatni lehet. Eckhardt u. i. *Balassi két verséhez* címmel az Irodalomtörténet 1914. 248—52. lapján megjelent cikkében azt vitatja, hogy a szóbanforgó ének, valamint az Amade versei közt előkerült, «Balassa» névre írt ének, Losonczi Anna költeményei. Az utóbbit már 1878. a Figyelő IV. kötetében a versfők alapján Balassinak tulajdonította Imre Lajos.³ Dézsi II. Balassa Bálinténak tekinti. De semmi okunk nincs rá, hogy Amadetől elvitassuk. A másik költeményről azonban helyesen állapítja meg Eckhardt, hogy így csak nő beszélhet. Ebből azonban arra következtetni, hogy a költemény írója is nő, Losonczi Anna, nem szükséges. A költemény Balassi 3—4 más versével is szorosabb összefüggésben állónak látszik. Dézsi azt mondja a jegyzetben⁴: «Ezen coniectura (t. i. Széchyé) elfogadása mellett a költemény tartalma még mindig megszívvelésre méltónak tünteti fel azt a feltevést, hogy Balassa a Losonczi Anna nevére írt költeményben nem a Losonczi Anna nevében szól-e, mintha az ő helyébe képzelné magát, az ő érzelmeit kívánná kifejezni, mint azok az énekírók, akik Bethlen Gábor,

¹ IX. lap.

² V. ö. Századok 1898. 26. l.

³ Az a három hiteles Balassi-költemény, melyek akrostichonja a költő nevét jelzi, azt *Balassi*-alakban adják ki. (IV. 29. XXX. 2. és 12.) Ezért, bár a költő s az ő korában az egész család a Balassi és Balassa nevet felváltva használták, nem látszik helyesnek, hogy Erdélyi és Dézsi ismét az utóbbit részesítik előnyben azon a címen, hogy a család később mindig ezt a nevet használta, mint már a II. Balassa Bálint korában is.

⁴ 692. l.

Bocskai stb. nevére írtak énekeket?» Dézsi ezen megjegyzése alighanem helyes nyomon jár. Sokkal közelebbi analogiát is felhozhatunk, t. i. magának Balassinak két versét. Az egyik a XIII. (38.) «kit egy szép leány nevével szerzett.» Ezt is, úgy látszik, Dézsi magyarázta leghelyesebben. «A szép leány nevét, akiről a költemény címe szól, a versfők nem árulják el, valószínűen azért, mert a címfelirat nem is úgy értelmezendő, hanem hogy szép leány nevében beszél a költő, annak érzelmeit tolmácsolja.» A másik a mindjárt ezután következő *Chak Borbálaért* írott. Egy változatának töredéke maradt fenn a szepsiszentgyörgyi Székely Muzeum Csereyné-kódexében 1579 körüli másolatban,¹ *Adhortatio Barbarae Chaky In quendam Juvenem ut in pristinum Amorem rediret etc.* felirással. E heroida-hangú költemény inkább is illik nő ajkára. Mindkét költeményben egy elhagyott nő panaszskodik, akitől szeretője messzire távozott. Azért feltenni, hogy ezek nem Balassi költeményei, hanem hozzá írt versek volnának, semmi okunk sincs. Épigy szerezhette a XXV. költeményt is Balassi Losonczy Anna nevével; az beszél, de mintha néhol nem sikerülne teljesen az átídomulás. Néhány más költemény a helyzetre is világot vet. A IV. (29.) számúban panaszskodik a költő, hogy szerelmese, aki már bevette szerelmébe, őt most elűzte, távozásra szólította fel; a versfők: Balassi Balinthe Anna. A XXV. énekben felfogásom szerint Losonczy Anna panaszskodik, hogy szeretője másé lett. «Igazán tertint ez is meltán én rajtam, Mert ok nekül magam búcsut neki adtam stb.» Ez mintha megfelelné a IV. költemény 56. sorának: «Búcsúmat úgy adá, mint számkivetésre.» Más párhuzamos helyek is vannak.

XXV. 2—3. vsz. Oly nehéz lelkemnek attul elválása,
 Ki szerelmet hozzám igazán mutatta,
 Mint testnek halálba
 Vagyon az lélektül nehéz távozásá.
 Szinte mint hogy a test mikor az lélektül
 Fáj, hogy eltávozik, mint szeretőitül,
 Így árva fejemtül
 A vált el, ki engem szeretett hű szívűl.

~ IV. 17. vsz. Nem úgy megyek el, hogy lennék nálad nélkül,
 Mert mikint hogy test nem élhet lélek nélkül,
 Így te szerelmedtül
 Soha nem válhatom meg halálom nekül.

Losonczy Anna azzal vádolja magát, hogy nem tudott benne bízni.

Mikor Balassi szerelmeiről az első nagy viták folytak, az általános vélemény az volt, hogy Balassinak korai szerelme volt Losonczy Anna, s ez a szerelem végigkísérte egész életén. Károlyi Árpád,² akinél először merül föl még egy jelentősebb

¹ V. ö. Dézsi, 679. l.

² Századok, 1882.

viszony föltevése, szintén nem e korai időszakra vonatkozólag vonta kétségbe Losonczy Anna szerepét Balassi életében, hanem épen a Júlia-ciklussal kapcsolatban s ebből visszamenőleg az Anna-dalok egy részére is, még pedig részben azzal a megokolással, hogy Losonczy Anna 1588-ban özvegygé lett, Balassi pedig már 1587-ben elvált nejétől «s a dalok ezután is csak oly szenvedélyesek. Mi állt tehát útjában, hogy Ungnad özvegyét elvegye? Mert akkor már más Anna volt szívében ülnő.» Illésy felfedezésével e tekintetben minden kétség eloszlott. Balassi igenis elválása után Losonczy Annához írta verseit és ha rajta múlt volna, el is vette volna. Ma Losonczy Anna szerepe tekintetében inkább a kezdetekre vonatkozólag lehet kétségre ok.

A XXV. ének volt az egyetlen bizonyíték, melynek alapján gyermekkori szerelemre gondoltak. Minthogy ennek magyarázatában a régi felfogást el kell vetnünk, maga e feltevés is, bármily csábító volna megtartani, minden bizonyítékát elvesztette. A Radvánszky-k. első éneke, az *Aenigma* (26.) keletkezésének körülményeiről úgyszólván semmit sem állapíthatunk meg. Feltéve is, hogy élményre vonatkoztató magyarázata megállja helyét, akkor is Balassinak több asszonnyal volt dolga, s a XXV. ének új magyarázata mellett semmi sem található benne, ami határozottabban Losonczy Annára mutatna. Még kevésbé következtethetünk a vers keletkezésének idejére. Arra, hogy köztük már Balassinak Erdélybe távozása előtt lett volna valami kapcsolat, semmi bizonyíték nincs. Úgy szokták tekinteni a dolgot, hogy Balassi szenvedélye — egyesek szerint gyermekszerelm után — Egerben fejlődött ki még az erdélyi kaland előtt. Ungnad 1570—78-ig volt itt első ízben kapitány, azután Horvátország báni székébe távozott. Azt azonban semmi sem bizonyítja, hogy Balassi már 1575 előtt lett volna egri vitéz. A lajstromban csak 1579 áprilisától kezdve szerepel, amint Dézsi is kiemeli bár azt hiszi, hogy mégis ott járhatott 1575 előtt is, «mert odavonzotta őt Losonczy Anna». Az bizonyos, hogy Balassi járhatott Egerben: családját korán fűzték oda kapcsolatok, atyja is szolgált valamikor ott későbbi sógora, Dobó alatt s emellett Eger ezidőben valóban az első «vitézi iskola» volt. De, hogy Balassi már ekkor Anna közelében élt volna, ha lehetősége nincs is kizárva, egyelőre semmivel sem bizonyítható.

A XXV. (50.) ének Losonczy Anna, a IV. (29.) Anna nevére van írva s mindkettő a Palkó nótájára. A IV.-ben a költő búcsúzik Annától, ki elűzte, noha ő is szereti. A XXV. énekben Losonczy Anna bánkodik, amiért elűzte magától s más szűz kezére eresztette, félve tőle, noha rá oka nem volt. Anna nevére van írva a XXVII. (52.) ének is, «kiben a szeretője ok nélkül való haragja és gyanúsága felől ír.» Nótája is azonos a IV.-ével és XXV.-ével. Hogyha az Anna név azonosságát nem tartanók is döntőnek, elég bizonyítékot nyújtanának

maguk a költemények az összetartozásra. De annak az előbb említett föltevésnek különben sem lehet jogosultsága, hogy az Anna név nem mindenütt egy Annára vonatkozik. Károlyi Balassinak 1589 márc. 20-án Ernő főherceghez intézett leveléből indul ki, melyben védekezik bizonyos rágalmak ellen s ezek közt szól egy becsületbeli ügyről, melybe valami Ferdinánd neje miatt keveredett. Károlyi talált ez időben egy Ferdinánd nevű magasrangú katonát, kinek nejét Annának hívták, Nogarolli Ferdinándot, s ennek nejében, Harrach Annában kereste Balassi egyik Annáját. E föltevésnek azonban nincs alapja: Nogarolli 1588-ban nősült s már 1590. meghalt.¹ Balassi levele ezen házasságot követő év elején íródott s nem is úgy hangzik, mintha egészen friss eseményről szólna: «vel hoc unicum me ab omni criminis suspicione (ne dicam infamia) liberaret, quod Ferdinandus egregiam suam coniugem, quam suspicione falsi criminis repudiaverat, iterum receperit novoque connubio sibi iunxerit; onni prorsus veterum iniuriarum memoria perpetua oblivione sepulta.» Fölmerült azóta egy más Ferdinánd alakja is, kivel Balassinak valóban volt viszállya. Annyi kétségtelen, hogy az Anna nevére írt énekek számára nincs okunk második hősnőt is keresni, annál kevésbbé, mert összetartozásuk nyilvánvaló.

A XXVII. (52.) énekben azt mondja Balassi, hogy szeretője gyanakszik rá, féltékeny, s ő tudja, hogy ez épen szerelme miatt van. Ígéri, hogy hűséges marad. A negyedik versszak: «Az szerelminek hozzám nagy hívségét Jól látom szívének minden jó szándékát, Hogy énnékem magát Adta, hogy érzem nagy jóakarátját...» megfelel a IV. költemény egyik szakaszának, ahol azt mondja: «Nem panaszkodom semmit már felőle, Azt sem érdemlettem volna bizony tőle, Hogy nagy szerelmiben Engemet már bévett, Vagyok szeretője.»

A XXVII. (52.) ének kegyese gyanúságáról panaszkodik, a IV.-ben búcsúzik, mert szeretője, félve valamitől, bár szereti, magától elűzte; a XXV. pedig Losonczi Anna ajkára ad panaszt, épen amiért őt elűzte. Ha ez az egymásra vonatkoztatás megállja helyét, e költemények kronológiai meghatározására elég biztos támaszunk van. Az ezen sorozatban első helyre került XXVII. költemény ugyanis keltezte van:

Ezeröttszáz és hetvennyolcnak végében,
Hogy volna szeretőm én hozzám kétségben,
Úgy szedém ezt egyben,
Nevét megtalálod versek eleiben.

A XXVI. költemény, mely szintén «Azon nótára» van írva, egy gyémántkereszt gyöngyeinek szimbolikus magyará-

¹ V. ö. IK. 1893.

zata. 7—8. vsz. «Vedd azt is eszedben, hogy gyöngynek örege Vagyon fölfüggesztve keresztnek végibe Nincsen elesísben, Amaz két gyöngy között függ szinte középben, Igy mi szerelmünket mi se hagyjuk tülünk Rágalmazók miatt elesni közülünk: Ám szóljon felölyünk, Ki szinte mit akar, Hiszem tiszta lelkünk.» E költeményt is némi joggal lehet az előbbiekhöz kapcsolni s talán még a XXIX. (54.) költeményt is, melynek végső sorai: «Engem bár ne kimillyetek nagy veszedelemtül, Csakhogy ötet őrizzéték gonosz hirtül-névtül, Mert érdemli, ha érte lesz is fejem halála, Mert életét, hírét-nevét csak énreám bizta.»¹

E csoportban a közös téma az — s ez aligha lehet konvencionális sablón — hogy kölcsönösen szeretik egymást, mégsem élvezhetik nyugodtan szerelmüket, rágalmazóktól félnek, a nő sem bizik benne eléggé, fél vele együtt lenni, elüzi. A XXVII. költeményből valószínűnek látszik, hogy Balassi mindezeket 1578-ban, illetőleg inkább később, mint előbb, írta.

Valószínűvé teszi ezt az is, amit az 1578. évet megelőző időről tudunk. Ismeretes, hogy ez időben is foglalkoztatták már házassági tervek. Gyámja, Balassi András, kivel később annyit pörösködött, ajánlotta neki, hogy kérje meg a nagybefolyású Krusith János leányát. Balassi 1577 július 11-én Lengyelországból való hazatérte után írt legrégebbi ránk maradt levelében felel nagybátyja felszólítására s azt írja, hogy ő is nagyon hasznosnak látná. Oka egyrészt a belátás, hogy jó volna már rendes életet kezdeni, hisz addigi féktelenségei egészségének is ártottak, másrészt azt mondja: «tréfa nélkül, uram, egyképen én nekem igen hasznosnak is tetszik, miért-hogy Krusithnak nagy autoritasát hallom az mostani udvarban és nem is esnék porban pecsenyénk stb.» Hasznosnak tartaná tehát, de ellenvetései is vannak: 1. e befolyásos emberrel való összeköttetése megfosztaná önállóságától; 2. más ügye is van, a Hagymásynéval való viszony. De ez sokkal bizonytalanabb s ezért is a Krusith Ilonával való házasság hasznosabb volna; 3. nem hiszi, hogy Krusith hozzáadná a leányát, mert ő az udvar előtt gyanus személy, másrészt vékonyfűstű is a konyhája. Ezek ellenére megkísérli a dolgot, vagy legalább gondolkodik felőle. «Ha meglátom, azután ennél is jobban gondolkodom felőle» — írja. Más ügyből kifolyólag amúgy is akar Krusith-tal beszélni. Hogy a találkozás csakugyan megtörtént, a leány megtetszett neki, s az sem idegenkedett tőle, bizonyítani látszik a nevére írt költemény, a XXIII. (48.) ének. Krusith Ilonához tehát más tanácsára és számításból köze-

¹ E költemény oláh nótára van írva s minthogy a mai oláh népköltészet állandó mozzanata a védekezés rágalmazók ellen, nem lehetetlen, hogy oláhból is van fordítva.

ledett, mégis költemény ihletője lett. Sőt valószínűnek kell tartanunk, hogy legalább kettőé. Az említettnek szomszédságában van ugyanis egy «kit egy bokrétáról szerzett.» Ennek utolsó versszaka így hangzik: «Ezerötszáz és hetvennyolc esztendőben Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtőkben, Az adá virágát akkor én kezemben, Kit Istentől kérek gyakran könyörgésemben.» Az előző költemény 9. versszakában azt mondja: «Az hónál fejrőb kezed, kit Istentől kérek, Hogy rövid nap szorosanj öölvén rám kerüljenek.» A két költemény azonos körülmények közt keletkezett¹: oly lányhoz szól, kit meg akar kérni — nemcsak Istentől. A második 1578-ból való; az említett levelet 1577 július 11-én írta Balassi. Az ügy, úgy látszik, hónapokon át húzódott s eleinte nem is volt reménytelen. Legalább az első költemény távozásról szól, de nem végelegesről, csak mert «az szükség viszen.» Valószínű, hogy a második költemény a későbbi s talán egy második találkozás alkalmával készült. Ezt általában Losonczy Annához írottak szokták tekinteni, de elfogadhatatlanná teszi ezt épen az a sor, mely a Krusith Ilonához írottal összekapcsolja.

Csak 1578-tól kezdve állíthatjuk határozottan, hogy Balassi Losonczy Annához költeményt írt. Nem is valószínű, hogy házassági terve idején Losonczy Anna már jelentősebb szerepet játszott volna életében. Korábbi időről nem tudjuk, hazatérése után pedig kellene is nyomának lenni, ha szerelmük már a Krusith-eset előtt kezdődött volna.

A Júlia-ciklust bevezető darabokat «jutván esziben annak a szerelmesinek igazsága, akit ok nekül bolondul elhagyott volt feleségiért», szerzette. Ez a szerelmes Losonczy Anna. Itt már a házasságában csalódott költő gondol vissza az elhagyott kedvesre. A XXV. ének szerint is ő az, aki más szűz kezére ment. Losonczy Anna szerette, csak rágalomtól stb. félve s nem bizva benne eléggé adta búcsúját s ezt meg is bánta, mikor a költő mást keresett magának. Arra lehetne tehát ebből következtetni, hogy neje volt az, akihez Balassi Losonczy Annától való száműzetése után fordult. Hogy Ungnadnak Horvátországba távozása nem vetett véget Balassi és Losonczy Anna barátságának, mutatja, hogy 1582-ben is együtt voltak: Losonczy Anna Balassinak — úgy látszik, öccse céljaira — 1400 forintot adott kölcsön. A kezdet s a legmélyebb kölcsönös vonalom 1578-ra esett. Ez év végén távoztak Ungnadék Egerből,² de Zágrábban keveset időztek, 1583-ban pedig már későbbi vejük, Erdődy tette le a báni esküt. Azon költemények szerzetési idejét, melyeket Balassi Annához írt, — pedig ez is csak kevésről állapítható meg — szintén nem tudjuk az eleményi háttér vizsgálata alapján

¹ Dézsi is lehetségesnek mondja kiadása 692. lapján e két költemény összetartozását.

² V. ö. Századok, 1898.

szűkebb határok közé szorítani, mint 1578 és 1583 közé: a Krusith Ilonával való házassági terv és nejeinek megjelenése közé élete történetében.

*

Megoldatlan kérdés, későbbi feleségéhez írt versek szerepelnek-e a Radvánszky-kódexben. Van Balassinak egy költeménye *Christina nevére* (II. 27.). Hogy azonban ki ez a Christina, nem állapítható meg határozottan. Erdélyi szerint Hagymásyné. Ezt azon levél alapján állította, melyet a Krusith-üggyel kapcsolatban idéztem. Ott egyik ok, melyet Balassi gyámja tanácsával szemben felhoz, hogy «Hagymásyné sem idegen tőlem, mert a vén asszonya egy levelet írt vala az utolsó postától Dancka alá, kiben erősen panaszkodott, hogy ő róluk így elfeledkeztem, hogy soha sem írok, sem izenek és asszonyom is csudálkozik, úgymond» stb. Erdélyi Nagy Ivánnál talált rá Hagymásyné keresztnevére. Nagy Iván (V. 16—17.) egy kéziratos genealógia alapján mondja Sanyiki Krisztinát Hagymásy Kristóf, Balassi őrizője, nejeinek — másutt Báthory Erzsébetet említi. Azért ez az adat hiteles lehetne. Ezenkívül az is szerepelt bizonyíték gyanánt, hogy a kódexben a *Christina nevére* írt költemény annyira elől van s így bizonyára korán, még az erdélyi foglaltság idejében készült. Pedig már Szilády kiemelte, hogy a nota-jelzés a Lucretia énekének írása utáni időbe utalja: ennek az érvnek súlyát a szöveg történetéről való felfogásunk még növeli. Ha megtartanók is Christinának azonosítását Hagymásynéval, még úgy is elfogadhatóbb Dézsi felfogása, ki e költeményt az Erdélyből való kiszabadulás utáni időre helyezi. Az ekkori helyzethez illenék is néhány sor:

Törődelmes szívem édes leveliben szintén igaz úgy indul,
Régi betegsügből mint támadott ember újul rózsza szagátul.

A költemény tehát félig-meddig válasz egy levélre. Kitűnik az is, hogy írója távol van «szép csillagától». Másrészt azonban egyes kifejezések azt mutatják, hogy a távolság nem állandóan áthidalhatatlan. «Siralmas nagy bánat Kölemben nem bánthat, Csak mikor őt nem látom, Szép kertek tömlöcnek Akkoron tetszenek Vig ének is siralom, Visszont mikor látom, Vagy szavát hallhatom, Nincsen semmi bánatom.» Minthogy pedig, mint mondtam, az is kétséges, csakugyan Christinának hívták-e Hagymásynét, a másik föltevést sem szabad legalább teljesen mellőznünk, mely feleségét, Dobó Krisztinát tekinti e költemény ihletőjének; ezen az állásponton van Széchy. Nem tekintve azt, hogy mint látni fogjuk, a forma fejlettsége is erre mutat, a költemény több eleme is valószínűvé teszi. 6. vsz.:

Insügből immár mert engem ő kivett előbbi szerelmemnek,
Bús voltát szívemnek lengedező szele elverte jókedvinek,
Búszerző szerelem már nem árthat nekem, mert oltalma fejmemnek.

E sorok nagyon jól beleillenek a Losonczy Annával való szakítást követő idő hangulatába. Az, hogy a költeményben gyűrűről van szó, Hagymásynéra és Dobó Krisztinára egyaránt vonatkozhatik, hiszen 1577-ben az előbbivel való házasságra is gondolt, bár leveléből nem látszik valószínűnek, hogy a gondolatnál tovább jutott volna. A kérdést tehát egészen határozottan nem lehet eldönteni. Magam valószínűbbnek tartom, hogy Dobó Krisztinához írta 1583-ban vagy 84-ben.

A *Christina* nevére írottal Erdélyi, valamint Széchy is, nem ok nélkül tartják összetartozónak a rá következő költeményt. Az előzőben szó van egy gyűrűről, melyet szerelmese küldött neki; itt ő küld gyűrűt vers kíséretében. A troubadour-költészetből Petrarcan át tovább öröklődött barokk szimbolika e két költeményben azonos módon jelentkezik, s hasonló a panasz is a távollét miatt. A korábban elmondottakból következik, hogy mindkettőnek közös címzettjét Széchyvel Dobó Krisztinában látom. Szilády, mint jóformán minden olyat, melynek versfőiből más nem tűnik ki, Losonczy Annához írottnak hiszi a III. (28.) számú költeményt is.

*

Erdélyi elfogadva a kódex sorrendjét az időrend alapjául, az Anna nevére írott IV. költeményt is a fogságban készültnek tekinti¹ s úgy magyarázza, hogy Balassi «bár nem győzött eléggé örvendezni szeretőjén» (a *Christina* nevére írott költemény végéről), «gondolatában mégis visszatér Annájához s könnyhullatásában rendeli versét egybe» (a IV. költemény végéről), «de kevéssel utóbb megint új szerelméről énekel... s áldja a szép Venust» (V. 30.) stb. Az V. költeményt tehát megint oda kapcsolja a II. és III.-hoz, talán csak azért, mert új nevet csak az ezt követő vers hoz ismét, s minthogy ezeket mind az erdélyi fogságból származtatja s a köztük található, Anna nevére írott költeményt ottani visszaemlékezésnek tartja a korábbi szerelemre, ezt az ujjongó hangú V. költeményt új szerelmével hozza kapcsolatba. De épen a IV. költeményt nem lehet így magyarázni. Friss sebről panaszkodik az: Anna távozásra szólította föl s ez az ének búcsúének. Annak tekinti könyve más helyén maga Erdélyi is.² Ugyanott a harmadikat is Annához írottnak tekinti, mint Szilády, s úgy fogja fel a dolgot, hogy Losonczy Anna és Balassi viszonyának első fázisa megelőzte Balassi Erdélybe távozását. Az *Aenigmát* a kezdetre vonatkoztatja, a IV. költeményt búcsúéneknek tekinti. Másfelől azonban a 64. lapon az *Aenigma* saskeselyűjét Hagymásyban keresi. Erdélyinek egyik magyarázata sem fogadható el. A IV. költe-

¹ Id. m. 74. l.

² 62—63. l.

mény nem készülhetett Erdélyben, mint visszaemlékezés új szerelme idején a régire s az *Aenigmára* vonatkozólag legalább is nem bizonyítható, hogy Hagymásynéra vonatkoznék, amint arra sincs bizonyíték, hogy a IV. ének az erdélyi kaland előtt keletkezett s így Losonczi Anna szerepe a költő életében már 1575 előtt megkezdődött volna.

Látható a magyarázatok különböző voltából s egyazon hozzászólónál is található ellenmondásokból, mennyire ingadozó minden kísérlet, mely Balassi szerelmei történetét a házasságát megelőző időben költeményről-költeményre haladva fel akarja építeni. Losonczi Annáról annyit lehet kétségtelenül megállapítani, hogy 1578 és 1583 közt, Krusith Ilona és Dobó Krisztina közt, már foglalkoztatta Balassit s mindössze néhány költemény az, melyre ezen összefüggések felismerése határozott világot vet. Pedig többször is megkísérelték már teljes kronológiáját adni Balassi szerelmi költészetének, nem hagyva ki egy költeményt sem, mint olyat, melyről semmi sem állapítható meg.

Dézsi még az 1575. évi erdélyi kaland elé teszi az I. (26.), III. (28.), IV. (29.), V. (30.), VIII—XII. (33—37.) s a Coel. VI. (98.) számút; az erdélyi fogság idejére a II. (27.), VI. (31.), VII. (32.), XIII. (38.), XIV. (39.), XVI. (41.), XVII. (42.) s szintén még 1577 előttre a XVIII. (43.) és XV. (40.) költeményt.

Az I.-vel már foglalkoztunk. Semmi sem bizonyítja, hogy az valóban oly korai eredetű. Losonczi Anna férjhezmenetelével hozták kapcsolatba; ezt Dézsi sem tartja bizonyíthatónak,¹ csak a kódex sorrendje vezet a fenti sorozat összeállításában. Hogy azonban a hatodik *Coelia-dalt* mily alapon sorozza Balassi korai költeményei közé, megérteni nem tudom: a jegyzetekben, szemben épen e ciklus legtöbb darabjával, Dézsi is kivételképen a Júlia-ciklusnál későbbinek tartja. A kódex első 18 éneke Dézsinél mind 1577 előttinek szerepel s azoknál, melyeket a sorrendtől eltérően helyez el, ezt az életrajzi vonatkozásokra alapítja. Jóformán csak a Bebek Judith nevére írott költemény (VI. 31.), az, melyet teljes joggal látszanak általában az erdélyi fogság idejére vonatkoztatni. Nem lehet már bizonyítottnak tekinteni ezt a Morghai Katához írt VII. (32.) költeménynél: itt is csak a kódex sorrendje volt irányadó s az, hogy mindazokat, akikhez való viszonyáról közelebbi adatok nincsenek, a homályba vesző erdélyi fogsággal hozták kapcsolatba. Erdélyi Morghai Katának még nagyobb jelentőséget tulajdonít: a VIII—X. (33—35.) költeményeket is reá vonatkoztatja.² Mindez azonban csak tapogatózás. A XIII. (38.) költeménynél Dézsi ismét Bebek Judithra gondol. A XIV. (39.)

¹ V. ö. 670. l.

² Id. m. 189. l.

költeményt a leány neve (Chak Borbála), valamint a már említett változat lelőhelye alapján lehet ismét némi joggal az erdélyi fogság idejére vonatkoztatni. Chak Borbálának is Erdélyi tulajdonít nagyobb jelentőséget. Szerinte a XI—XV. (36—40.) költemények mind Balassinak Erdélyből Lengyelországba utazása idején keletkeztek. A XI. (36.) szerinte örömteljes búcsúének. A XIV. (39.)-et Chak Borbálához írt levélnek tartja s azt hiszi, hogy a XVI. és XVII. költemény is ugyanezen szerelem visszhangja Lengyelországból. A XVIII. (43.)-at, «kiben erő, hogy megszabadult a szerelemtől», e szerelem záróhangjának tartja s úgy véli, hogy Balassi 1577-ben hazajöveletelekor írta. Dézsi ugyanezt a költeményt 1576 márc. 15. körüli időre helyezi, mikor a költő Lengyelországba ment s e föltevést épúgy, mint Erdélyi a magáét, a záróversszakra alapítja, mely szerint Balassi e költeményt «gyűlésben indulván jó vitéz legényekkel», írta.

Dézsi kronológiájában továbbra is a kézirat sorrendje az irányadó: a XIX—XXIII. (44—48.) énekeket 1577-ből keltezi, a XXIV—XXVII. (49—52.)-et 1578-ból. E tekintetben az, amit korábban elmondottunk, az időpont tekintetében nagyjában hasonló eredményre vezetett. A XXVIII. és XXIX. éneket (53—54.) Dézsi 1579-ből valónak tartja, de úgy látszik, csak az időbeli hézag kitöltése kedvéért, mely 1578 és házassága közé esik. Ugyanez vezeti abban is, hogy a Coelia-dalok jelentékeny részét és még néhány költeményt, melyek közelebbi vonatkozása ismeretlen, 1580—83 közé helyezi. A XXX. (55.) költeményt — főleg Eckhardt megjegyzései után — joggal tekinti Dézsi is az *Euryalus és Lucretia* históriájánál röviddel utóbb készültnek. De az kétséges, csakugyan korábbi-e a XIX. (44.)-nél és az azt követőknél.¹

Balassi házasságáig írt énekeiről e szerint az életrajzi tényekkel kapcsolatban ennyit állapíthatunk meg: 1577 előttről valónak látszik a VI. (31.) és XIV. (39.) költemény, 1577—78-ból való a XXIII—XXIV. (48—49.) [Krusith Ilona], XXV—XXVII. (50—52.), IV. (29.) s talán a XXIX. (54.) [Anna], továbbá a XXX. (55.) költemény. A többinek pontosabb vonatkoztatása bizonytalan. Minden valószínűség mellett szól, hogy legnagyobb részük 1577—78 körül keletkezett. Későbbinek látszik a II—III. (27—28.), ha feleségéhez szólnak. Oly tény nem került elő, mely ellene szólna annak, hogy a kódex elején csakugyan Balassinak házasságáig szerzett énekei állnak. Az első harminc költeményen belül a sorrend semmiesetre sem a keletkezés sorrendje. Balassi valószínűleg csak később

¹ Számba vettem Erdélyi és Dézsi megállapításait, mert nincsenek ugyan bebizonyítva, de részben igazak lehetnek, teljesen mellőztem azonban azokat a régebbi állításokat, melyeket azóta előkerült életrajzi adatok megcáfoltak.

írta össze, bár nagyjából az összetartozó csoportok egymás mellett vannak.

*

A Júlia-ciklus után következő énekek némelyikének kronológiáját mindeddig nagyon problematikusnak tekintették. A szövegtörténet alapján mindezeket 1589-ben írottak mondtam. Ez ellen semmi sem szól. 1589-ből van datálva a Zsófi nevére írt LIX. (57.) számú ének («Szent Ivány havában... A nyárnak közepibe»), a bécsi Zsuzsánnáról szerzett LX. (58.) ének («Kurta octáván, a sovány bőjtben, Pozsony városából való kimentemben»), a LXXI. (61.) De virgine Margareta («Szent Lőrinc nap után... Remete módjára, havasok aljában élven»), a LXXII. (62.) Colloquium, («Szent Bertalan nap után Világ határra való bújdosásra keservesen indulván») és a LXXIV. (5.) ének («Én édes hazámbul való kimentemben Szent Mihály nap előtt való harmadhétben»). Ezekhez csatlakozik a LXXV. (65.), mely nincs ugyan datálva, de búcsúját tartalmazza: «Valedicit patriae, amicis iisque omnibus, quae habuit carissima.» Ezt tehát szintén közvetlenül távozása előtt írta. Az egész itt szereplő részben csak a LXI. (60.) LXII. (3.), LXIII. (4.) és LXXIII. (63.) énekekben nincs határozott utalás az időpontra. A LXI. (60.) a híres katonaének. Ezt Dézsi, miként Széchy is, Balassi egri vitézségének idejére teszi, kellő indokolás nélkül. Dézsi szerint «Egerből való távozásakor készült búcsúéneknek látszik». Ezt a költemény hangja nem igen bizonyítja. Az, hogy vitézi életéről szól, még arra sem bizonyíték, hogy akkor keletkezett, mikor Balassi még hivatalosan az egri vitézekhez tartozott. Elég adatunk van arra, hogy a legkülönbözőbb kalandokban vett részt később is, sőt hogy az egri vitézekkel úgyszólván állandó szövetségben állott. Búcsúéneke is bizonyítja, hogy éppen ebben az időben is mennyire egynek érezte magát az egri vitézekkel. Ezek szerint semmi ok nem lehet a LXI. éneket a kódex sorrendjéből kiragadni. Ugyanez áll a LXII—LXIII. (3—4.) istenes énekekről, amelyeket Dézsi 1585—86-ban szeretteknek tekint. A LXXIII. (63.) költeményt Dézsi is helyesen utalja az 1589-ben írottak közé.

WALDAPFEL JÓZSEF.

A KISFALUDY-REGÉK UTÁNZATAI.

(Első közlemény.)

A Kisfaludy-regék nyomában jelentkező gazdag regé-irodalomról már nem egyszer megemlékeztek. Az IK. 1911. évfolyamában Szinnyei Ferenc egy hosszú címsor közlésével is igyekezett elősegíteni ennek az irodalomnak a feldolgozását.

Köztudomású, hogy e Kisfaludy-utánszatoknak önmagukban alig van értékük; jelentőségük csak az, hogy az egymásután fellépő regék egyrészt egy ismert alaptípussal való rokonságnak, másrészt egy meghatározott fejlődésnek a nyomait mutatják és ekkép irodalmunkban a Kisfaludyval nagy népszerűsége jutott műfaj belső életének feltárására nyújtanak alapot. E kettős szemponttal körülbelül adva van tanulmányunknak tulajdonképeni feladata is: megalkotni először a regék képletszerű alapjelmét, ami annyival is könnyebb, mert maga Kisfaludy is egy minden epikai újságot nélkülöző sablont követ, más szóval első regéinek megírása után önmagát utánozza; másodsor megállapítani azt, hogy e költői műfaj művelői kezén a rege-ízlés milyen újabb irodalmi ízlésirányok felé fejlődik el.

I. Az eredeti rege képlet.

Annak kutatásával, mily tényezők működtek közre a rege-ízlés megteremtésében, itt nem foglalkozhatunk s a regék szellemét is úgy vesszük szemügyre, amint az Kisfaludyval már készen áll előttünk. A regék legjellegzetesebb sajátága a bennük nyilatkozó romantika, aminek kidomborodó vonásai Kisfaludynál ugyanazt a képet adják, melyet pl. Mme de Stael nyújt az egykorú német romantikáról. A francia írónő megállapítása szerint a romanticizmus lényege a középkor lovagi ideáljainak, a Gottesdienst, Herrendienst és Frauendienst eszméinek újjáéledése — s Kisfaludy regéi pontosan e keresztény és nemzeti ideáloktól megszabott eszmevilág keretei közt mozognak. A XVIII. század demokratikus szelleme Kisfaludy világnézetét teljesen érintetlenül hagyta, ő a középkor ragyogó vagy szomorú fényű fikciói közt érzi magát otthon. Ezért

való e korból mindenik hőse: nagyrészüket a király magánügyeiben is hadba szólítható hűbéres, a szerelméhez tűzön-vízen hű lovag és a pápához bűnbocsánatért zarándokló, szentföldön penitenciázó megtévedt nemes. Oly világ, mely legjobban ragadhatta meg nemesi olvasóközönségének képzeletét. Ez hozza meg azt a hihetetlen népszerűséget, hogy a regék utánzóit csak abban a mérvben fogytak el, amelyben az újabb nemzedékek kivetkeztek, 1848 előestéjén, a Kisfaludytól irodalmilag képviselt rendi eszmevilágból. A lovagkor emlékeinek kultuszával össze volt forrva a hazafias érzés, s Kisfaludy hazafiságának ezt a nemesi színezetét utánzóit is öröklük, amikor pedig ez a nobiletarius jelleg eltűnőben van, akkor már a rege is megszűnik az lenni, ami volt.

Egyébként azt látjuk, hogy a hazafiság, mint érzelmi indíték, a kor majd minden költőjénél azonos formában van meg. A hazafiság a napja, az éltető heve a magyar romanticizmusnak s ha a XIX. század első felének bármely költőjét figyeljük meg, ihletükben szembetűnőnek fogjuk találni a hasonlóságot. A hazafias megnyilatkozás ugyanis a nemzeti multba való beleélésnek egy sajátos módján történik, mely a kor minden számottevő költőjével közös és egyformán a hazafias történeteszemlélet, a tragikus pátosz és az eszmélkedő filozófiai hajlam erőforrásaiból táplálkozik. Vörösmarty epikus költészetét egy ünnepélyes formájú, méltósággal visszafojtott hazafias líra hatja át. Ugyanezt az elegyedést állapíthatjuk meg Kisfaludynál is. Csak ami az eposzban a tartózkodó komolyság hangján jut kifejezésre, a regékben az még lelkendező, naiv szavalás a haza szerelméről: Kisfaludy regéiben a Vörösmarty-féle eposz serdülő korát éli. Amiben legkevésbé térnek el egymástól, az az elégikus alaphang és az eseményeknek tragikus irányba való fejlesztése.

Elmondhatjuk, hogy ebben az időben költészetünk tengelye a hazafiság. A szerelem költőink jó részénél csupán megpihentető intermezzo a haza jobb sorsáért való munkálkodásban, s ezt Kisfaludy és Petőfi egyformán a «szabadság, szerelem» jelszavába sűríti. A regéknek a kor általános érzelmi diszpozícióiban gyökerezésére azonban élénkebb világot vet az, hogy Berzsenyi és Kölcsey legmegkapóbb alkotásainak inspirációját is egy olyan érzés szüli, mely a regék előhangjában epikaiáé tárgyiasodva mintegy keretét alkotja a történetnek. *A magyarokhoz* és a *Zrinyi dala* ihlete a mult bámulatának és a jelen törpesége érzetének összeütközéséből fakad. A legtöbb előhangban pedig azt tapasztaljuk, hogy a váromladék szemlélete (köztudomás szerint a regék nagyrésze egy-egy romhoz fűződik) szintén egy ily belső összeütközést foglal magában: a pusztulás képe az egykori élet fényét idézi fel, s ennek megfelelőleg a vár szomorú vidékének megjelenítését a bevezető

strófákban nyomon követi a képzelet visszafordítása a mult nagyságának ragyogó világához. A rege maga ez ellentéteknek az összekötő fonala.

A regéknek ez a hangulati beirányzottsága, mely állandóan megtartva mintegy a jelen és mult áthidalásaként hajlik ki az előhangból az egész rege fölé, első határozott jegye e műfajnak. Csak meg kell nézni egynéhány rege előhangját. Minden bizonnyal ott találjuk az ihletet adó tárgyra való rámutatást, néha csak úgy, hogy a költő ráirányítja hallgatója figyelmét (pl. «Nézd ama vár omladékát...» W. J. *A kényszerített házasság*), máskor meg akkép, hogy részletes rajzát is adja az illető romnak vagy vidéknek. Ez a külső világra való ráfigyelés aztán hirtelen egy belső, képzeleti világ megelevenedésének ad helyet, s a hallgató előtt egy nagyszerű mult képe bontakozik ki, melyet a költő nosztalgiaja színez melabúsrá. Az ihletnek teljesen hasonló fejlődését azonban még lírai költeményekben is felleljük és a regeirők mellett ott látjuk Kölcseyt, kinek *Rákos* c. költeménye például az érzelem fokozatos felépülésének következő ritmusát mutatja:

1. versszak. A költő megnevezi azt a dolgot, mely ihletének felkeltője («Rákos bolyongék partjaidon...») s mindjárt tükrözi érzelmi reakciójának eredményét («Könny forrt szememben...»).

2. vsz. Ez a lírai hangulat multakat felidéző képzeletműködést indít meg («Körülem érzém egykori hőseink árnyékainak gyöngye fuvalatát...»)

3. vsz. A felmerülő képzetek vízióvá sűrűsödnek. («Hajh, látom őket...»)

4. vsz. A látomás jelenvalóvá elevenedik: kiáltás hangzik, kard villan, tárogató riad... s a regeíróknál ilyenkor következnek a történet.

A regék és e lírai költemény invenciójának ez az egybeesése nem is véletlen, mert hiszen a rege sohasem lépett ki teljesen a líra köréből. A regeíróknál csak egyetlen egy érzés van, mely őszinte és mélyen átérzett: az a hazafisággal átszőtt melankólia, melyet az elmúlásra figyelmeztető vár vagy kolostorrom keltett fel bennük. Ez a gyökere az egész regeköltészetnek. Amit a regeköltő ezen kívül ad, az csak ékítése, költött mesébe öltözése ennek az egyszerű, könnyen támadó s még könnyebben továbbadható romantikus érzésnek. Magát az eseménysort a költő nem is éli át képzeletében: csak a rege alapjául szolgáló lírai élmény igazi, az ebből sarjasztott regényes történet azonban költőileg hazug, mivel hősei sztereotíp bábok, mozgatójuknak csupán kölcsönadott szóruháját viselik. A költő maga rendesen kívül marad szereplői életén — ennek tulajdonítható az a sok hiba, amit a regékben annyira kifogásoltak.

Az epikainak tartott regék e fogyatkozása még Kisfaludytól származik. Az ő faculté maitresse-e a líra volt, s ennek a tehetségnek folyton az élmények adta újabb ösztönre van szüksége, hogy ne tévedjen a 'palinodia' sekélyeseibe.

Himfy azonban a *Boldog szerelemmel* kiénekelte magát s a későbbi regélőnek csupán az érzelmi folyamatok kipróbált kliséi maradtak meg, melyeken minden további megszólalásnál egyre jobban meglátszottak a használat nyomai. S mivel az életet lírai vízióban látó lelkiisége nem párosult azzal az okfejtő érzékkel, mely számot vet a belső élet hátterét alkotó realitással: elbeszélő műveiben sem tud saját énjétől megszabadulni. Ezért a regék hangszerelése a kiélt érzések rendkívül egyhangú, gépies és szűkkörű chromatismusa marad.

Ez érzésvilágnak, amint az egész magyar romanticizmusnak is, legjelentősebb eleme a hazafias történet szemlélet, ami úgy szólván genetikusan kapcsolatban van a legtöbb regével, mivel az az érzelmi állapot, melyben a rege fogan, épen a mult dicsőségének vagy tragikus nagyságának meghatódott bámulata. Az ebből fakadt alkotásoknál nem csupán céger a «magyar előidőből, Korvin Mátyás korából, a XVI. századból» féle megjelölés, s még kevésbé a rege epikai hitelét szolgáló tudatos műfogás. A regék másik fontos eleme a szerelem. Ennek az érzésnek az ábrázolása, végletessége és lélektani indokolatlanságai miatt, majdnem egészen jellemző erő híján van — a szerelem itt nem több, mint az a súly, mely a rege-cselekvény gépezetét működésben tartja. Nem találjuk meg a regékben a vallásnak áhitatos, misztikus mélységű érzését sem, legfőkébb intézményes formájának külsőleges vonatkozásait, az egyházat. A vallásos érzést pedig a mesének babonás jelek és előérzetek titokzatos erőivel való átszövése pótolja némiképp. Megállapítható tehát, hogy bár a regék a mult század eleji romantikus kedély kifejezői, a romanticizmus lelki tényezői közül a nemzeti érzés átéltsége intenzitásával annyira túlsúlyban van, hogy mellette a másik kettőnek a szerepe egészen elhalványul.

A regéknek e romantikus szelleménél azonban érdekesebbek jellegzetes műfaji sajátosságai.

A regeírásnak, hogy úgy mondjuk, technikájához tartozó sajátosságok között legfelölőbb az *előhang*. Nincs szerves összefüggésben a regében foglalt történettel, — ép ezért el is maradhat — de szemléleti és hangulati határozományaival szükséges alkateleme a későbbi regéknek: bemutatja azt a viszonyt, melyben a regélő van egyfelől a történettel, másfelől hallgatójával. Megvan a szokott helyzete, hangulata, sőt mondókája is, s a költő ezt mindaddig ismétli, variálja, míg a képzettársítás megrögzülése folytán fölöslegessé válik. Kisfaludy első regéiben sohasem hiányzik a költői elhelyezkedésnek ez a megjelölése, később azonban époly nélkülözhetőnek tetszett, mint a drámai előadásnál az a régen divott figyelmeztető prologus, mely a közönséget az illúzióknak a valósággal való összevételétől óvta. A regék prologusának azért

is el kellett utóbb tűnnie, mivel csakis megszokottá vált, obligát dolgokat mondhatott el, miket a költő az unalmasság veszedelme nélkül nem variálhatott a végtelenségig, annyi leleménnyel pedig nem rendelkezett, hogy újságot, fejlődést vihetett volna belé.

Az előhangban, mely néha 20 Himfy-strófiáig is terjedt, a költő legtöbbször annak ad kifejezést, hogy az elmondandó rege nem egyéb, mint valamely várrom genius loci-jának megnyilatkozása a költő lelkében. Láttuk már a regeíróknak azt a törekvését, hogy a regét mint a mult és a jelen ellentétes képeinek miértjére adott választ tüntessék fel. Ez a beállítás az előhangban történik. Az ellentét egyik sarkpontjának, a jelennek kivetítése inkább egy-két külsőleges vonás meghúzásából áll, mint amilyenek a rom-silhouette, a helyrajz- és névmegjelölés, az útvonal és a vidék képe. A kontraszt természetesen a vár régi lakói örömteli életének és a romokban heverő lak sivárságának szembeállításában domborodik ki. A vár egykori urát a vitézkedés, szerelem és életkedv ragyogó képei övezik; emlékét a költő lelkében rontásként kísérik «az enyészetnek szomorító bús jelei», a huhogó baglyok, leomló várfalak és az üvöltő szél. Jelentőségében nagyon megnő ez az ellentét azáltal, hogy a költő rendszeren a nagy idők dicsőségére és a jelen szégyenletes alacsonyására való kiterjesztésével is kiélezi.

Az előhangban jut kifejezésre az a viszony is, melyet a költő önmaga és közönsége között képzel el. A regélő ugyanis mindig egy meghatározott tartásból és hangnemből beszél, mely époly konvencionális lesz, mint volt a középkor különféle csoportokba tartozó énekeseié, vagy amilyen ünnepélyes, öntudatos, intő és buzdító volt a módja Tinódi krónikát zengő lantos-énekeinek. A nép mesélő öregjeinél ma is megtalálhatjuk a fantasztikus történetekkel oktató ember hagyományos, naivan komoly tartását. Ezekéhez hasonló a regélő is, azonban különbözik tőlük annyiban, hogy sokkal melegebb, közvetlenebb, líraibb és épen nem tárgyilagos. Már az alkalma is a regélésnek, ha meg van nevezve, az intim időtöltésnek a jellegét akarja adni a műfajnak: úgy tünteti fel, mint a hosszú téli esték beszélgetéseinek, időmúlásának egyik nemesebb formáját. Ha a *Csobáncz* és *Tátika* ismert hangulatképéből a kandalló utóbb ki is kopik, az eredeti Kisfaludy-féle regélő tartás bizonyos sztereotip plaszticitással tovább él a regeírók képzeletében, s némelyikük az ott látott intérieur-tónust még akkor is utánozza, mikor a színhely tulajdonkép már a szabadban van.¹

¹ Összehasonlításul ajánljuk a következő helyeket: Balla K.: *Hős regék*, 1826, 24. l. Jakab J.: *Buda*, Hébe, 1826. Császár F.: *Kemendvár*, 1828, előhang.

A regéköltő tehát annak elhitetésére törekszik, hogy történetének szűk baráti kör számára való elmondásában leli kedvét. Mondanivalója így a bensőség és a meghittség kedvesen szerény köntösében jelenik meg, s a közeledés formájának e bizalmasságával együtt jár, hogy a regélő meg is szólítja képzelt hallgatóját. Kisfaludy néha még néven is nevezi őket (*Tátika, Somló*), de a közönséges gyakorlat megmarad az ilyen *apoztrofálásoknál*: édes-kedves, kedvesim, kedves szép, barátom, édes magyarom stb.

E megszólítással együtt a költő egy kecses *meghívást* (invitatio) is el szokott mondani, mely mintha távoli megfelelője volna az eposzok invocatiójának. Amint az eposz megszerűségébe mélyedő író a múzsa sugallatáért folyamodik, a meghitt regélésbe kezdő költő a hallgatónak együttérzését, bátorítást adó figyelmét kívánja. A regének ez a személyhez intézése olyan támasz a költő számára, mely a regélés sajátos hangnemének megtalálását teszi lehetővé. Emellett azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ismételt alkalmazásukban legnagyobb része mégis az utánzásnak van, amit a következő példák is valószínűbbé tesznek: «Jőjj szelid Lenkám, tenéked egy regét éneklek el»; vagy «Elterülve e tölgy alján im halljad egy bús rege»; és «É monostor sír-vidéke Két hivek halotti széke; Nézd Lottim gyász szőnyegét, Sird el velem e regét.»¹

A költő és hallgatója viszonyára utal még az előhangnak egy olyan mozzanata is, mely a költőt valamely szellemi helyezkedésben mutatja be. A költő *magára* mutat, hogy ezáltal a regemondónak, a közönségével való minden közvetlen kapcsolata ellenére is, valamelyes tiszteletreméltó különállást biztosítson. A kép, melyet önmagáról ad, a költőt rendszerint abban a pillanatban ábrázolja, midőn a mult szellemeivel társalkodik, századokat varázsol fel az enyészetből, a haza régi fényének ragyogását deríti a jelenre s a messzi időkre furódó pillantására a meghatottság könnyes fátyla borul. Ez a lírai élmény a költőt aztán látnoki magaslatokra emeli, honnan mint feltárt színpadot tekinti be az egész történet életét.

Kisfaludy a regélés közvetlen módján meg szokta mondani azt is, hol hallotta, kitől kapta a regét, s ebből a *regeforrás* közlésének szokása fejlődött ki az utánzóknál is. Természetesen nem hiteltigénylő komoly forrásutalásról van itt szó, csak olyan bevezető formuláról, mint a népmesékben a «hol volt, hol nem volt» kezdet vagy az óperencián túlra való eligazítás: az általuk megjelölt hely feltalálhatatlan, de szakadatlan ismétlődésük folytán kedvesen ismerős helyrajzi fogalmakká

¹ Idézve a következő regékből: Sz. D.: *Vándor szellem*; Sz. B.: *Remete barlang*; Sz. Sebők J.: *Klára*.

válnak. Kisfaludy egyszer azt mondja, hogy a regét Somló vára mohos falában olvasta, máskor meg (*Miczbán*) hogy egy Ecsed várában talált kötényből betűzte ki, melybe képszerűen volt behímezve a rege. A forrásmegjelölésnek ez a neve csupán képletes; semmivel sem jelent többet az az igen gyakori hivatkozás sem, mely egy «ősz öreg» szájába adja a regét.

Ezek után a regei előadásnak még azt a figyelemreméltó sajátosságát kell megemlítenünk, hogy az antik tragédiák *chorusához* hasonlóan a történés egy-egy fordulópontján a költő is megszólal. E megszakítások többnyire az előhangból is ismert hazafias kesergéseket juttatják levegőhöz, gyakran pedig az eseményekhez fűzött erkölcsi oktatást adnak. A közbeszótt moralizációk még annyiból is hasonlítanak a karhoz, hogy az író baljóslólag a szereplők sorsának szomorúra fordulását is jelzi bennük vagy pedig résztvevőleg sóhajt fel a bekövetkező szerencsétlenség előtt. A cselekmény folyamán való ez a szubjektív nyilatkozás mindennél meggyőzőbben mutatja a műfajnak lírai fogantatását, amit csak jól-rosszul leplez a rege-képlet epikai hagyományként követett szabványaival.

TÓTH BÉLA.

ADATTÁR.

RÉGI MAGYAR VERSEK A GRÓF ZICHY-CSALÁD ZSÉLYI LEVÉLTÁRÁBÓL.

Az itt közölt költeményeket dr. Jakubovich Emil kiváló historikusunk fedezte fel a gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárában s engedte át nekünk gróf Zichy István akad. tag szíves beleegyezésével lemásolás és közlés végett. Valamennyi vagy egykorú másolat, vagy eredeti a XVI. század végéről vagy a XVII. század elejéről.

1. Az első költemény (*Beteges lelkem*) Balassáé. Nem ismeretlen ugyan, megvan a Radvánszky-kódexban 14. sz. a. *Bebek Judith nevére* címmel. (Szilády-kiad. 13—14. l.; újabb 1923. évi kiad. I. k. 71—72. l.) Az ismert szövegnél rövidebb, mivel elhagyta a 7., 9., 10. versszakot, már ez maga mutatja, hogy másolattal van dolgunk és mégis becses változat, mert romatlanabb szöveget nyújt s megerősít abban a feltevésünkben, hogy Balassának jó ritmusérzéke volt s ami hibás, döcögő vers van költeményei között, annak rossz verselése jórészt onnan ered, hogy másolói nem érezték a ritmust s csak az értelemre ügyelve tönkretették a verset. E változat alapján több ilyen zökkenőt ki lehet javítani.

2. A II. költemény (*Szive ne gerjessen..*) egy ivrét lap egy oldalára írva, XVI. századi kéz írása. Valószínűen Balassa költeménye.

3. A III. költemény (*Vénus kénszeríte*) szintén Balassa költeményének látszik; Balassa ismeretes költeményét választja nótául, Balassa-strófában van írva, Balassa szokott képeit használja, stílusa is megegyező. Ha nem Balassáé volna, akkor jó Balassa-utánzat.

4. Ez a vers (*Tancz etc.*) egy 16-rét, 8 levélből álló kis füzetbe van beírva, kedvelt táncnótáit akarta leírni a tulajdonosa, de csak ezt az egyet írta be. A többi bejegyzés probatio calami-nak látszik. Ilyen a külső lapra írt két sor is: Tancz. Az Rigonak eő Bolasa engem vizagztal, kit giakorta ohaitotta (így) fohazkodassak (így); az 1^b: üres; a 2^a–6 lapon van az itt közölt vers; a 3–6 levél üres. A 7^b levelen más írással szintén tollpróbának látszó verstörödek: Ki szemeucl mig latt az vagi tapastolhat nem lehet ott ketsegh | Igy szeppsseged hige verem Imhol Ieg' Igaz szive(m) hússege(m). 8^a: Ki szemeucl megh lat az uagy tapanolhatt azban nincsen ketssegh Igi szeppsseged hige ez verem Iege Igaz szi hussege Hússegemet uege elletem erce. 8^b: Ket dologh sziuedet szokta haborgatnj az szerelem (kihuzott szavak) szol hurijan sokot... futni ket dologh volt ezert Jo. (Ezek így tollpróbák.)

5. *Uj Ének*. Az eddigitől eltérő kézírás a XVII. századból 8-r. négy levélből álló füzetke 1—3 levelére (1^a—3^a) írva.

6. *Uton járók éneke* a XVI. sz. végéről v. a XVII. sz. elejéről való egy lapnyi kézirat, az eddigitől különböző írással. A nótául idézett ének: Remény-

ségem nincs már nékem Balassa ismeretes költeménye. (1923. évi kiadás 73. l. 33. [VIII.] sz.)

7. A *Homonnay György maga személyéről...szereztetett szép ének*, mint a cím, de a tartalom is mutatja, nem lehet Homonnay Gy. írása. A végső versszak szerint 1616-ból való. Az írás olyan, mint Rimay ifjúkori költeményei a sajkókazai könyvtárban. Tudjuk, hogy Homonnai Drugeth Klárát gr. Zichy Péter vette feleségül, a Homonnai-levéltárral így kerülhetett ez a Zichy-nemzetség levéltárába. Érdekes adalék ez a Homonnayak irodalomszerzetetére vonatkozólag; t. i. ismerjük *Homonnay Istvánnak* a Sepsi Jaczkó Máté krónikájába beiktatott («Hozzád kiált lelke, örök életemnek Istene, magos menyben» kezdetű) vitézi énekét (Mikó: *Erd. tört. adatok*. III. k. [Kol. 1858.] 9—10. l.). Rimay «Igaz általút» kezdetű éneke elé e címet írta: «Az jó emlékezetű, vitézségben és istenes életben gyönyörködő, Tekintetes és Nagyságos Homonnai (így) István uram kértére csinálta e következő kis énekét.» *Homonnay Bálintnak* (1577—1609) «A Holdnak, az szép napnak, az szép csillagnak | Istene vezére jó szerencsémnek» kezdetű szép költeménye maradt fenn a Decsi-kódexben s a *Comico-tragédia* c. morálisban (1646) az I. scena 5. actusa felett ilyen nótajelzést olvasunk: «Ad Notam Odes Spect. ac Magn. V. H. Delfisbol Apollo feje le-függeszt 's a' t.»: ez a V. H. is csak a Valentinus Homonnay monogramma lehet. Íme mennyi adat hirdeti a Homonnayak költői hajlamát, pedig bizonyára még több adat is fog erre vonatkozólag előkerülni.

I.

Beteges lelkem ismeg ennekem mar az berelemtul, meli betegsegem erkezet nekem eő tekintetibul kinek besege maga tartasa engemet majd meg eöl,
 Ennek termete egjenes magas mind bep liliom bal, ket bep tarsi köbt mint Venus ašoni teczik hogi veštég al, tettetetes köztök mint vilagos nap ha suru kod le bal,
 Batran ket bemet mikor kegjesen en ream fordítia, ottan buvemnek eő nagj eőromet magahoz fel gjujtia, mert cziak ket beme az en buvemnek fel gjuo fakliaja.
 Erkölcze belid es bemermetes emberseggel elegj, ekes ajaka piros binten oly mint jol meg nem ert megj edes bešedi jeles trefai¹ šavaban eő mind egj.
 Ki ki eő velle tanczat el jarni oly vigan kevannia, az magassagbul az mint furj utan madar magat rugja ily sebesseggel tancziat el jarja nem mozdul dereka,
 Ily bep-s-jo leven ez kegjest hat en miért nem beretnem, beretem -eotet czjak višont eős engemet beressen bemei elol bolgalatomert engem el ne vessen.
 De vallion ottan mint lenne dolgom hogj ha nem kellenek, meg ojon engem attul az Isten mert en ugj nem elnek ha ma igj volnek azis tortennek oštan hova lennek.

II.

Ziue ne gerjezen
 Zeme se egeszen
 Cupido sebesen
 Leot nilual ne serczen,

Hane[m] eo kedueben,
 edes kis őleben
 vegje[n] kegyelmeben,
 tartso[n] eo csak šjueben.

¹ Lehúzva: magaban.

Ne keüesd az gonozt
 mert bizony jodtul fozt,
 jot beoueo[n] rad nem ozt,
 szerez kis jot bów sok roz
 Ne fejj engem erreol,
 mert feddez az meliteol,
 fejed abban mereol,
 s-sok gondal tested sereol.

Ha meteol ki tiztul
 jokkal ismet Ujúl,
 s-el hagyotva tereol
 szent lelekkel mert beovol.
 Zent lelek agjaban
 s-ne[m] lakik hazaba[n]
 Cupido markaba[n]
 Kinek s-Venus agjaban.

III.

CANTIO. Notata. Minden nap io reggel.

Venus kenberite, engem arra inte, hogy egy kicsinj munkara, Elmem meg mozdulljon, es kezem indulljon, Irnia az pennara, Kire hogy kedveznek, többi között neznek, legh sebbik leañyara.
 Kiról eteletet, nagjobb dieziretet, többitől fellieb tennek, Nymphai közt sebbet, termetből¹ frissebbet, czudallya mondgya lelnék, kinberit nagy bora, iutat kedwes iora, hogy ha igazt itelnek.
 Nezelem feienkent, el öket egyenként, köztök legh sepe ki wolna, Nymphaknak sokssagha, Juno okossagha, hogy mind rendet allanna; Bemem raiok nezzel, Biwem azon beszél, sebbet ot de kit latna.
 Eggýik elöl alwan, magat meg alazwan, hat nagy sepen ekessült, kedwes tekintettel, illendő termettel, tagaiban testessült, többinel ekesbben, Buletettet testben, s bőlezebbennis eßessült.
 Mi helyen azt lattam, többirol forditam, ottan Bemem vilagat, mondam ez erdemli, akar ki Bemleli, jellül Palmafa aghat, Többi között sebben, hofta fennyessebben, Piros haynal czillaghatt.
 Annal ki belöl al, Venussis nem talal sebbet neis keressen, kit melto minden Böz, iffiaknak eghő Töz, csak eggvedül köwessen, Iffiak is Bolgallýak, földön még talállýak, wtet engedelmessen.
 Minerva sepsseghe, Juno ekesegehe eötet megh nem haladgya, Vilaghi Bözeknek minden kegyesseknek meltan lehet hadnagyá, Venus is kedwessen nagy eörwendetessen sepssegeert fogadgya.
 Illýen iteletet, tewek: s Tiszteletet adek az legh elseőnek, kinek szepegere, wég ekesegere, Titkon sok Biwek eghnek, Az Musakis meltan, ez Beles föld hatan, job ha ennek kedweznek. finis.

IV.

Tancz. etc.

- 2^a Az Rigonak eő szolasa engem vigaztal, kit giakorta ohaitottam fuhazkodással, mert ekesen kedvesen le ule ő sepe czendesesen, sugar-sarniaval.
 Aligh vartam sepe szollasat hagi neki haliliam [így], rosa színű sepe orczaiat hagi czokblhassa[m], Kezet kezemben tarczá[m] sepe orczaiat megh czikolliam azt ohaitottam.
 2^b Megh atta[m] neki magamat mint szerelmemnek, tudo[m] hagi lús nem örül feiem veztenek, sőt vigaztal enekkel, ekes trefa bezedekkel, kerli kedvetem etc.

Az Giora.

Mint az Filemile madar tarsat sereti, [Több nincs.]

¹ Lehúzva: kis.

V.

Uj Enek. Nota Izlahelnek [igy] szont Isten[e].

- 1^a El erkezet az siralom aradasa meg Indult keserüségemnek forgasa,
Im hol ket zemem konj hullasa, mert vagion nagy kar vallasa,
El ment edes gioniörü giümöczöm aga, el hervat giöniörüségem hoza
viraga, kiert jai nagy faidalom raga, nem talalhat orvossagot,¹
Jaj bizonj el eset eletem zöd aga, el hivat zep giöniörüségem uiraga,
mert ziuemnek hodogsaga, most töllem el ment vigasaga,
Oh egeknek örvendetes kivansaga, angialoknak meltosagos vigasaga, kj
nelkül zentek orzaga, csak halal zomorusaga,
- [1^b] Kj ad az en feiemnek vizet mosasra, zemem foljo pataka kónj hullasara,
kj ad keserves sirasra; zivem fajdalmat Indulasara,
Kj vizen engem kj az vadon puztarul, zam kj vetet siralom zomorusagarul,
hogi koniveid ruhamrul kj öntözsem aztatasrul,
Meg bagiat mar az en lelkem sirással, be rakodot² bus zivem könj hullással,
folnak b^w aradasival, sok jaj zom zokogasaval,
Oh zivemnek kivanatos hodogsaga, eletemnek njughatatlan tarto aga, kj
nelkul az napnak vilaga, nekem semj nalad nélkül vigassaga,
- [2^a] Sir az en lelkem nallad nélkül, mint puztaban el marat ju niaj nélkül,
kesereg zivem vég nélkül, minden vigasztalas nélkül,
Mert nincz arva feiemnek ez heljben giamola, kj lelkemet keserveben
vigattallja, nincz ki siralmomat hallja, zivem sebet orvosollya,
Valahova ket zememet fordítom, minden fele eset könjveimet czordjtom,
mert az hol jomot alitom, ot kinomat nönj latom.
Ha tekjntem körül az magas hegieket, sötet homalj fogta el ekessegeket,
Le raktak zep zödsegeket, varjak uiult eteket.
- 2^b Nem tudom hat hova fordiczam feiemet, kjre vessem ket zememet, mert
nem talalom helljemet, cza[k] keserjtem lelkemet,
Im hol zivem³ el Indult az puztaban, zam kj vetet zomoru barkaiaban,
el mar ot zokot fogsagban, foktatvan⁴, ö lakodalman,
Rakodgial meg kedved zerint faidalmokkal, telljel meg sok kezeru jaj
zokkal, elegendiel sok kjnokkal, egiedul ohajtasokkal,
Az zep kut fok Immar Im jndultak, az foljo patakok nagon fel arattak,
sok könjvejm meg rakodtak, kjk mar talpig meg aztattak.
- 3^a Bizonjen vagiok amaz özvegi gelljczze, kj tarsatul el valt nincz kj segítse,
es nincz ki zivet enjhicze, csak ki hideg vizelis meg himcze,
Mert egiedül zam kj vetesre, marattam egiedül arvasagra, adattam min-
dentul el haciasra az földönns alig alhatasra,
Arva fejem Immar az halalnak atta[m], bus zivem vigasztalásra hattam,
mert kit en csak ohaitottam; mar en attul elhagittam.

VI.

Vton iarok Eneke, ad notam Remensegem nincs mar nekem etc.

Remensegünk kj uagi nekunk, vezerleo Istenunk,
Vtunkban czellagunk,
mi iartunkban, es keoltunkben, vezer kalauzunk,
kegies igazgatunk,
Indulj mi uelunk, mostani utunk, ald megh, igazgasd,
vezereld Es iarj uelunk,
Hiuejdnok tudgiuk te uagh, Vezerek, otalmok,
Es igazgatoik

¹ Elmaradhatott: rája.² Jav. *rokadot*-ból.³ Lehuzva: lelkem.⁴ Lehuzva: szolgálvan.

Ald megh Vram utainkath' igazgas magunkath,
 Tekincs zugsegjnketh,
 Merth nalad nekul, minth az nap nekul, chiak budosunk
 minth iuhok paztor nekul,
 Minth az napnak zep uilagath, setet be fedesi
 Vtokath ell rejti,
 Vton jaro zarandokok, hofi ninczen uilagok,
 Teuelegnek magok,
 Ha uelunk nem iarz, es nem igazgacz, nem lezunk batrak
 Vtunkba ha te ell hacz.
 De tamagh fele zenth kirallio, czillaga felletunk,
 Lassunk mi uezerunk,
 Az tuz ozlop fenliek minth nap, Angialod eletunk
 Irczon utat nekunk,
 Ne teueliegiunk, de uizen, felden, lassak mindenek,
 Hogi te uag' mi vezerunk,
 Nam regenten, nagi sokkepen, az te zolgajdnak utokat
 vezerled,
 Igazgatad, iarasokath, kiknek Angialodat, vagi
 zep czillagodath,
 Vezerul adad, Tuzes ozlopall, Izraelth keserteteth
 zep fenies felheouell,
 Te wagi mostis, minth akoris nepednek vezere,
 Es azon Istene,
 Vizen, feolden te neuedben, mikor iarunk, kelunk,
 Te hozzad kialtunk,
 Boeciasd Angialod, mutasd czillagod, vezerul ne
 teueliegünk, nalad nekul,
 Faratsagunk, budosasunk utan mi hazunkba
 mi edes hazankba,
 Mikor iutunk, haza terunk teged had diczeriunk
 Zenth neuedeth algiuk,
 Aldoth nagi Isten² kj vtainkban, vezerelsz
 Igazgacz, viselz nagi kegiesen,
 Finis p[er] me akar kj ha io zuel chinalta e Jambor.

VII.

*Homonnaj Geörgij uram o
 Nalgysalga Kivalkeppen maga
 személieről noha neue el
 reitetett, zereztetett,
 es irattatot zep enek.*

- [2^a]Az Vng hauasabul, Humus Unguarabul, Saturnus el ki zalla, Marsual
 egiett ertuen felhoben veletlen zazlokatt el nyuita, hogy az nagy
 felsegnek foliasatt Tibisnek s-Vitézitt ki hallazza.
- De Betuliara, Saturnus kardgiara, nem tekintet Puztara, houa nehez vetni,
 haloiat magasra, mertt két Egemnek partia, ki az Planetakot
 hordozza lauonkra, Erős es nagy hatalma.
- Agistius regen halazuan Tengeren megh elegendek azzall, hogy az mit
 termezet, az zokas neký hoz, vizben elő halakkall, azzal tölti
 hasatt, telhetellen giomrat, nem idegen praedauall.
- De mint vegez testről, deakok emberről nyelveken magiaraznak, Humusnak
 az Embertt, es mint halandonak s-romlandonak ok iriak, hogy
 az Felsegh ellen, czak Porhamu uolna nyľuan ki magiarazzak.

¹ Lehúzva utáná : tekinc.

² Lehúzva : Uram.

- Vallions mit Trýumphal Homonna Hunniabol, regy familiabol, holot mint utolso materia te nagy felhős Ung hausasabol, mely wözöggel nehez zaraztani Tengertt merhetetlen uoltabul.
- Diana turbaiat, kinczet sok araniat, az Vegre rad bizta volt, hogy gazdag-sagoddal, taborod magiarral földünkre boczatod uolt, de mintt scorpioual, morgot az Plutoual titkon practikaltal uolt.
- {2^b}Az kit kalitkaban tartot Hungaria csak arra talaltal uolt, nehez az fiaual megh veretnj attiatt, ezt meg gondolhattad uolt, nagy kiraliunk hitit titkoddal tapodni, ki sok orzag ellen uolt.
- Bar hogy Saturnussal egy barlangban laktal, s-uad emlőjeből zoptal, mikint Hellinander giermek Tiliphusrol iria rea talaltal, melljet Delphin partra regen ki uetet uolt talan ettől tanultal.
- Saulus Damascusra, Zent Ananiasra nagy diczössel megien, hogy fogua uihesse Istennek emberet el zant akarattiaual, hogy Jerusalemben papoknak keduőkben, lehessen giorsan megien.
- De Isten őztöne lovarul le veti, vakittia zegyēniti, hogy lassa mely nehez embernek Istennek ellene teorekedny hogy sem Czazart, királytt nem nez az Vr Isten, hanem giorsan le weti.
- Erre Antichristus tudom tanacz adod s-Romay Pontifex uolt, Cardinal es Ersek, sem kiraliunk kepe, s-Nador Ispan ott sem uolt, de Conciliomban hozzat hasonlatost, erre lam talaltal uolt.
- Sionnak varaban Izraell kiralia regen hogy be zorula, Senacherib ellen magas menybeol erőt siralmas zoual hiua, nepet hogy nem kere, de Istenben hiue, s-menyből megh zabadula.
- {3^a}Strucz madar iol tudod, nem Erdőt de puztat zokot megh zallania, mind Egre mind földre, tagas sik mezőre, hogy tugion vigiaznia, de neha tüz fézgett, puztak megh giuladvan, tezik porra hamuua.
- Merhetetlen horgia vizet oltasara, nem zall mas hatarara, de ismet az helyre fézgett megh epiti, batran ő lakasara, hogy tanulvan azon lehessen oltalom, fiau tartasara.
- Strucz madarra tüzet Saturnusnak kölyke s-nem Egiebet hoztal uolt, holot zép fiait tüzzel ő fézkeben hertelen veztetted uolt, alituan praedajat, hogy mint ellensegett hogy te ugý talaltal uolt.
- Szarniokra fel keluen, ellened ki menven az felsegh ugý indita, puztaban iaigato budoso strucz madart fiaert rad tamazta, kimelletlen tested mint Harpiak regen korbaczial sujtolтата.
- Fel allata Isten templomokban zellel, uigiaznj zent strasait, hagi az titok alat iaro Basiliscus ne marhatna iuhait, erött az Istentől keruen remenlenek s-meg segite fiait.
- Scythiaj erős ferfiak mint uadak puztakon es halmokon, uigiazasban uoltak, mikor Niargaltattad hatarunkat uad modon, hogy magadnak azzal meltosagott vehes, es zanthas mj niakunkon.
- {3^b}Dolgod lattiuk ugý lőn mint Augustinusnak amaz kisede gyermekekkel, ki az tenger Partian, labanal sarkauaI fura Egý kis Vermeckzet, kerde Augustinus mire ualo uolna s-teon illýen feleletett.
- Im az merhetetlen tengernek az Vizett, ez Vermeckzebe hordom, de doctor azt monda hogy az lehetetlen, az mint en el gondolom, giermek azt felele, inkab lehetetlen mit keztel bolond modon.
- Olý dolgott követnj az mely lehetetlen Isten ellen embertől, az ki Eghben akar hagni seregestől neha marad Egýedeol, mert porbol az zegent, zokta fel emelnj, keűeltt zegyēnetenj.
- Az nagy felsegh hazatt ki őrizne uoltak kerezettien Patronusok, kik hamar taborra, kezeket kardokra vetuen uigjaznak arra, Saturnusnak fia, Humus halal fia, zel ellen ha alhatna.
- Aldot hirrell Neuel, kemeny kardal kezzell, termett zep nemzettsegem,¹ ne felý mertt hadnagiod, Capitaniod vagion az felseő nagy Eghekben, ki ő szeme fenýett, nem hadgia Nepenek haborgatnj Vezetny.

¹ Lehúzva utána : mertt.

- [4^a]Nemde úgy iarale te Humus Saturnus, mintt Daud s-erős Abner, mikoro[n] az Saul puztaba[n] satorat fel vona Daud ellen, Ejel a Vr I[ste]n strasat el aluta, nepett mély alom foga.
- Le zalla az Daud Abnerrel az hegyről az Saul taboraba, es nagy bator-saggal menenek mind ketten, a' Saul taboraba, mo[n]da vitez Abner, mj kezedbe atta Isten ellensegedett.
- Kéz uala az Abner, hogy Sault az földbe dardaua le zegezze, de nem hagia Daud, Isten kent kiralia hogý keze mia Vezne, monduan, talam az Vr, el vezi ő maga az Saultt ez uilagbol.
- Felveue mingiarast ő iel kopiaiat, es ő ivo poharat, fel uiue az hegyre, es onnat kialtuan serkengeti taborat, fel keluen az Saul zep zoual zol uala, csak ohatna mar magat.
- Közönd eddiglennis hogý az Vrnal eddigh meg határozott orad, veghez hogi megh nem ment, mertt teresed uarta, de kezebe[n] kez Iya, maid rad leouj Nylatt, mintt Julianusra, mert tamattal Christusra.
- [4^b]Czak haza Nepeböl tamazta Abraham őtt kiraly ellen hadatt, harom zaz tizen niolez emberiuell vere illý zantalan sok hadatt, az Lot Patriarkatt am meg zabadita, s-nýere gazdagh Praedakott.
- Ninczen erő soha az Nagý Felsegh ellen, hizem meg gondolhatod, elzart mély titkoknak eleotte iol tugia mj iövendeok uolnanak, megh asott verembe azok bele esnek, kik uezteni akarnak.
- Noha Partot Vttel, magadnak lest vettell, az Vadaz Dianaval, hogý minkett halora Neptunussal eggieott kerges draga Rubintert, kit az felsegh fia, menyből ala hozza, hitönk es vallasunkertt.
- Erős Adamasra el teorólhetetlen betöuel ezt fel irta, ziuconkbe elmenkbe mint giema[n]t giwröben az kepen be foglalta, Jehoua ő Neuett ki belenk oltotta, nehez el rontania.
- El ozla taborod s-wróle tarsoliod, masra zalla iozagod, tanultal magadrul, nem veol Peldatt masrul iaral boldogtalanull, mikent egy Areta Poeta regenten el veze csak bolondull.
- Galliatt az Barazon nehez övedzöuel vinnj termezett ellen, igý Nekedis ember leüen teorekedni az Vrnak vara ellen, az houa mi futonk, hogý megh maradhassunk minden Ellensegh ellen.
- Legý magadnak Immar, ezutan zemembe ne hannjad kis Porodatt, mertt Magiar Magiarra talalt nem tagadhad reghý allapatunkatt, hogý Tanaist, Tigris, altal uzvan Attiank, serze sabadsagunkatt.
- Ugian eztt nem regen erőssite Urunk s-koronazatt kiraliunk, kitt Vitez Atillank Erdely s-fejer Varban Niugvo Boczkaý Attiank, verönk hullasaertt, s-Orzagh oltalmaertt, serze hogý megh tartanank.
- Jeouel Conformalliad Seregeknek ura reghý zabadsagunkatt, Orzagunkkal Egiött tarcz megh Mý Istenönk, kerönk igaz vallasunk, fő Vraink ziuett erre bird Vr I[ste]n s terjen el mý romlasunk.
- Ezer hatt zaz felett tizen hatt Eztendö mikor be forgott uolna, hazam Nemzetsegem veletlen rettenven egy titkos indulaton, Neuedett s-Neuemett im ell reitem mosta[n], ez versek foliasaban. Finis.

Közli: DÉZSI LAJOS.

A RÁDAY-GRADUÁL.

Az IK. mult füzetében Tóth János tollából jelent meg a Ráday-graduál leírása és tartalmának ismertetése (106—112. l.). Mivel e leírást részint hiányosnak tartom, részint pedig megállapításaival több tekintetben nem értek egyet: legyen szabad a hiányokat kiegészítenem s egyes megállapításaira megjegyzéseimet előadnom.

1. Azt írja Tóth J., hogy e graduál «keletkezési ideje 1607—1636 közé esik. 1607 előtti időben nem írathatott, mert ebben az évben adja ki Szenci Molnár A. a francia nótákra készült zsolnárfordítását, graduálénkban pedig két hymnus, még pedig a psal: 51 és az utána következő cím nélküli hymnus a XXXVIII., illetve a XXXV. ps. nótájára megy.» (106. l.) — Ez a megállapítás, szerintem, okadatolásával együtt, tévedésen alapszik, mert hiszen abból, hogy az *Vr Isten mel' fokban vannak* kezdetű és «Az XXXV. foltar notaiara» címmel ellátott éneket e megnevezett zsolnár dallamára énekelték, még egyáltalán nem lehet teljes határozottsággal azt következtetni, hogy ez ének lemásolásakor a graduál szerkesztője Szenci Molnár A. *Psalterium Ungaricum*ára (1607. Hernborn.) gondolt, vagy éppen az volt előtte kinyitva. Tudott dolog ugyanis, hogy a zsolnárok francia dallamai már 1607 előtt, a Szenci Molnár Soltári előtt is ismeretesek voltak a magyar prot., főleg ref. egyházban. A zsolnárokat ugyanis a magyar ref. iskolákban a XVI. sz. végén s még a XVII. sz. első felében is (tehát jóval a Szenci M. A. magyar Soltárinak megjelenése után is) *latinul* énekelték Buchanan György skót, vagy Spethe András német költő fordításában. Hitelesen igazolja ezt Szilágyi Benjámín István sárospataki kollégiumi igazgatónak *Acta Synodi Nationalis Hungaricae* c. kéziratos munkájában (1646) az 50—51. levélen Tolnai Dali János pörével kapcsolatos eme följegyzése: «Quin et Psalmos in Scholis antea, latino idiomato, juxta Paraphrasin Bucani (Buchanani helyett) vel Andree Spethe decantari solitos, in vernaculam lingvam mutare.»¹ Íme 1646-ban merész újítás gyanánt van följegyezve, hogy Tolnai Dali János pataki tanár 1639—1642-ig folytatott tanárkodása alatt az addig latin nyelvű zsolnárokat magyar nyelven énekeltette a kollégiumi ifjúsággal. A Ráday-graduál szerkesztője, aki kántor, lelkész, vagy deák (literatus) ember volt, ismerhette s kódexe szerint valóban ismerte is a XXXV. zsolnár dallamát a Spethe A. *Psalmorum Davidis, Prophetarum Regii, Paraphrasis* c. művéből, melynek 1596-iki heidelbergi kiadása megvan a sárospataki főiskola könyvtárában is. Ebben Spethe a zsolnárokat a francia dallamokkal s Lohwasser német verseinek mintául vételével latin versekben közli a tanulóifjúság reggeli és estvelti istentiszteleteire. A zsolnár-dallamokat tehát már az iskolában megtanulták a leendő tanítók és papok.

Hogy a Ráday-gr. szerkesztője az *Vr Isten mel' fokban vannak* kezdetű éneket nem Szenci Molnár A. 1607-iki zsolnárkönyvéből vette (Tóth szerint onnan vette, 111. l.), hanem valamely más, kéziratos forrásból, azt egyfelől a következő *szövegeltérések* bizonyítják:

<i>Szenczinél:</i>	<i>Ráday-gr.-ban:</i>
(Cím:) Mindennemű Haborusag ellen a XXXV. Soltarnac Franciai Notaiara.	Az XXXV. foltar notaiara.
1. v. elhadnac Izegénséggel	elhadnac ditfőfeggel

¹ V. ö. Sárospataki Füzetek 1865. 622. l. Szombathi-Szinyei-Gulyás: *A sárospataki főiskola története*. Spatak, 1919. 188—189. l. Szilágyi kéziratos munkáját a spataki könyvtár őrzi. (2 pldban.)

3. v. kísért czac nē megsért	kefert czak meg nē fért
6. « visgális	probalis
7. « lelhessem	n'erheflem;

másfelől pedig a Ráday-graduálbeli szöveg *régiesebb* szóalakjai és *régiesebb*, 1607 előtti, a XVI. század utolsó negyedére valló *helyesírása*:

Szenczinél:

Ráday-gr.:

1. melly elveſtheffenec egyedül vagyok Nagy nyavalyámban jaygatoc	mel' elveztheffenec eg'edwl vag'oc nag' n'aval'amban iaigatoc
2. oroblan... jár nagy álnoksággal Hogy bényelheffen Mindenüt... vét eggyikkel hiában jár predát vár.	orozlan... iar nag' alnokfagal hog' be n'elheffen mindenwt... veét eggikkal hiában iar praedat vaar.
3. gyönyörűtséggel mégis.	g'ön örwfeggel megis.
4. Gonofz... gonofzra Mofolyog vigyen fzeles Melly	gonoz... gonozra mofol'og vig'en fzeeles mel'
5. éyelis nálam hál fokafittya nyavalyámat szüntelen... én gyarlo	eielis nalam haal fokafitt'a n'aval'amat z'wntelen... en g'arlo
6. az gyors orofzlánt ez dühös fatánt fegyvert adgy dühösködic	az g'ors orozlant az d'whös fatát feg'vert adg' d'whöfködic
7. teged féllyenek	teged fell'enek

Tóth fentebb idézett szövegéből az tűnik ki, mintha a psal. 51-nél a XXVIII. zsolttár dallamára való utalás is oda volna jegyezve, holott ilyen utalás a «Psal. 51» cím mellett nincs, ami kitűnik a 110. lapon közölt ének feliratából is. Versformájából kétségtelenül lehet azt következtetni, hogy a XXXVIII. zs. dallamára énekelték, de, szerintem ezt a dallamot is már a Spethe-féle latin énekeskönyvből ismerték. Megjegyzem még, hogy ha a Ráday-gr. szerkesztője a Szenczi Molnár zsolttárait ismerte volna, bizonyosan több szép éneket át vett volna belőle, amint a későbbi graduálszerkesztők ezt meg is tették. (Pl. a Nemz. Múz. 105. sz. XVII. századi ívrét-alakú graduáljában tíznél több válogatott zsolttár van Szenczitől átvéve s egymás után beírva.)

A kódex papirosának vízjegyei is a XVI. századi eredetre vallanak. Nevezetesen a 335. 349. lapokon szemlélhető, jól kivehető virágdísz a *háromszírmű liliom* stilizálását jelöli, s ez a vízjegy közeli rokonságban van a Briquet: *Les filigranes dictionnaire historique des marques du papier* c. műve I. k. (1907) 1663. 1664. 1665. 1667. sz. (1543. 1547. 1548. évszámmal ellátott) vízjegyeivel. A XVIII. századi bekötéskor (I. Ráday Gedeon

idejében) használt papíron (utóábla előtti üres levél) a vízjegy: ovális keretben, koronán, kiterjesztett szárnyal álló bóbítás madár, nyíllal átütve.

Végül megemlítem, hogy ez az ének (Vr Isten mel' fokban v.) nem Szenczi Molnáré. Valamely kéziratos énekgyűjteményből vette át, s így már ő előtte megvolt. Valószínű, hogy Péczeli Király Imre is ugyanabból a forrásból vette át 1635-iki Catechismusa végére. Megvan ez az ének a Kecskeméti graduálban is a 606. lapon. (A Magy. Tud. Akadémia tulajdona. A XVII. sz. első feléből, 1633. 1637—38.)

2. Tóth szerint a kódex 1607—1636 közötti iratását igazolja az is, hogy megvan benne a *Men'bol idv'oc moft hozzatoc* kezdetű himnus is, amely nyomtatásban legelőbb az 1635-iki löcsei énekeskönyvben fordul elő. (106. l.) Tóth tehát azt hiszi, hogy ez az ének a löcsei, 1635-iki énekesből került be a kódexbe, holott szerintem megfordítva áll a dolog: valamely kéziratos énekgyűjteményből került be a löcsei énekesbe, még pedig olyan kéziratos gyűjteményből, amely közös forrásul szolgált mind a Ráday-, mind a Kecskeméti-graduál (322. l.) szerkesztője s a löcsei énekes számára. Megjegyzem itt ez énekről, hogy a ref. énekeskönyvekben az elejére egy versszak van betoldva *Az Istennek szent anygala* kezdettel. Szerzője Luther. Az új ref. énekesk. szerkesztői tévesen tulajdonítják a magyar fordítást Lengyel Józsefnek (1770—1821), mert magyar fordítása íme megvan már a Ráday- és Kecskeméti-graduálokban. Előbb megvolt a Ráday-gr., mint az 1635-iki énekes könyv!

3. Némely énekesoport címét nem híven s nem teljes szövegük szerint közli. Pl. V. sorsz. alatt «Palmarum», ehelyett: «In ramis palmar.» VI. sorsz. alatt az első ének (Oh keg. J. Chr.) címe nem: *Hymni Resurrectionis* (ez a 4-ik ének címe!) hanem: *Hymn. pro pace dicendus*. VII. sorsz.: *Hymni Ascensionis* e helyett: *Hymnus in die ascensionis*. VIII. sorsz.: *Hymni Pentecostes* e helyett: *In die Pentecoste*. IX. sorsz.: *Hymni Trinitatis* e helyett: *In festo Sanctæ Trinitatis*. A X. sorsz. alatti *Te deum laudamus* a XI. csoportbeliek után (s nem azok előtt) áll a kódexben. A XIV. sorsz. alatti főcímet: *Vegyes énekek* sarkos zárójel közé kellett volna tenni, mint cikkíró saját jelzését. E csoportban a 2-ik éneknél (Sok n'aval'ankban...) nem vette észre, hogy a versfők a szerző nevét rejtik: STIPHANVS D.

4. A XIX. sorsz. a. a *Ne szaly pörben en velem* kezdetű énekkel kapcsolatosan meg kellett volna említeni, hogy azt Péczeli Király Imre írta. L. Dézsi Balassi-kiadásában 353. l. Balassi, bártfai, 1635—40 közötti kiadásában a 356. lapon. Kódexünkben a teljes 13 versszakos szövegből csak az első 6 versszak van meg, amiből azt következtetem, hogy a 236. lap után legalább egy levél hiányzik a kódexből.

5. Az *Invitatorium natalet* XXI. sorsz. alatt előbb említi *Prosa* címmel (e címet sarkos zárójelbe kellett volna tenni, mert ilyen cím nincs a szöveg felett), mint a *Lamentationeseket*, holott az utóbbi után következik az *előbbi*. A 253—256. lapokon olvasható szövegről nem vette észre, hogy az az *Oratio Jeremiae propheta*nek végéről való. (V. ö. *Öreg grad.* 268—270. l. Megvan a Patay-, Csáti-, Nagydobszai- és Kecskeméti-graduálokban is.) A 253 lap előtt a kódexből hiányzik 6—7 levél.

6. A kódex 53—54. lapján olvasható *Iftennek szent Igeieiből* kezdetű éneket, helyesen amaz énekek közé sorozza Tóth J. (110. l.), amelyek a Batthyányi-graduálból hiányzanak. Mivel ez az ének még nem jelent meg nyomtatásban, méltó a közlésre. Megvan a Nagydobszai (XVI. sz. végéről s a XVII. szból való) gr.-ban a 44. lapon, továbbá a Kálmáncsai-ban is (1622—26-ból), mint első adventi ének. Utolsó versszakát a Nagydobszai-ból irtam ide, mert a Ráday-gr.-ból hiányzik:

Szövege:

Alius

Iftennek szent Igeieiből
mi kereszteneke tanull'üc
es mindēkorō mi magūkat
bŕnōktŕwl meg otmazzc

Mind az törven' es az Prophetac
ezt hirdettek ōk regenten
hog' az Christus iovendōbē
magat adna az halalra

Mertekleteffek mi leg'wnc
etelwnkben italunkban,
es bezedŕwnknc vetketōl
magunkat meg otmazzuc.

Minden gonozt mi el hadg'unc
mellec szivŕwnkben lakoznac
es nalunc hel'e ne leg'en
az ōrdōgi czalardfagnac.

Kialczunk most Iftenŕnkhōz,
es minn'aian kōn'ōrdōgiŕwnc
hog' az Iftennek haragiat
ezzel meg engefzelheffŕc.

Tegedet mi meg bantottunc,
Ur Iften lok bŕneinkvel
de kerŕnc mi teged moftan,
hog' leg' irgalmas mi nekč

Emlekezzel meg Ur Iften,
hog' te minket teremtetel
ne akard az te nepedet
adni ōrdōgneke kezében.

Boczafđ meg mi bŕneinket,
es adg' hitet most mi nekč
hog' mindenkoron elōtđt
kellemeteseke lehelfŕnc.

Adg'ad boldogh szent haromfagh
hog' nalad minden dolgaink,
kellemeteffōk leg'enek
most es ōrōkkōn ōrōkke. Ug' Leg'en.

7. A 130. lapról közölt «más kézzel» írott énekről (Kristusban szerelmes Atyánk) meg kellett volna említeni a korbéli tájékoztatás szempontjából, hogy I. Ráday Gedeon kézírása, mert abból, hogy *más kéz* írta, nem lehet azt következtetni, hogy újabbkori ének. Az olvasó azt gondolhatja, hogy a kódex törzsanyagához tartozik.

8. Cikkíró nem tudja eldönteni, hogy Pány Janos, aki nevét a 29. lapon a Litanía maior nagy V kezdőbetűjében örököltette meg (*Az kglđ ſol | gaja Pany | Janos | 1633.*), másoló volt-e, vagy dedicaló. Szerintem a kódex egykori *tulajdonosa* volt, lelkész, kántor-tanító, vagy deák (literatus ember), aki a kódex üresen maradt 236. lapjára beírta a *Ne szaly pörben en velem* kezdetű, Péczeli Király Imrétől való bűnbánati éneket. (V. ő. itt a 4. sz. a. megjegyzéssel!) A *g* és *j* betű alsó szárának fölajtása s a tinta ugyanazon kézre vall. A Pány-család címeres levele 1668 ápr. 7-én kelt. Nagy Iván adatai szerint Arad-, Abauj-, Ugocsa megyében is éltek e család tagjai. Az 1754—5-iki nemesi összeírás alkalmával Borsodmegyében két Pányi János s egy Mihály igazolta nemességét. A kódex szerintem nem a Ráday-család számára készült; csak a XVIII. században került a tudomány- és irodalomkedvelő I. Ráday Gedeon birtokába ajándékozás vagy vásárlás útján, s ő, lelki gyönyörűséggel olvasgatván az énekeket, nevének kezdőbetűjét is megtalálván a szép initialék között, örömmel jegyezte bele e szavakat: *Az én*

Betüm (189. l.); más helyekre pedig (címlap, 57., 100., 135., 343.) családnevét s illetőleg nevének kezdőbetűit (R. G.) jegyezte oda.

9. Azt írja Tóth J., hogy kódexünk 146 hymnust (+ 27 sor responsoria) és 49 psalmust tartalmaz. A hymnusokat nem jól számolta meg szerző, mert azok száma, a kisebb szertartásos énekekkel (respons. versic. benedict. invit. lament. stb.) s a 49 psalmussal együtt: 152.

8. A XVI. és XVII. századból ránk maradt kéziratos graduálok énekananyagának irodalomtörténeti szempontból való vizsgálata elsörendü fontosságú már csak azért is, mert csak tüzetes és rendszeres vizsgálat útján lehet megállapítani az egyes graduálok énekkészletének eredetét, egymáshoz való viszonyát, a gyűjtemények közeli vagy távoli rokonságát, ha lehetséges, leszármazási tábláját, egyszóval: a graduálok genétikus történetét.

A ránk maradt, eddig ismert kéziratos prot. magyar szertartásos énekeskönyvek között a legrégebb az 1556 és 1563 közötti időből való Batthyány-kódex v. graduál. Idői sorrendben nem esik messze túl rajta a két sárospataki graduál: a Patay- és Csáti-kódex, amelyeknek igen sok darabja a Batthyány-kódex darabjaival közös eredetre vall. Közlelbbi-távolabbi rokonságban vannak a Batthyány-kódexszel a késöbbi graduálok is, szinte kivétel nélkül; így pl. a Nagydobszai, Spáczay, Kecskeméti, Kálmáncsai, Csurgói, Óvári, a nyomtatottak közül a Huszár Gálé (1574) s a Dajka-Geleji Katona-féle, 1636-iki *Öreg graduál* stb. Azonban minden eddig ismert graduálnál közlelbbi atyafiságban van vele a Ráday-graduál, amelynek szerkesztését a XVI. sz. végére vagy a XVII. sz. elejére helyezem. Szerintem a terminus a quo az az idő lehet, amikor a Spethe francia dallamokkal ellátott s Lobwasser német zsolnárkönyvéből latinra fordított zsolnárok dallamai már ismereteseek voltak hazánkban, vagyis: a XVI. sz. kilencvenes éveit; a terminus ad quem pedig Szenczi Molnár Zsolnárainak megjelenése, vagyis 1607.

A Ráday-graduál tüzetes megvizsgálása s áttanulmányozása után megállapítottam, hogy legközelelbbi, egyenes vérségi rokonságban van a Batthyány-kódexszel (ezt Tóth J. is helyesen állapította meg), illetőleg annak egyik másolatil példányával, továbbá a két Sárospataki, a Nagydobszai és Kecskeméti graduálokkal, mert kódexünk 152 éneke közül

a Batthyányban megvan	141
(tehát a Ráday-gr. énekkészletéből csupán csak 9 ének nincs meg benne teljes egészében, illetőleg lényeges eltéréssel)	
a Nagydobszaiban megvan	106
a sárospataki Csáti-graduálban	86
a sárospataki Patay-graduálban	71 ¹
a Kecskeméti-graduálban	56

Mivel pedig a XVI. sz. utolsó negyedéből s a XVII. századból való Nagydobszai-grad. első nagyobb fele (1—260. l.) jórészben azonos a 1639-ből

¹ A két sárospataki graduálban sokkal több, a Batthyányéval közös forrásból való ének volt meg, mint ma van, mert a két graduálból ma már sok levél hiányzik.

való Csurgói-graduállal (Pr. Szemle, 1900: 339., 341. l.): így a Csurgói-gr. is a Batthyány-kódex közeli atyafiságába tartozik.¹

A Ráday-gr. *forrásai* a köv. kéziratok graduálok voltak:

a) Első és főforrás volt a Batthyány-gr., melynek énekei közül 141-et átvett, ami a Ráday-gr. anyagának 92·63°/_o-át teszi. Helyesírása is jórésztben egyezik vele. A Ráday-gr. írói-szerkesztői azonban nem mindenütt szolgailag másolták a Batthyány szövegét, mert az írást, ahhoz viszonyítva, itt-ott már kissé modernizálták, egyes versiculusok fölé öregbetüs címekeket írtak (180—182. lap l), egyes énekeket rövidebb formában (egyes verseket mellőzve) írtak le, másokba meg (pl. a *Sokan vannak* kezdetűbe, továbbá két antiphonába) oly részleteket írtak be, amelyek a Batthyány-ban nincsenek meg s egy helyen az énekcsoportok sorrendjét is megtörték (a kódex második felében).

b) Egy másik forrása közös volt a Kecskeméti-gr.-lal, mert a Ráday gr.-nak a Batthyányban egészben vagy részben elő nem forduló 9 éneke s két eltérő szövegű antiphonája közül (Istennek sz. Igéjéből; Krisztusban szerelmes Atyánk; Sok nyavalyánkban; Kegyelmezz meg; Mennyből jövök; Ur Isten mely sokan; Jerémiás imáds.; Athanasius hitv.; Ne szállj perbe; antiphonák: Szólla énnem; Husvét napján hajnalban) 3 ének (Ur Isten mely sokan; Mennyből jövök; Jerém. imáds.) a Kecskeméti-ben is szerepel; 4 viszont (Istennek szent Igéjéből; Sok nyavalyánkban; Athanasius hitv.; Jerém. imáds.) megvan a Nagydobszaiban (az első a Kálmáncaiban is, a második a Patayban, Kecskeméti-ben és Csátiban), tehát szintén közös forrásból merítették a szerkesztők. A Kegyelmezz meg kezdetű a Rádayban fordul elő először (máshol nincs meg); a Ne szállj perbe kezdetű Péczeli Királyé; a két antiphona megvan, eltéréssel, a két patakiban. Az eltérő szövegrész vagy a Patayból van kölcsönözve, vagy pedig — ami valószínűbb — közös forrásból. Végül a Krisztusban szerelmes Atyánk kezdetű invocatio csak a Rádayban fordul elő. Valószínűleg I. Ráday Gedeon szerzeménye. (Az írása az övé.)

A Ráday-gr. a Batthyányval rokonságban levő énekes-kódexek idői sorrendjébe ekkép illeszthető be:

1. Batthyány (1556—1563).
2. Sárospataki Csáti (XVI. sz. vége, XVII. eleje 1602-ig).
3. Sárospataki Patay (XVI. sz. vége, XVII-ik legeleje).
4. Ráday (1596—1607).
5. Nagydobszai (XVI. sz. vége és XVII. sz.).
6. Spáczay (1619).
7. Kálmáncai (1622—26).
8. Kecskeméti (1633. 1637—38).
9. Csurgói (1639).

Ezeken kívül van még egy évszám nélküli graduál, amely szintén rokonságban van a Bathányval és így atyjafiaival is. Ez az Óvári-gr.,

¹ A kéziratok graduálok kivül rokonságban áll a nyomtatottak közül a Batthyány-kódex-szel a Huszár Gál 1574-iki *Énekese* s az 1636-iki Dajka-Geleji-féle *Óreg grad.*, ez utóbbinak énekkészlete ⁸/₁₀ részben a Batthyány-kódexnek is anyaga (IK. 1905: 141. l.). A Ráday-gr. énekei közül 61 van meg az *Óreg gr.*-ban.

mélynek keletkezését Kálmán Farkas a XVII. sz. legelejére teszi. (Debr. Prot. Lap. 1882: 64.).

A Ráday-gr. előállításának körülményei minden bizonnyal ugyanazok, mint a többiekéi: a közszükséglet teremtette meg őket. Lelkész, kántor, vagy egyházközség nem lehetett el nélküle. Legalább egy szertartásos énekes könyvnek lenni kellett az ekklezsiában. A szerkesztő (s egyúttal másoló, illetőleg másoló) nyilván valakinek megbízásából készítette a 4-r. alakú Ráday-gr.-t. Rendszerint a megbízó (lelkész? kántor?) állapította meg a graduál tartalmát, terjedelmét és alakját. Egy 1912-ben általam fölfedezett, graduált-rendelő levél élesen bevilágít a XVI. és XVII. századi graduálok előállításának körülményeibe. Lövei Vajda György sopronlövői ev. lelkész 1650 márc. 16-án kelt levelében közli Csepregi Mihály deák urammal — akivel egy új kézíratos graduál ügyében már előbb is levelet váltott a megrendelt graduál terjedelmére, betűinek festésére, írására s tartalmára vonatkozó kérdéseivel kapcsolatosan — hogy «az mi az Graduálnak Quantitássát illeti, legien csak négy konc. Compingálja az mint leg jobban tudgya Kegyelmed. Az Irása pedig szép öreg légyen.» Majd részletesen megállapítja tartalmát s a tartalom sorrendjét. «Kotakra való Lamentatiok — úgymond — Passio előtt legyenek, a többi Passio után, s mindenik eleiben aszt írja Kegyelmed, hoc et hoc tempore dicenda.» — Úgy látszik, hogy ez a tájékoztató jelzés igen fontos volt a lelkész és kántor számára, mert így hamar megtalálta a kötetben az épen szükséges alkalmi énekeket. Ezért jegyezte oda a Ráday-gr. szerkesztője is a Versiculusok elé a tájékoztató föliratokat, amelyek a Batthyány-kódexből hiányoztak. — «Továbbá — folytatja Lövei — csak válogatott hymnusokat, Antiphonákat az fő Innepekre valókatt írjon Kegyelmed beléje; az melly énekeket pedig megh találhatni az Nyomatott Csepregi Graduálban (ez a Csepregen nyomtatott graduál ismeretlen irodalmunkban), ne is írja Kegyelmed belé. Az Adventre és Bőjtre való, totbul fordított Énekeket és mindennapi Reggelre valókat is, de ollyakat, mellyek ninczenek az Csepregi Gradualba, legh először írjon Kegyelmed.» Végül arra kéri Lövei a graduál-készítő deákot, hogy «egy Passionalist» küldjön neki a húsvéti ünnepekre, de ha «az Uj Gradualt küldenné általl... annalis kedvesb dolgott cselekedne.» (lt. I. évf. 111—112. l.).

A Ráday-gr. tartalmát is főleg olyan énekek alkotják, amilyeneket Lövei kívánt a Csepregi Mihály deák műhelyében megrendelt új graduálba iratni. Lövei leveléből az tűnik ki, hogy a graduálkészítő Csepregi Mihály deák uram műhelyében Passionalisok, vagyis a Jézus szenvedésének történetét az evangéliumok szerint tárgyaló, kótás, írott énekeskönyvek is voltak külön füzetben, teljesen kész állapotban.

A Ráday-gr. terjedelme a mainál jóval nagyobb lehetett, mert sok levél hiányzik belőle közből és a végén. I. Ráday Gedeon köttethette be, hogy az elpusztulástól megóvja az addig három füzetben önállóan szerepelt ref. szertartásos könyvet. A három füzet három kéz írása. Az első az 1—238. (Hymnusok, Resp., Antiph.) lapokat, a második a Lamentatiókat (239—263. l.), a harmadik pedig a Dávid Psalmusait (265—408. l.) írta. Az első kéz munkája ívjelzésekkel is el van látva. (Tóth J. csak két kéz munkájának tartja.) Birtokosa azelőtt valamely nagyobb falusi vagy városi egyházközség volt-

1635-ben a reformátusok az olyan «együgyűbb Ecclesiák kedvéért, a' mellyekben az Gradualnak szerit nem tehetik», a debreceni Psalterium mellé Istenes Hymnusokat adtak ki egy külön füzetben Lőcsén. (RMK. I. 650.)

A Ráday-gr. újabb beszélő bizonyosága annak, hogy a graduál-irodalom a régi jó énekkészlet fölhasználásával s újabb énekek beiktatásával az 1600 körüli években szépen virágzott, mondhatni virágkorát élte s csak a XVII. sz. második felében indult hanyatlásnak, amikor aztán a szertartásos énekek lassan-lassan kezdtek kiszorulni a prot. istentiszteletheől s az éneklés, a változó éneklés kiküszöbölésével, *tisztán gyülekezeti közös éneklésből* állott.

Úgy érzem, hogy többet és gyakrabban kellene foglalkoznunk a XVI—XVII. század graduál-irodalmával, hogy az előmunkálatok után majd elkészíthető legyen az összes egyházi énekek lexikona, amelyben minden egyes magyar egyházi ének, kath. és protestáns, a kezdősor szerinti, betűsoros jegyzékben, eredetének, szerzőjének, első előfordulási helyének s nyomtatásban való első megjelenésének időbeli feltüntetetésével szerepelne. Olyan lexikonra gondolok, mint a német irodalomban a Fischer-féle *Kirchenlieder-Lexicon*, mely 1878—86-ban jelent meg.

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY RÁDAY PÁLNAK TULAJDONÍTOTT RÉGI ÉNEK IGAZI SZERZŐJE.

Révész Imre *A magyarországi ref. egyház közönséges Énekes könyvéről* c., Debrecenben, 1866-ban megjelent füzetének 36. lapján azt írja a *Magasztallak én Téged* kezdetű énekről, hogy az «Régi». Majd később, e füzetének házi, kézi példányába, mely jelenleg Fejes István püspök hagyatékából a sárospataki főisk. könyvtár tulajdona, kék ceruzával pótlólag utána írta a *Ráday Pál* nevét, nyilván azért, mert valahol azt olvasta vagy hallotta, hogy ez az igen kedvelt reggeli ének a Ráday szerzeménye. Ugyancsak Ráday Pálénak tartja S. Szabó József is (Debr. *Képes Kalend.* 1906 : 45), aki szerint még a «Te néked uram hálát adok» kezdetű régi ének is a Rádayé. Szügyi József szerint (*A magyar ref. énekeskönyv multja.* 1910 : 28) németből fordítatott s a református énekeskönyvekbe a XVIII. században jött át. Utal arra, hogy Ráday Pál *Lelki hódolása*, Sartorius *Lelki Órája* s a *Zengedező mennyei kar* sorban hozzák. Azonban Szügyi itt annyiban téved, hogy az említett források közül Ráday *Lelki hódolása*ban nem fordul elő. Szinyei Gerzson azt jegyezte fel énekeskönyvében ez ének után, hogy: «*Régi. Szerzője ismeretlen.*»

Kutatásaim folyamán megállapítottam, hogy ezt az éneket tévesen tartják Ráday Pálénak, valamint azt is, hogy ez éneknek ki az igazi szerzője és ki a magyar fordítója.

1925 júniusában ugyanis a kunszentmiklósi ref. reálgimnázium könyvtárában kutatóm, egy kéziratos kötetben (jelzete $\frac{023}{1923}$) ráakadtam Szerencsi Nagy István nagygyőri ref. lelkipásztorinak a Bod Péter *Athénásához* készített, de nyomtatásban meg nem jelent *Toldalékjára*, melyet a naplóíró Keresztesi József mentett meg, másolt le s bővített ki; kéziratóból aztán ismét

lemásolta Szakács József. (4-r. kötve, 207—240.) E kéziratós kötet 220. lapján Miskolczi Csulyak István szerencsi, miskolci, majd olaszlisztkai ref. lelkészről, a zempléni egyházmegyének 1629—1645-ig espereséről az olvasható, hogy:

«2. Németből fordította Szerentsen 1610 ama szép Ditséretet, mellyet ma is éneklünk: *Magasztallak én téged, Isten Egeknek Királyját s. a. t.*».

Szerencsi Nagy István Miskolczi Csulyak Istvánról szóló emez adatát nyilván abból a Csulyak István által írt s egész élete történetét felölelő latin verseztől vette, melyet fia, Gáspár — az apja halálát is beiktatván — kinyomatott két példányban Váradon e címmel: *Diegesis Historica de vita et obitu Reverendissimi et Clar. Patris Stephani Chuliak Miskolczeni, propria opera conscripta.* (Ez az egyleveles epitaphium-nyomtatvány ma már ismeretlen irodalmunkban.) A forrás, melyből döntő jelentőségű adatunk való, teljes hitelességű. Ennélfogva minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a *Magasztallak én téged* kezdetű, a kálvinisták és lutheránusok által ma is kedvelt és használt szép reggeli ének magyar fordítója *Miskolczi Csulyak István volt*, szerencsi lelkész (1608—1612) korában, 1610-ben. Mikor Szenci Molnár Albert megtudta Marburgban, hogy Miskolczi Csulyak egy reggeli éneket szerzett, levélben kérte Miskolczit, hogy küldje el neki. Miskolczi, szerencsi lelkész korában, 1610 május 7-én Szepsiben kelt levelében válaszul azt írja Szenczinek, hogy az ének, melyet a szerencsi egyházközségben már énekelnek, nincs kezében. Ha szüksége van rá, kérje el Szepsi Györgytől Heidelbergából. («Cantionem quandam scripsi ad melodiam: Ich dank dir lieber Herr' non est mihi ad manus et in ecclesia nostra canitur, tu eam, si vis, a Georgio Szepsi Heidelberga pete.»)

Most már állapítsuk meg 1. hogy az ének magyar szövege hű fordítása-e, vagy szabad költői átdolgozása-e a német eredetinek? 2. ki a német szöveg szerzője? 3. Miskolczitól való magyar fordítása melyik magyar énekes, könyvben fordul elő először? E három kérdésre együttesen adom meg a feleletet.

A német szöveg először 1585 körül Nürnbergben év nélkül, egy kis füzetben, másodszor pedig 1539-ben a Schumann-féle *Gesangbuch*-ban jelent meg. (Fischer: *Kirchenlieder-Lexicon*. I. Gotha, 1878. 325—26. l.) Igen sok német énekeskönyvben szerepel ez a nagyon kedvelt ének. Megvan az 1748-ban Nürnbergben kiadott *Gesangbuch*-ban is (388. l.). Terjedelme 1—9 vszak. Kezdeté: *Ich dank' dir lieber HErrre!* Szerzője Kohlrosz [Kolrose] János bázeli luth. tanító, majd pap, énekköltő és színműrő, aki 1558-ban halt meg.¹ Az ének magyar fordítása, eddig fölkeresett adataim szerint először Ács Mihály *Zöngedező mennyei kar* c. énekesének löcsei, évnélküli, de a XVII. sz. második feléből (1696 előtti évek valamelyikéből) való s a Magyar Nemzeti Múzeum Tódoreszku-Horváth könyvtárában őrzött évnélküli kiadásában (Jelz.: 2080), az 5. lapon 1—9. vszak terjedelemben fordul elő. A prózaként tördelt szöveg felett ott van a német szöveg első versének kezdete.

A magyar szöveg nem szószertint fordítás, hanem szabad költői átdolgozás, de a versről-versre füződő gondolatmenet megtartásával. A leg-

¹ Jöcher: *Allgem. gelehrt. Lexikon*. II. 2144. Goedeke: *Grundriss* II. 181., 337., 343—4.

szabadabb a 9. vsz. tolmácsolása. Megvan a *Zeng. mennyei kar* 1696-iki kiadásában is (7. l.), hasonlóképp az 1703-iki löcsei, 1704-iki u. o., 1730-iki frankfurti, 1743-iki u. o. (helyesen győri) és 1747-iki augustai kiadásában s a későbbi kiadásokban. (Az 1680-as kolozsvári *Énekesben* s Gönczy György sokszor megjelent énekeskönyvének XVII. századi kiadásában nem szerepel.)

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY CSOKONAI-VERS KÉT DALLAMA.

Csokonai úgy él a köztudatban, mint dalszerző, dalok szövegírója — holott a verseire szerzett egykorú dallamok közül ma alig énekelnek egykettőt, s a *Földiekkel játszó égi tünemény* és az *Ó Tihanyrak riadó leánya* kezdetűeken kívül kevesen tudnának még akár csak egyet is felemlíteni. De bármily népszerűek voltak is ezek szerzőjük korában s azóta is egy évszázadon át, nem tarthatnók valószínűnek, hogy két dal szerezte volna meg költőnknek a népszerű szövegíró hírét. Nem is így áll a dolog. A múlt század első évtizedeiben csakugyan nagyon népszerűek voltak a Csokonai-dalok. A nyomtatásban megjelenteken kívül kéziratossal gyűjteményekben minduntalan rábukkan az ember a dallamok alatt Csokonai szövegeire. A Tóth István-féle, 1832-ből származó *Áriák és dalok* gyűjteményében¹ körülbelül ötven Csokonai-dal található. A szerző neve egy-két kivétellel nincs kiírva, s mivel a versek a kevésbé ismertek közé tartoznak, nem csoda, hogy eddig senki sem vett róluk tudomást. Hogy szájhagyomány útján sem maradtak fenn e dallamok, azt azzal magyarázhatjuk, hogy közülük a legjobbak is az egykorú dallamtermés átlagos nivelóján mozognak s átveszik a divatos sablonokat, melyek az ízlések változásával a leghamarabb merülnek feledésbe. Más részük pedig kezdetleges voltánál fogva már az időben sem örvendhetett nagyobb elterjedtségnek.

E száz év előtti dalirodalomból ma főképp azok a dallamok érdekelhetik a kutatót, melyeknek adatok bizonyítják szélesebbkörű elterjedtségét, vagy melyek jelentős vonással járulnak hozzá a korszak általános jellemzéséhez. Ilyen az a dal, melyről a következőkben kívánok szólni. A vers címe *Rózsím sírja felett*, mint dalszöveg, a *Forró sóhajtsók* kezdőszavak alatt ismeretes. Csokonai e versére a múlt század elején két dallamot is szereztek; sajnos, mindkettőnek szerzője ismeretlen. Az egyik legelőször Márton József bécsi Csokonai-kiadásának kóta-mellékleteként jelent meg 1813-ban. Megtalálható ezenkívül Tóth István említett kéziratossal gyűjteményében is. Bartalus István is ugyanezzel a dallammal közli Csokonai versét *Magyar Orpheusában*.

A másik dallam négy feljegyzésben maradt ránk, a sárospataki főiskola négy kéziratossal Melodiáriumában. Az 1762. számában (az 1837—53-as évek-ből), az 1766. sz.-ban (az 1840—50-es évekből), az 1881. sz.-ban (1846-ből)

¹ A M. T. Akadémia kéziratárában. (M. Ir. Régi s újabb írók 8.-r. 63.)

s végül az 1763. sz.-ban (1866-ból). De népszerűségében azóta sem vesztett: a sárospataki énekkar mai nap is éneklí.

A két dallam a következő:

1. A Márton-féle Csokonai kiadás dallama:

For - ró só-haj - tá-sok, lel-kem-nek El-szag-ga - tott da - rab - jai,

Itt leng-je - tek, hol ked - ve - sem-nek Nyugosznak ál - dott ham - va - i.

2. A sárospataki dallam:

For - - - ró só-haj - tá-sok, lel-kem-nek Elszaggotott da - rab - jai,
Ott leng - je - tek, hol ked-ve-sem-nek Nyugosznak áldott ham - vai.

Vagy száll-ja - tok fel a ma - gas - ba, hol ő van, s a több an - gya - lok

És en - gem e di - cső he-lye - ken Vár - ja - tok meg, mert meg-ha-lok.

Ez a vers és ennek a versnek két dallama sokkal többet jelent annál a pusztá ténynél, hogy egy szöveget kétszer zenésítették meg. Minden vers alkalmas arra, hogy más-más ritmusú dallamot illesszenek föléje. Ez a kettős-arcú, kétdallamú vers azonban egy egész kornak, a magyar műdalirodalom első korszakának egyik legsajátosabb problémáját rejti magában és érdemes közelebbi vizsgálatunkra.

Csokonai korában a magyar verstörténetnek egyik legfontosabb eseménye játszódott le, mely azóta száz éven át fokozódó mértékben érezteti s előreláthatólag fogja is éreztetni hatását. Ez az esemény forradalmi esemény volt, amennyiben a magyar versformák egyeduralmát döntötte meg. Költészetünkben ugyanis mindezideig (elenyésző kevés kivétellel) nemzeti versformáink uralkodtak, melyek kizárólag hangsúlyos lüktetésű s a szótagot az ütemnek alárendelő sorokból alkották meg versszakokaikat. Ilyen versformákban írt Tinóditól és Balassitól Orczy Lőrincig minden magyar költő. Az első idegen ritmuselvet, mely rést ütött verselésünknek ezen az egységén, a latin költészetnek néhány szórványosan átplántált versformája honosította meg. De ezek a formák (főképp a disztíhon) nagy népszerűsége még akkor sem jutottak, midőn a XVIII. század végén Barótiék klasszikus triászta tudatosan törekedett meghonosításukra. Mindössze azt sikerült elérniök, hogy közönségük megszokta és megkedvelte idegenszerű prózódíajukat, ami nem

sok idő múltán különös módon érezte hatását. Alig simultak el ugyanis e mozgalom első hullámai, egy másik költői mozgalom keltette fel a közfigyelmet. Németes műveltségű költőink és ritmistáink, élükön Verseghyvel, az énekelt német dalok mintájára magyarul akartak szerkeszteni ily hullámzó-ritmusú, főképp jambusverseket, remélve, hogy ugyanazokat a dallamokat lehet majd rájuk énekelni.

A kísérlet azonban csak félig sikerült. A korábban meghonosodott klasszikus prozódia oly erősen gyökeret vert már a köztudatban, hogy Verseghyék a német jambusversek meghonosításakor sem tudták magukat kivonni hatása alól, s így történt, hogy átvételkor elsikkadt e jövevény versformáknak hangsúlyos lüktetése, mely egyik legfontosabb újsága volt a klasszikus formákkal szemben, s csupán a szótagok rövid-hosszú váltakozása maradt meg. Ez mindaddig rendben is lett volna, míg (a program értelmében) dallam alá nem kezdték illeszteni az új verseket. Ekkor azonban kiderült, hogy a hosszú-rövid, de egyúttal súlyos-súlytalan lüktetésű, német típusú jambusdallamok nem énekelhetők állandó zökkenések nélkül a csak hosszú-rövid lüktetésű magyar jambusversekre. A dallam súlyos tagja a versnek hangsúlyos szótagját kívánta támasztékul maga alá, — s ha nem kapta meg, felbillentette az egész sor ritmusát.

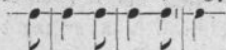
Itt volt a főprobléma. Az énekelhetőségük miatt átvett jambusversek nem voltak a német mintára énekelhetők. A magyar ritmusérvék viszont még versek is alig volt hajlandó elfogadni e nem a saját ritmuselve szerint lejtő verseket, annál kevésbé volt képes dalolni őket. Avagy melyik verstanilag műveletlen, naiv ritmusérvékű olvasó tarthatta versek e sorokat:

Forró sóhajtások, lelkemnek
Elszaggatott darabjai.

Új dallamot kellett tehát szereznii e jövevény versekre; eredeti dallamaik, melyek miatt meghonosították őket, nem voltak használhatók. Természetes, hogy ezt az új dallamot az határozta meg, minő ritmust vett észre a dalszerző a vers ütemezetlen soraiban, ez pedig attól függött, mily irányú volt a műveltsége.

Csokonai fentebbi versének két dallama rámutat a két fő típusra.

Az első dallam súlytalan kezdetével rögtön elárulja verstanilag művelt szerzőjét: nem voltak előtte ismeretlenek a német jambusdallamok. Kievezte a versben lappangó jambusritmust s mint német mintái, ő is ezt igyekezett átvinni a dallamba. Csodálatosképen az nem bántotta akkor senkinek a fülét, hogy így súlytalan szótagra került a hangsúly, sőt ez a

For - ró só - haj - tá - sok

-féle «prozódia» állandósult a korszak verstanilag isko-

lázott, németes műveltségű komponistáinak dalaiban. A szerzők e csoportját, illetőleg típusát gyűjtőnévvel városinak nevezem, mivel többnyire a fővárosban, egy-egy folyóirat körül csoportosultak s munkáik megjelentek nyomtatásban is. Dalaik a folyóiratok révén széles körben terjedtek el; elterjedt velük együtt ez az új, de annál kínosabb «prozódia» is, és ezzel egy olyan dalirodalomnak vetették meg alapját, melynek végső nyulványai dal- és operaszöveg fordításainkban még ma is kísértenek.

Az énekelt jövevényverseknek ebben az ágában tehát nem sikerült a probléma megoldásáig eljutni, s a városi típus, bár hosszas agónia után, kimúlófélben van.

Lássuk már most, hogy a naiv magyar ritmusérzék miféle versnek fogta fel e jövevényformákat s milyen ritmusú dallamokat alakított felettük. Horváth János, a kérdés legalaposabb ismerője, az első pontra megadta a feleletet: «A naiv magyar ritmusérzék, ahol csak a szótagszám és szómegoszlás alkalmat ad rá, magyar ütemrendszerre játsza át a jövevényt.»² Az ő tételét igazolják a jambusdallamok terén végzett újabb kutatások. A népi dallamszerzők, kiket az előző csoporttal szemben *vidékieknek* nevezhetünk, ahol csak a vers alkalmat adott rá, magyar ritmusú dallamot illesztettek a jambusszóveg fölé. Az ilyen sorok ritmusa, mint: *Születni és tanulni, Szeretni és kiműlni*, vagy *Mi zaj siet, mi nép tolong* a tanulatlan magyar olvasó előtt nem volt kétséges, észre sem vette jambusritmusát, hanem csakis $4/3$, illetve $4/4$ tagozódású magyar ritmusa csengett a fülébe. Ez utóbbi ritmus azonban leggyakrabban a véletlen eredménye volt s csak igen ritkán vonult végig az egész versen.

Itt volt tehát a vidékiek főproblémája: milyen dallamritmust illesszenek az ütemezetlen, magyar ritmusra átjátszhatatlan jambusversek fölé. Kéziratos énekeskönyvekben a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozunk. Gyakori eset, hogy idegen énekek dallamait, gazdag szárnyalású áriákat kényszerítenek nem ütemezhető szövegekhez, melyekkel csak sok kényszerű melizma árán párosíthatók össze. Ilyen például egy ismeretlen szerző dallama Csokonai *A magányossághoz* című versére. Másutt táncritmusok igájába törik a merev szöveget. Garay *Hunyady László*jára verbunkos-ritmusú dallamot írt a névtelen szerző. De találunk komolyabb kísérleteket is, melyek közt első helyet foglal el a *Forró sóhajtások* fentebb közölt második, sárospataki dallama. Ez a dallam a vidékiek probléma-megoldásainak csúcspontját jelenti, amennyiben a legszabálytalanabb (2, 4, 3) tagolású sor felett tudott mintaszerű dallamritmust alkotni. El kell képzelnünk ezt a pataki diákot (valószínű szerzőjét a dallamnak), amint reménytelen küzdelmet folytat ezekkel a formátlan sorokkal, hogy megérthessük az eredmény jelentőségét. Küzdenie kellett, tördelni s mérlegelni ez egyenlőtlen szavakat, míg eljutott ahhoz a termékeny, eredményhozó gondolathoz, hogy versritmus és dallamritmus: két különböző dolog, s a dallamnak nem az a feladata, hogy szolgailag kövesse a szöveg kevés változatosságú ritmusát, hanem, hogy (a prozódia törvényeit tiszteletben tartva) zenei elvű, változatos dallamritmust hozzon létre.

E sárospataki Csokonai-dallam sorkezdő négyes melizmájával, melyre szimmetrikusan felel a sorvégi hármas, első érvényes megoldása a magyar jambusdallamok kérdésének, a két dal együtt pedig értékes példa zenetörténetünk egyik legérdekesebb fejezetének forrongó világából.

KERÉNYI GYÖRGY.

² *Magyar ritmus, jövevény versidom* 1922. 44. 1.

VAJDA PÉTER ISMERETLEN LEVELEI.

A békési ev. esperesség levéltára Vajda Péternek négy eredeti levélét őrzi. Ezen leveleket eddig tudtommal senki sem használta fel, Széchy Károly sem, mindössze én tettem említést róluk az Evangélikusok Lapjának 1924. évf.-ban írott cikkemben. A levelek az eredetiek, a pecsét is rajtuk van. A másolat hű az utolsó vonásig — a legapróbb helyesírásbeli következetlenségig. A két első levél címzettje, Boczkó Dániel, akkor a békési esperesség felügyelője volt.

1.

Pest. Septemb. 20. 1842.

Tekintetes ur!

Örömmre szolgált, két levelet is kapnom a Tekint. urtól, melyekből megértém, hogy a szarvasi hely készen várakozik reám s kegyetek akármikor s minél előbb készek engem barátságos körökbe fogadni. Előbbi levemben fejtegetém már, miokbul nem jelenhetek meg azonnal. . helyén lesz talán azon okokat itten ismétlni. Philosophiai cursust ez évben lehetlen volt kezdeni, mert mire megegyezénk, az oskolai év elkezdődött s nekünk aligha jutott volna immár tanítvány. De ha ezen külső ok nem állana is, van benső ok, mely a dolog halasztását parancsolja, az előre készülés tudni illik, mely körül véleményemet bátor vagyok kegyednek előadni. — Hogy az ember tetteire némi bizonyossággal ítéleshünk, szükséges ismerünk [hajlamát és körülményeit. Az én hajlamom egészen a tudományok körül központosúl s belső ösztönömnél fogva bizonyosan oda menedek, hol hajlamom kielégítésére legjobb alkalom mutatkozik. Ez okbul gondolá Székács barátom, hogy Pestet semmi áron nem hagyandom el. Azonban pesti állásom, bár jól jövedelmez is, csekélységekkel bibelődésre kinszerít, míg kegyeteknél, kilátásom van, a tudományoknak élhetni, és pedig élhetni úgy, hogy azokat élő keblekbe öntsem, virágozandókat, gyümölcsözendőket. Attól függ tehát az egész. . választhatok e ki olly tudományokat, melyekben munkálkodni méltó s érdemes.

Gyermekeket oktatni szép, hasznos s érdemmel járó dolog; sok jónak vethetni meg alapját s irányt adhatni az egész embernek, egy egész nemzedéknek. Azonban én az elemeket nem szeretném tanítani. Azon mezőt ohajtom, hol csak az izzadóra vár pályadíj, hol magamnak is munkába kerüljön a haladás. Ifjakat akarnék tehát tanítani, kik a tudományok mélyébe be pillantani, bebocsátkozni ügyesek. Munkásságom körül e szerint leginkább a legfelső osztályt kérném ki s ottan a természeti s philosophiai tudományokat választanám. De ez ismét olly mező, melyre gondatlanúl berohanni, annyi mint megveretni, — megveretni ha nem a közvélemény által is, mely kevés jót ismervén, engedékeny, de saját meggyőződés szerint. Ennél fogva szükséges az előkészület. . melyre egy év nem csak nem sok, de majdnem kevés, s nekem igen munkásnak kell lennem, hogy jövő évben úgy léphessek föl, mint akarok s mint belsőleg kötelességemnek tartom.

A tudomány *otium*-ot kíván. . ha én most le megyek Szarvasra, elfoglaltatom olly tanítványok által, melyek jövő évben kiesnek kezeim közül, tehát az idén is új mezőn kell izzadnom, esztendőre is. Ellenben szándékom, az év folytában kidolgozni a választandó tudományokat a tudományok mos-

tani álláspontja szerint, saját szempontokból indulya ki, a haladás és emberiség szellemét öntve beléjük, úgy hogy kézi könyveim legyenek mikorra helyemet elfoglalom, s kegyetek közötti föladásom legyen: tanítványaim sajátjává tenni, mi az enyém — s haladni a tudománnyal.

Ezekből látja Tekintetes Ur, hogy további s többszöri értekezésre lesz szükségünk, mellynek könnyebbítése végett hajlandó vagyok jövő October hónapban lerándulni Szarvasra, honnan tiszteletemet remélem tehetni, mind Tekint. uraságodnál, mind több értelmes és az ügybe befolyó uraknál. — Ugyan ezeket szeretném sőt kellene megírnom Tiszt. Kristófy Sámuel főesperes urnak.. azonban az írást másorra tartva föl magamnak, kérem kegyedet, méltóztassék őt (talán levelem kíséretében) tudósítani.. engem pedig egy becses válasszal szerencsésíteni, melyből megtudjam, hol és miképen találkozhatom kegyeddal, ha nem sokára látogatást teszek Szarvason.

Magamat ajálva maradok

A Tekintetes Ur

kész szolgálja

Vajda Péter.

U. I. Válaszom elkészésének részint itthon nem létem, részint újabban sok foglalatosságom volt oka, miért bocsánatot kérek,

Tekintetes Boczkó Dániel telj. czimz. urnak, Orosházán.

2.

Pest Februar. 3. 1843.

Tekintetes Ur,

igen tisztelt uram!

Miután Tekintetes Uraságod válaszábul megértém, hogy a nagytiszteletű esperesség kész e folyó 1843-ki septemberig várakozni, midőn aztán én professori pályámat Szarvason megkezdendem: a dolog egészen tisztába jött és én magamat Uraságotok emberének tartottam. Tessék tehát Tek. uraságodnak az esperesség előtt kinyilatkoztatni, hogy a kínált helyet elfogadtam, sőt Molitorisz és Benka professorokkal a tanítandókra nézve is megegyeztem, előkészületeket teszek s ha isten akarja mind a tudományok javára mind Uraságaitok megelégedésére munkálkodandom. Mint hallom május elején esperességi gyűlés lesz, ezen jelen kívánnék lenni, hogy a szükségességre nézve rendelkezessünk, sőt mivel pályám megkezdése után, főleg első évben, végtelen munka lesz vállaimon, czélszerű lenne talám a beigtatást is májusban megtartani. — Méltóztassék Tns urnak rendelkezni. — Vagyok

Tens Uraságod

kész szolgálja

Vajda Péter.

Tekintetes Boczkó Dániel stb. stb. urnak, Békés Csaba.

3.

Pest. Nyárhó 1. 1843.

Nagytiszteletű esperesség!

A sors úgy akará hogy Dr. Taubner Károl helyét pótoljam a szónoklati osztályban, és ez azon zavart hozó határozatunkban, hogy Pesten ezen tanítói szék megürülvén én is a folyamodók közé jussak. A dolognak hamar-

jában el kell döntetnie, addig bátor vagyok a nagytiszteletű esperességet megkérni: szíveskedjék türelemmel lenni, — én a válasz után azonnal tudósítást küldendek a nagytiszteletű esperességhez, annak eredményéről tudósítást adandó. Ha én választanám meg pesti tanítónak, megköszönendém a nagytiszteletű esperesség bennem helyezett bizodalját, ellenkező esetben szavamat beváltom és szeptemberrel elkezdem az oktatást. Hogy a beigtatásra nem jelentem meg, hivatalomon kívül azon oka is volt, hogy nem kaptam semmi némű tudósítást a nagytiszteletű esperesség ebéli határozatáról, különben siettem volna levélben kimenteni magamat, s előadni az akadályokat.

Magamat a nagytiszteletű esperesség tapasztalt kegyébe ajálván maradok

A nagytiszteletű esperesség

kész szolgálója

Vajda Péter.

Tudósítás a békésmegyei nagytiszteletű evang esperességhez.

4.

Nagytiszteletű Esperes Ur!

Bátor vagyok tiszteletességét tudósítani, hogy Pesten dolgaim rendezésével foglalatoskodom, és September első hete közben megérkezni remélek Szarvasra, hivatalomat megkezdendő. Ha némi beigtatási ceremonia szükséges, azt kérem későbbben a legalkalmasabb időben tartani, mellyben én annyi részt veendek, hogy székfoglaló beszédet olvasandok elő, — ebben elveimet fejtegetendő. Remélem a vásári idő elő fog abban segíteni, hogy könnyen leszállíthassak mindent.

Többire magamat ajálva maradok

Nagytiszteletű esperes ur

Pest. August. 22. 1843.

kész szolgálója,

Vajda Péter.

Nagytiszteletű Tudós Kristóffi Sámuel Esperes Urnak

Tóth Komlós f.

Nagy Lak.

Közl: NEUMANN JENŐ.

ÉNEK KÖLCSEYNEK KÖVETI ÁLLÁSÁRÓL TÖRTÉNT LEMONDÁSÁRÓL.

A győri Ének- és Zeneegylet kéziratái között másolatban találtam e Kölcseynek követségéről való lemondása alkalmára szerzett éneket, mely — a leíró megjegyzése szerint — «az 1832—6. pozsonyi országgyűlési ifjuság dala» s melyet azon alkalommal énekelt, amidőn Szatmár megye közönsége a bécsi udvari Cancellaria korteskedése és vesztegetése folytán szabadszellemtű utasításait megváltoztatta, amiért azután követe Kölcsey Ferencz, az ország egyik legkitünőbb vezérférfia követi-állásáról lemondott.» A másolat alatt ott áll a közlő neve is: Kiss Sándor (? az írás kissé olvashatatlan.)

Az ének magán viseli kora költészetének, de különösen P. Horváth Ádámnak és a népdaloknak hatását. Hangja a győri csatát megelőző hazafias és történeti ízű énekeké.

Teljes szövege így szól:

Bécs várostól, nyugotról keletre
 Hidegen fuj a szél,
 Bánatot hoz a magyar nemzetre,
 Mert szárnyán felhő-kél; —
 Bécs városa! hinné e valaki?
 Érted be sok magyar vér omla ki!!

Duna! Duna! hazánknak szivere
 De sokszor megáradt;
 Míg a magyar ellenséget vere
 S csatákban kifáradt!!
 Duna! Duna! de sok magyar vére
 Hullott egykor partjaid szélére!!

Duna, vized miért oly keserű
 Medred miért van tele?
 «Mert Pozsonynál sok keserű könnyű
 Hullott abba bele:
 Melyet a hon nagyjai pergettek,
 Hogy Kölceseink nem marad követnek!!

Pest alá viszem a könnyeket
 Leviszem Belgrádnak!
 Hadd áztassák azon vitézeket,
 Kik ott elhullának!!
 Vér folyt bennem hajdan, most könny pereg.
 A bús magyar mindig csak kesereg.»

Hogy milyen dallamra énekelték, nem maradt fenn.

PITROFF PÁL.

RHÉDEINÉ GYÁSZJELENTÉSE.

Rhédeiné felett két szónok is beszélt. Halotti prédikációt Földvári József, egyik debreceni lelkipásztor mondott, halotti beszédet pedig Budai Ézsaiás, a debreceni ref. kollégium egyik professzora. Mindkettő munkája Nagyváradon 1804-ben jelent meg. (Megvan a sárospataki főisk. könyvtárban SS. 69.) Budai jelzi azt is, hogy a nagyvárad *ref. templomban* mondta el beszédjét s ugyancsak ő írt örömverset egybekelésükre. (Bécsi M. Muzsa 1787.) Csokonain kívül még más két költő is zengett halotti verset, de nem a temetés helyén olvastatott fel a két költemény. Az egyiknek szerzője Hatvani István. Címe: Néhai Méltóságos Kohányi Kátsándi Theresia... halálán lévő érzései Hatvani Istvánnak. A másiké: Méltóságos... halálára Hécei Gábor négy esztend. Debreczeni Tógás Deák által iratott versek. Mindkettő Nagyváradon, 1804-ben Gottlibnál jelent meg. Hogy egyiket sem lehet *A lélek halhatatlanságával* együtt említeni, azt fölösleges mondani. Az első 78 verspár magyar mértékben,

a másik 12 négysoros szak. Az előbbi azért érdekes, mert hozzá van ragasztva a Rhédeiné gyászjelentése is, ami sok homályos kérdésre derít fényt. Ime:

Néhai Méltóságos Kohányi Kátsándy Therésia Aszszony Császári és Királyi Arany Kultsos, Kis Rhédei Rhédei Lajos Úr 17 Esztendeig és 8 Hónapig volt kedves Házastársa, e folyó Aprilis 6-dik Napján, reggeli 6 órakor, életének 40-ik Esztendejében, az élők között lenni megszűnt. — Kinek is az a része, mely az elenyésztés kedvetlen Törvénye alá van vetve, minekelötte a Város alatt lévő (Theresiens Ruhe, vagy is Therésia nyugalma nevű) és a Meghólnak emlékezetére általam épített Temető-Bőltnak bététetődnek, e folyó Hónap 15-ik Napján, fog az ő érdemelt jó emlékezetére a Reformátusok Templomában halotti tisztelet tartatni. Mely végső tisztesség tételen való megjelenésre, minden Rendben és Karban helyezettettek alázatosan meghívattatnak és kérettetnek.

E gyászjelentés szerint is a szertartás a templomban volt s nem az udvaron, mint Haraszti állítja. (304 l.) A haláleset dátuma is bizonyossá lett. Érdekes az is, hogy míg a Csokonai-kiadásunk II. 334. lapján lévő halotti versből két sor olvasható az *Erbia* c. regényben (1879: 84), addig a remekbe készült *Lélek halhatatlanságából* alig találunk idézetet a halotti búcsúztatók nagy tömegében. Mindössze a Dobrosy-Cranz *Grönland históriájába* (1811) van a III. rész vége előbeszédül beiktatva.

GULYÁS JÓZSEF.

A MARKALF KORÁHOZ.

A *Salamon és Markalf* c. históriának legrégebb nyoma irodalmunkban 1577-be vezet vissza. (L. IK. 1925: 126 l.) Van azonban adatunk arra, hogy már jóval korábban ismerték nálunk is. Tinódi a *Sokféle részegesekről* c. versében egy helyen így szól: «Ha meglátod, mint Markalfot, bolondoskodik.» (RMKT. III. 266. 108. s.) E vers 1548-ból való. E sorhoz Szilády a jegyzetek közt semmi észrevételt nem fűz.

GULYÁS JÓZSEF.

TOLDY FERENC LEVELE ÁNYOS PÁL ÉLETRAJZA ÜGYÉBEN.

Az alább olvasható levelet Toldy Ányos Pál öccséhez, Ányos Ignác veszprémi főszolgabíróhoz írta, életrajzi adatokat kérve tőle öccséről. Toldy nem kapott kérésére olyan választ, amely kielégítette volna; tervéről, Ányos verseinek új kiadásáról lemondott s még életrajzát sem írta meg bővebben. (Röviden: *M. költők élete*, I. [1870] 181—184 l.) Az sem lehetetlen, hogy Ányos Ignác egyáltalán nem felelt a levélre — legalább Toldy Ányos életrajzában (id. h. 183) utal arra, hogy dolgozata minden adatát Batsányi Ányos-életrajzából (*Ányos Pál munkái*, 1798, előtt) vette.

A levél eredetijét boldogult Ányos István barátomtól kaptam volt.

Tekintetes Nemes és Nemzetes
Táblabíró Úr!

Azon buzgó szándéktól ösztönöztetvén, hogy boldog emlékezetű Anyos Pálnak, nemzetünk' egyik jelesebb költőjének, emlékezetét újra felébreszszem, eltökéllém régen elfogyott 's keresett munkájit nyomtatásba adni, hogy ismét mintegy újra felviruljon közöttünk. Ezen elhatározásom miatt nem tartóztathatom magamat a' Tek. Úrhoz, mint Pál' nemes lelkű testvéréhez. több rendbéli kérésekkel folyamodni. Noha nem vagyok szerencsés a' Tek. Urat személyesen ismerni, mindazáltal nem kételkedem hogy szabadságomat, mellyet ezennel veszek magamnak, jóra fogja magyarázni, mivel a' köz hír szerint minden hazafiui nemes virtusokat bír: 's épen azért ezen ügyeketét kedvezve fogja nézni. 'S valóban, mind háládatlanság volna az édes költő iránt: az ő munkájit az új generációval szíjte elfelejtetni — mind kárvallás a' publicumra nézve, mert már 18 esztendőtől fogva ritkasága miatt bírásához nem juthat. Mivel pedig senki, a' mint látszik, még nem készül ezt a' közön-séges kívánságot teljesíteni, több tudományos igyekezeteim után magamra akarom azt vállalni. 'S erre ezennel óhajtvá óhajtom a' Tek. Úrnak javallását, kedvezését! Sőt azon alázatos kéréssel is jövök elejbe hogy, ha talán akár-mely apró 's nevezetlennék látszó írásait bírná, engemet nemes bizodalma rá érdemesítsen, 's azon maradványokat (ha eredetiben nem, tehát költségre lett cópiában:) Pestre Fűskúti Landerer Lajos' typographiájába az én nevem alatt küldeni kegyesen méltóztassék. 'S mivel egy érdeklő életírást is óhaj-tanék boldogult poetánk' új dicsőítésére írni melléje, minden legsilányabb levelecskéjének is, characteristicája miatt, nagy hasznát vehetném — 's ezért illynemű segedelmekért is esedezem: mivel pedig illy levelekben csupa familiai dolgok is lehetnek elszórva, ezeknek kihagyásával (a' Tek. Úr bölcs belátása szerént) kérem azokat lecopiáltatni: mellyeket a' használás után a' T. Úr' kívánatjára ismét vissza szolgáltatok. Kérném pedig, az idő 'szüke miatt ezennel póstalevélben küldeni, mivel a' könyvnek Pesti Józsefi vásárra késznek kell lenni. Mint örvidenék ha szerencsém volna, nem csak ebbéli kéréseimet betölteknek látni, hanem önmagától is Tek. Táblabíró Úrtól dátumokat kapni, mint p. o.: kik valának szüléji, kik az ő közelebb vagy nevezetesebb rokonjai, mi a' praedicátuma, mire volt ő szüléjítől szánva, maga kedve volt e az egyházi rend, talán némelly apró anekdotokat is gyer-mekségéből vagy később korából is. Mind ezek, mind az ő levelei mellyeket édes-atyjafainak írt, sok világosságot terjesztenének az ő életére. Ismeretes levén én a' legtöbb idevaló tudósokkal szabad Tek. Úr' bizodalmat remény-leni; s' e' reménynek minél elébb való teljesítését várván magamat ajánlom, ki minden tisztelettel vagyok

a' Tek. Nemes Táblabíró Urnak

Pesten, Februárius' 17. 1824.

alázatos szolgálja
Sédel Ferenc.

Közli: CSÁSZÁR ELEMÉR.

KÖNYVISMERTETÉS.

Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája idézetekben. (Kultura és Tudomány.) Budapest, Franklin-Társulat. 1926. 8-r. 163 l.

Becses tartalommal gazdagította Mitrovics Gyula azt az ünnepi évet, melyben a magyar irodalom Gyulai Pál születésének századik fordulóján a nagy költő és műbíráló emlékét újította meg. Első pillanatra feltűnő, hogy a kötet Gyulai Pál esztétikájáról szól. Gyulait ugyanis inkább vonzották a gyakorlati élet mozgalmái, mint az elmélet finom megkülönböztetései, s bár egykor sokat tanult Erdélyi Jánostól, a kritika függetlenségét a bölcséleti rendszerekkel szemben is hangoztatta. Valójában azonban Mitrovics a műbírálonak vezető elveiből állította össze Gyulai esztétikai világnézetét, hogy magasabb szempontból állapíthassa meg Gyulai Pálnak korszakos irodalomtörténeti jelentőségét.

A kötet két részre oszlik. Az első, a bevezető tanulmány, az összefoglaló rész. Belőle határozottan tűnnek elénk Gyulai műbírálóí egyéniségének ismert vonásai. Gyulai hisz a szép örök törvényeiben s a költészet és esztétika közös forrásául a természetet, az emberi szívet jelöli meg. Amennyire elítéli az erkölcsi célú költészetet, épannyira hirdeti az erkölcs jelentőségét a költői hatásban. Hasonlóképen törekszik kiengyelíteni az ellentétet a realizmus és idealizmus között is, mikor eszményítésnek a valóság uralkodó vonásainak kiemelését tartja. Mint a művészi összhang híve egyaránt helyet követel a költészet ható tényezői között az általános emberinek, a nemzeti-nek és egyéninek. Nevezetes szerepet játszik esztétikai ítéleteiben a forma is, mint a költői kifejezés eszköze.

A kép, melyet a bevezető tanulmány nyújt Gyulai esztétikai felfogásáról, nem annyira újszerű, mint tárgyias. Még inkább növeli Mitrovics a rajz értelmét azzal, hogy Gyulai nézeteit a magyar esztétikai gondolkodás fejlődésének távlatába állítja. Legtöbb gondot fordított annak a szellemi rokonságnak kimutatására, mely Gyulai és Arany gondolatvilágát oly bensőséges szálakkal fűzi össze. Sok jellemző adattal világították meg ezt a kapcsolatot a kötet végén levő jegyzetek is. Általában Mitrovics nagy tájékozottsággal oldotta meg feladatát s fejtegetéseiben épannyí mérsékletet, mint izlést tanúsított. Gyulai kritikai szempontjait törekedett ugyan az esztétikai kutatás terén értékesíteni, de mégis óvakodott attól, hogy Gyulai gazdag műbírálóí tevékenységét valamely elvont esztétikai elmélet gépies alkalmazásaként tüntesse fel. Másfelől határozottan megjelölte ugyan Gyulai irodalmi pártállását, de mégis leginkább hosszú műbírálóí pályájának maradandó eredményeit összegezte.

A bevezető tanulmánnyal szerves kapcsolatban van a kötet nagyobb terjedelmű része, a Gyulai műveiből vett idézetek gyűjteménye. A tanulmány az idézetekben nyer biztos alapot, az idézeteket viszont a tanulmány foglalja egységes egészbe. Az idézetek kiemelkedőbb csoportjai: 1. általános elvek,

5. összhang, 6. erkölcsiség, 7. idealizmus és realizmus, 9. jellemzés és valószínűség, 13. általános emberi, 14. nemzetiség, 22. a forma, 28. a költészet, 30. az egyes műfajok, 31. a kritika. Rendkívül megkönnyíti az olvasó tájékozódását az, hogy az idézetek csoportjai nagyrészt a tanulmány szakaszainak sorrendjét követik. Egyébként az idézetek mind tartalmilag, mind alakilag Gyulai legértékesebb mondásai. Legtöbb elmélyedés ömlik el az *Általános elvek* és az *Erkölciség* című fejezeteken. Mintha az itt érintett eszmék legteljesebb visszhangra találtak volna a gyűjtemény rendezőjének lelkében.

Leginkább nélkülözzük Gyulai Pál esztétikájának körvonalozásában az eszmék kialakulásának éreztetését. Mitrovics tanulmánya és gyűjteménye mozdulatlan eszmevilág rajza, holott Gyulai műbírálói egyénisége, bár gyorsan szökken ugyan sudárba, mégis évtizedek irodalmi viharaiiban edződött hatalmas terebélyes fává. A Pesti Röpivek nyilas írói jegyű kritikusa különbözik az 1854-ik évi Petőfi-tanulmány írójától, s még a hatvanas évek s a XIX. század vég Gyulaija is mutat elhajlásokat. Míg az 1854-ik évi Szépirodalmi Szemle írója a költészetet második isteni kijelentésnek nevezte, Jókai szigorú kritikusa már a valóságnak mind hívebb mását kereste a költői alkotásban. Így váltotta fel idővel Gyulai gondolkodásában a romantikus esztétika maradványait a realizmus, még később a költői formának mind nagyobb tisztelete. Gyulai és Arany viszonyának rajzában is kívánatos lett volna az irodalmi hatás kérdésének tisztázása. Gyulai ugyanis, bár az ötvenes évek elején nyíltan esatlakozott ahhoz a reformmozgalomhoz, melyet a magyar költészetben Petőfi és Arany indítottak meg, kritikai téren mégis ő vívta ki az új irodalmi irány diadalát. Valószínű azonban, hogy a kötet szerzője pedagógiai szempontból hanyagolta el a rajzban a fejlődés eltünőbb mozzanatait. Másrészt minthogy a Gyulai műveiből vett idézetek keletkezésének évét mindig megjelölte, azt hihette, hogy a tapasztalt olvasót az évszám maga is figyelmeztetni fogja Gyulai műbírálói pályájának különböző korszakaira.

Gyulai azonban nemcsak a múlté, hanem a jelené, sőt a jövőé is. Sohasem volt idősebb, mint ma, mikor az irodalmi hanyatlás méretei oly megdöbbentően tárulnak fel szemünk előtt. Az az odaadó szeretet is, mely Mitrovics Gyula kötetéből árad ki, nem pusztán a tanítványi kegyeletnek jele, hanem egyúttal annak a hitnek bizonyítéka, mely Gyulai eszményeit ma is élő hatóerőknek vallja. Vajha irodalmunk Gyulai esztétikájának tükrében megláthatná saját süllyedésének képét, hogy új, nemesebb irányt tűzhetne maga elé! Ha azonban Mitrovics Gyula kötete összekuszált irodalmi viszonyaink között nem is kelthetne nagyobb hatást, Gyulai Pál századévi ünneplésének mindig vonzó és értékes irodalmi emléke marad.

PAPP FERENC.

Szinyci Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. kötet. Bpest, M. T. Akadémia, 1926. 8-r. 370 l.

E nagyszabású mű első kötete után örvendetes gyorsasággal megjelent a második is. Most már a maga egészében előttünk áll s áttekinthető képet nyújt az a hatalmas anyag, amelynek aprólékosan gondos és lelkiismeretes átvizsgálása, csoportosítása, értékelése tizenkét évi munkájába került a tudós és buzgó szerzőnek.

Szinnyei kétkötetes monografiája három évtizednyi időnek (1818—1848) magyar novella- és regénytermését öleli fel. Az első kötetre két évtized, a másodikra egy évtized anyaga esik, de a második kötet félannyi időtartama négyszer-öttször akkora mennyiségű szépprózai termést foglal magába, mint az első kötet húsz évnyi időterülete.

Hogy milyen méretű nyersanyaggal kellett szerzőnknek megbirkóznia s megformálnia belőle kétkötetes művét, eléggé mutatja az a számszerű adat, hogy több mint harminc regényt s körülbelül ezerkilencszáz novellát kellett bevonnia vizsgálata körébe; legalább ugyanennyire becsülhetjük azoknak az idegen nyelvű szépprózai műveknek a mennyiségét, amelyeket szintén áttanulmányozott, hogy művének roppant tömegű anyaga minden ponton megkapja maga mögött a szükséges háttéri távlatot.

Szerzőnk látókörének nagy kiterjedtségére már az első kötet is meggyőző példákat nyújtott: a Bevezetés és az első két fejezet biztos áttekintéssel pillantja át a tulajdonképeni tárgykörön kívül eső kezdetleges előzményeket, a főváros és a szellemi élet képét a huszas és harmincas években, zsebkönyveink, folyóirataink és hírlapjaink statisztikáját 1818-tól 1848-ig, a német almanach-irodalmat stb. Talán még hatásosabb példák találhatók a második kötetben: a főváros és a szellemi élet a negyvenes években; a Sterne-t utánzó német humoristák, Jean Paul, Saphir és követői; Hoffmann Amadeus hatása Vörösmarty novelláira; a német, francia és angol életkép-irodalom, Sue hatása, stb. Külön is megemlítem a XIV. fejezet 1. szakaszát, mely 1818—1848 közötti novella- és regényfordításaink statisztikáját adja, több mint ezerszáz kisebb-nagyobb munkát osztályozva a szerzők neve és nemzetisége s műveik tárgyköre szerint.

Ami a feladat legszebb és legnehezebb részét, az óriási anyag csoportosítását illeti, itt mindenkorra megmarad a novellák tárgyalásánál Szinnyei számára az úttörés érdeme. Novellát és regényt általában sehol sem választ el egymástól, hanem a tárgykör alapján választja szét novella- és regényirodalmunkat társadalmiakra és történetiekre. Különösen szép és gazdag az a körülbelül száz lapra terjedő rész, mely a társadalmi novella- és regényirodalomból az életképszerű termékeket ismerteti.

Az anyag roppant mennyisége bizony nagyon megnehezíti a csoportosítás munkáját. A Szinnyei választotta osztályozási alap, mely azt nézi, hogy a novella és a regény a multból veszi-e a tárgyát vagy a jelenből: nem épen mélyre nyúló szempont s néha nem is alkalmazható, hiszen pl. Pálffy Albertről ezt olvassuk a II. k. 177. lapján: «Jelenkori és történeti tárgyú munkáit nem választottam el egymástól, mert a történetiekben oly kevés az igazi korrajz, hogy jóformán semmiben sem különböznek amazoktól s nem nevezhetők valódi történeti elbeszéléseknek...» Ebből a példából azt lehetne következtetni, hogy tehát a kisebb tehetségű írók műveinél nem válik be a szóban forgó osztályozási alap (már pedig a Szinnyei monografiájában szereplő írók óriási többsége jelentéktelen tehetségű). De nem egészen így van a dolog. Mert a jelesebb írók inkább fel tudják egyéniségükbe dolgozni az idegen hatást, akár jelenkori, akár történeti tárgyú munka közvetítette is ezt; ellenben a tehetségtelen utánczó rendszerint hozzátapadnak azokhoz az egyes idegen novellákhoz, amelyeket mintául válasz-

tottak: pl. a negyvenes években úgyszólván minden tollforgató ember életképeket ír, sőt szűkebb vonatkozásban is nyomozható a téma-hatás: pl. Kuthy Lajos *Egy iskolai kaland* (1843) c. ügyes novellája nyomán egyre-másra burjánzottak fel az utánezatok, melyek mind egy-egy iskolának — a debreceninek vagy a patakinak — a diákéletéből veszik tárgyukat. . . Tehát Szinnyei tárgyszerinti csoportosító módja nem jogosulatlan és nem tanulság nélküli. Igaz, hogy a csoportosításnak ezzel a módjával kényszerüleg együttjár egy-egy többoldalú író munkásságának három-négyfelé való szakadása, de ezen a bajon igazán nem lehet segíteni olyankor, mikor — mint Szinnyei is teszi — műfaji fejlődést akar feltüntetni, nem pedig írói arcképeket rajzolni.

Egyébként mindaz a megjegyzés, amelyet az első kötet ismertetése alkalmával tettünk, teljes mértékben érvényes a második kötetre is. Az előadásmódot az adatok özöne sok helyt itt is túlszűfoltta vagy szárazzá teszi, de azért szerzőnk stílusa nemcsak mindenütt világos marad, hanem helyenként szerencsés tömörségre és szellemességre is emelkedik. Néha még a stilisztika költői hatóeszközeihez is hozzáfolyamodik szerzőnk, pl. Kemény *Gyulai Pálját*, Eötvös *Magyarország 1514-ben*jével szembeállítva, ilyen részletekig vitt metaforás beszédmódban jellemzi: «Kemény regénye nem olyan harmónikus és kiszámítottan művészi s nem annyira renaissance-palotához, mint inkább személyesen épített lovagvárhoz hasonlít, melynek komor, boltíves folyosó- és terem-labirintusában eltévedünk, titokzatos és félelmes földalatti rejtekeiktől megborzongunk, egy-egy csodásan finom erkélyén, ablakkeretén vagy párkányrészletén elgyönyörködünk, égbenyúló, merész tornyán elámulunk. . . » (II. 309.) Az ilyesmi azonban kissé kirívóan hat az egész munka fejtegető előadásmódjának szolid realizmusa közepett.

A további tudományos kutatás számára becses útmutató lesz ez a kétkötetes monografia; több irányban maga Szinnyei is megjelöli a további kutatás feladatát. (II. 223, 316.) A mű végén levő pontos bibliografia hálára kötelez minden szakembert a szerző rendkívüli lelkiismeretessége iránt.

ZSIGMOND FERENC.

S. Szabó József: A debreceni ref. kollégium tanárai és kiváló növendékei 1549—1925. Debrecen 1926. Nagy 8-r. 110 l. Ára 35,000 K.

Adattár-szerű jellege ellenére is általános figyelmet érdemel S. Szabó Józsefnek, a debreceni ref. gimnázium tudós igazgatójának legújabb munkája.

A debreceni ref. kollégium az egyetlen olyan magyar tanintézet, amelynek anyakönyvei úgyszólván hiánytalanul ölelik fel négy évszázad nagymúltú történelmét. Értékes nyomtatott és kéziratos források felhasználásával s a saját fáradságos kutatásai segítségével S. Szabó József beszédessé tudta tenni az anyakönyvi adatoknak ezt az alig végelátható, hatalmas sorozatát.

Elvonulnak előttünk dicsőséges menetben a kollégium volt tanárai (1549—1925), akik közt a tudománynak is olyan nagyságai vannak, mint Félégyházi Tamás, Alvinczi Péter, Medgyesi Pál, Komáromi Csipkés György, Martonfalvi György, Maróthi György, Hatvani István, Sinai Miklós, Buda¹

Ézsiás, Sárvári Pál, Péczely József, Kerekes Ferenc, Lugossy József, Imre Sándor stb., — összesen kétszázötvenöt.

Azután következnek a kollégium növendékei. Ezeknek a névsora nem közölhető egészében, hiszen csak az ú. n. akadémiai tagozat növendékei 1588-tól 1914-ig (amikor ez a tagozat beleolvadt a Tisza István egyetembe) többen vannak harmincezernél! Hát még a kétféle középiskolai (gimn. és tanítóképző) s a gyakorló- és elemi iskolai tagozat! Ezért csak a «kiválóbbak» neve szerepel, összesen mintegy kilencszáz, az ezek közt is legkiválóbbak nevei vastagabb betűkkel vannak szedve. A debreceni ref. kollégium növendékei közül néhány halhatatlan költő és államférfi, továbbá 73 püspök és (száz év alatt) 30 akadémiai tag került ki eddig. Íme egy kis választék: Keserői Dajka János, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc (1766-ban három hónapig volt a kollégium növendéke), Kölcsey Ferenc, Arany János, Tisza Kálmán, Tisza István gróf, Horthy Miklós.

E könyv megjelenését a kollégium néhány volt növendékének hálás áldozatkészsége tette lehetővé. Reméljük, hogy a benne közzétett nagyszerű névsor már csak a büszkeség érzete révén is egységbe fogja tömöríteni a kollégium növendékei közül mindazokat, akik életben vannak. Erre a reménybeli szövetségre nagyon szép emberbaráti és kulturális feladatok várnak.

A könyv elé Kéký Lajos, szintén a kollégium egykori növendéke írt előszót.

Zs. F.

Keszthelyi Helikon. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkesztette dr. Lakatos Vince. Keszthely. 1925. Sujánszky József könyvnyomdája. 8-r. 426, VI. 1.

A gróf Festetics György által Keszthelyen rendezett helikoni ünnepek elseje 1817-ben volt, tehát 1917-ben lett volna az irodalomtörténetünkben sokat emlegetett Keszthelyi Helikon százéves. Egy lelkes premontrai tanárnak, Lakatos Vincének jutott az eszébe, hogy a helikoni ünnepélyeket fel lehetne újítani. Szép gondolatát Festetics Tassilo herceg áldozatkészsége s a Kisfaludy T. hathatós közreműködése valósította meg és 1921. júl. 2-án és 3-án egy nagyszabású irodalmi ünnep keretében valóban megújult a régi Keszthelyi Helikon kedves emléke.

Ezt az ünnepélyt örökíti meg ez a kissé vidékies formájú, de annál gazdagabb tartalmú testes kötet, mely magában foglalja az ünnep keletkezésének és lefolyásának történetét, Beöthy Zsolt és Lakatos Vince beszédeit, Jakab Ödön, Kozma Andor, Sajó Sándor és Vargha Gyula ünnepi verseit, Herczeg Ferencz ünnepi vígjátékát *A holicsei Cupidot*, Szendy Árpád *Helikoni suiteje* vezérkönyvének három lapját fényképmásolatban, Papp Viktor erről szóló alapos ismertetését stb.

Folyóiratunknak olvasóit azonban mindezeknél jobban érdekli a kötetnek kb. háromnegyedrészét elfoglaló két pályadíj-nyertes tanulmány.

Az egyik Négyesy Lászlóé: *Gr. Festetics György a magyar irodalomban*; négy fejezetre oszlik. Az első Festeticsnek rövid, de érdekesen írt, sok új adatot napfényre hozó élet- és jellemrajza, a második a grófnak a magyar írőkkel való összeköttetéseiről szól. Több mint negyven írónkról állapítja meg,

hogy érintkezett a gróffal. Ez a nagy gonddal és utánjárással készült fejezet az ismert adatokat mind összeállítja és sok alig vagy egyáltalában nem ismert hoz napfényre. Ezek a gróf érdekes egyéniségét sok oldalról világítják meg s természetesen az illető írók élete és munkássága szempontjából, valamint korrajzi szempontból is tanulságosak. A harmadik és negyedik fejezet összeállítja, hogy mit írtak Festeticsről az egykorú és a későbbi írók. Itt is sok érdekeset talál az irodalomtörténetíró, pl. az egyes költemények ismeretében és magyarázatában.

A tudós lelkiismeretességével, tárgyszeretetével, széleskörű tájékozottságával írt nagyszabású tanulmány nemcsak a szakembert érdekli, hanem a nagyközönségnek is vonzó, élvezetes olvasmány.

A másik tanulmány Kéky Lajosé: *A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében*, melynek első fejezete a sajátos dunántúli hatásokat vizsgálja «a két Kisfaludy geniusára» kimutatva a természetnek hatását s a dunántúli magyar lélek tipikus vonásait a két költő-testvér lelki fejlődésében. Második fejezete a dunántúli elemeket nyomozza Kisfaludy Sándor költészetében. Látszólag nem nehéz feladat, gondolhatná valaki, hiszen csak el kell olvasni a költő munkáit s összeállítani a hatásokat. Csakhogy K. nem elégszik meg ezzel, hanem a hatások egyszerű megállapítása helyett K. S. lelki életének és költészetének finom elemzésébe szövi őket, úgyhogy ebből a szempontból éles fényt vet a költőre és írói arcképét nem egy új vonással gazdagítja. Tanulmánya K. S. későbbi monografusai számára nélkülözhetetlen forrásmunka. Harmadik fejezete Kisfaludy Károly műveiben mutatja ki a dunántúli hatásokat, ami az előbbinél is nehezebb feladat volt, mert itt ezek a hatások nem olyan szembeszökőek, helyenként szinte rejtettek.

Kéky dolgozatának értékét az is emeli, hogy szépen, helyenkint költői lendülettel, hangulatosan van írva s tudományos módszere ellenére ment minden szárazságtól.

Kívánatos volna, hogy Baros Gyulának és Gálos Rezsőnek ugyanezen tárgyú s a K. T. pályázatán dicséretet nyert tanulmánya is megjelenhetnék a társaság vagy Festetics herceg áldozatkészségéből.

SZINNYEI FERENC.

Négyesy László; Beöthy Zsolt emlékezete. Budapest, Franklin (O. K. 2080. sz.), év n. kis 12-r., 34 l.

Négyesynek az Akadémián 1924-ben mondott emlékbeszéde jelent meg a fentebbi címen. Természetesen csak főbb vonásait mutatja Beöthy életének, működésének e tömör tanulmány, melynek adatain jólértesültség, szempontjain, felfogásán, ítéletein tudós alaposság, hangján a szerető kegyelet meghatottsága tűnik fel jellemzően. Négyesy finoman elemzi a természettől sokoldalú tehetséggel megáldott Beöthy gazdag redőzetű lelkiségét, melynek legátfogóbb sajátosságát a művészi érzékben, képességben ismer fel. «Cselekvésének, gondolkodásának, írói tevékenységének főihletője a szép volt, a jót és az igazat is ellenállhatatlan vágygal szerette, de azt is mintegy a szépség oldaláról vette.» Megvolt benne a művész ösztönszerű hajlama is a közlésre és az alátítás ereje. Volt bőven kiosztani valója. Magába fogadta az egyetemes kultúra

szellemi értékeit, de széleskörű műveltsége mellett is megmaradt törzsökös magyarnak. Magában is érezhette a nemzeti lélek erejét, melynek asszimiláló hatása szinte kifogyhatatlan, ami egyúttal a magyar művelődés főtörvényét is jelzi: tanuljunk a műveltebb nemzetektől, azonban őrizzük feltétlenül faji egységünket! Íme egyben Beöthy irodalomszemléletének legfőbb nézőpontja is, melynek oly sok értékes megállapítást köszönhet irodalmi tanulmányaiban.

Négyes azok közül való, akiknek Beöthy «halálával szívük egy darabja szakadt ki», és a szeretet gondosságával, éleslátásával emeli ki azon értékeket, melyek Beöthy szépirodalmi, irodalomtörténeti, elméleti műveiben, általában egész tevékenységében maradandóknak tűnnek fel. E szép megemlékezést olvasva csak egyet sajnál az ember, hogy Beöthy Zsoltból hiányzott Gyulai Pál kemény harcos lelkülete azon nemzeti kincsek szeretetében, melyeknek fokozott védelme annyira szükséges lett volna akkor, midőn Gyulai vezérisége Négyes megállapítása szerint is Beöthy Zsoltra szállott.

Egy súlyosabb sajtóhibára is legyen szabad felhívnom a figyelmet: a 18. lapon *Toldy* h. *Faludinak* kell állania.

KOC SIS LÉNÁRD.

Gróf Széchenyi István naplói: Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Viszota Gyula. I. kötet. (Gróf Széchenyi István Összes Munkái. X. kötet.) Bpest, a M. Történelmi Társulat. 1925. N. 8-r. CLX. 927. l. 1. 1. arckép.

Ha eddig különösnek tűnt föl, hogy több mint hatvan évvel a «legnagyobb magyar» halála után hozzáméltó, minden igényt kielégítő életrajza még nem készült el, a *Naplók* nemrég megjelent első kötetét s a vele kapcsolatos terveket ismerve, kevésbé csodálkozunk a késedelmén. Hogyan is készülhetett volna el e hatalmas ívelésű pálya tökéletes rajza, mielőtt a külső körülményeket alakító s a belső fejlődést megértető indítékok a maguk egymásutánjukban és összességükben föl nem tárultak. A teljes szellemi hagyaték közzététele azonban már némi reménnyel kecsegtet arra nézvé, hogy annyi sikertelen kísérlet nyomán a régi vágy teljesedni fog.

A tárgyi föltételek előkészítése szépen halad. Gróf Széchenyi István összes munkáinak huszonöt, átlagosan ötven íves kötetre tervezett első kritikai kiadásából az eddig megjelent részek (a *Döblingi hagyaték* I—III. kötete; *Kelet népe*) jogossá teszik a föltevést, hogy mivel nemsokára az egész forrásgyűjtemény hozzáférhető lesz, a tanulmány és intuición szerencsés frigyéből származó monografia szerzője sem késik majd.

A *Naplók* első, 927 lapos kötete, Viszota Gyula mintaszerű gondozásában már ízelítőt nyújt abból a becses anyagból, mely a tervbe vett további négy kötettel együtt az újabbkori magyar történetírás forrásainak rendkívüli gazdagodását jelenti.

A közrebocsátott anyaggyűjtemény kettős szempontból nagyfontosságú. Egyfelől bő felvilágosítást nyújt egy eszméket termelő, magasrendű lelkiség élményekben való fokozatos gyarapodásáról, másfelől pedig sokszálú vonatkozásainál fogva az egykorú művelődési élet ezernyi mozzanatát mutatja be s ezzel a kérdések egész sorának megvilágítását mozdítja elő. Külön irodalom-

történeti jelentősége továbbá, hogy nálunk eddig az egyetlen oly mű, mely egy egész életen át vezetett időrendi följegyzések s önvallomások alakjában tárja föl valamely nagyhatású közéleti kitünőség lelki arcképét.

A közzétett gazdag anyagot megelőző sokszempontú bevezetés és a följegyzések utalásait kísérő jegyzetek a lehetőség szerint, minden irányban kielégítik a részletek iránt érdeklődőt. Ez annál nagyobb érdeme Viszota Gyulának, mert bizony a kézirat-olvasás nehézségei és a rengeteg tárgyi vonatkozásigen próbára teszik a legjelesebb készültséget is. A *Naplók* kiadója azonban a legtöbb esetben megoldotta a felvetődő kérdéseket s aránylag ritkán, inkább egyes idézetek szerzőségének megállapításakor volt kénytelen valószínűségi föltevésekre alapítani tájékoztatóját.

A kézirat történetét illető fölvilágosításból kitűnik, hogy Széchenyiben a Napoleon elleni háborúból való visszatérése után, 1814 július havában fogamzik meg az a gondolat, hogy amit átélt, följegyezze. 1816-ban, 1817-ben és 1818 júniusáig úgyszólván teljesen szüntelt a följegyzéssel, s csak amikor 1818 júliusában keleti útjára indul, veszi föl ismét a fonalat. Keleti útjáról I. és III. jelzésű naplói vannak, ebből arra lehet következtetni, hogy II. jelzésű is volt, amely talán az 1818 aug. 11-től 1819 ápr. 4-ig terjedő élményeit tartalmazta, de sajnos, ez a kötet nem maradt ránk. Úti följegyzése irodalmi céllal is készült, s így munkái közé lehetne sorolni. Mint-hogy azonban nincs teljesen kidolgozva s nagy részben az elveszett, vagy lappangó naplórészeket helyettesíti, a kiadó ezeket is rendes naplójához sorozta.

Egyebekben Széchenyi csekély félbeszakítással 1814-től 1860-ig állandóan papírra vetette a tőle erre érdemesnek tartott mozzanatokot. Följegyzéseit egy eset kivételével sajátkezűleg és többnyire németül írta, olykor franciául meg angolul, 1825-től kezdve magyarul is, de olasz részletek is vannak sorai közt. Első bejegyzése 1814 júliusából való, francia nyelven. Staelné Németországról szóló művének egyik reflexióját közli arról, hogy «az ember legjobb akaratlan sem mulathat azon, ami nem mulatságos». Ennek az idézetnek valamelyes jellemző színe van. Az alapjául föltételezhető irónikus hajlam ugyanis Széchenyi szellemétől sem idegen s hol nyíltabb, hol burkoltabb formában később is jelentkezik. A szóbanforgó kötet utolsó sorai 1819 novemberéből származnak és a hozzájuk tartozó jegyzet szerint valószínűleg szintén idézetek. Az idézetben való kedvtelés mint szép, színes fonál húzódik végig a könyvön, kézzelfogható bizonyosságul az ifjú naplóíró olvasottságának és önmivelésre törekvésének.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy Széchenyi csak az irodalom jelenségei iránt mutat ily feltűnő érdeklődést; a kötet átlapozása hamar tudunkat adja, hogy a képzőművészet remekei s a technikai alkotások hasonló erővel lekötötték figyelmét. Általában a naplók bizonyossága szerint Széchenyinek bámulatosan fág érdeklődési köre volt s az erkölcsi, szellemi és gyakorlati életnek úgyszólván minden értékesebb mozzanatára egyaránt kiterjedt. Lélektani szempontból e jelenség szinte tüneményszerűnek mondható. Közlelbi adatok híján ez a vonása valami olyan, a közönségesnél sűrűbb alapszövésű lelki berendezést föltételezne, melyen keresztül az élet derüesebb sugarai talán utat sem találnak, de aki a *Naplók* függelékébe is belepillant, a vaskosabb tréfákon mulató fiatalság egészséges kacagásának nyomait is fölfedezheti.

A kötet különben oly bőséggel ontja az érdekes följegyzéseket, hogy rövid ismertetés keretében csak igen halvány sejtetés adható róla. Talán kár is volna tulságosan elébe vágni a tárgy iránt érdeklődők kutató szenvedélyének s megfosztani őket a lépten-nyomon felbukkanó jellemző adatok újszerűségének ingerétől. Arra a kérdésre, hogy milyen képet nyertünk — az 1814—1819 évközből való naplók alapján — Széchenyiről, igen világos és határozott feleletet kapunk, a kiadás elé tett, aprólékos gonddal kidolgozott életrajzi bevezetésből. E szerint «nemcsak tudása bővült és mélyült, tapasztalatai meg sokasodtak, de lelkének tartalma kezdett kialakulni, megállapodni erkölcsi, vallásos, társadalmi és hazafias elveket tűzött maga elé... 1819 végén egy olvasott, művelt, sokat tapasztalt ifjú áll előttünk, aki a legnagyobbat képes volt megtenni: erős lelki küzdelem után győzedelmeskedett önmagán». Valóban igaza van a szerzőnek, a lelki nagyság e jeleivel kíváncsiakká tesz bennünket, hogy mi lesz belőle.

Az értékes anyag fontossága megérdemli, hogy a sajtó alá rendezés módja külön is szóvá tétessék. Viszota Gyula, kinek eddigi búvárkodása a Széchenyi-irodalmat több becses művel gazdagította, a *Naplók* kiadásával becsvágyához méltó hasznos munkát végzett. Nem elégedett meg a szövegkritikai szempontból való pontos közléssel, hanem hogy a felhasználást megkönnyítse, a szokásos bevezetésen kívül az eredeti kéziratok történetéről is alaposan tájékoztat. A kiadás hűségét és teljességét illetőleg érdemes megemlíteni, hogy helyenként a naplóbeli rajzok is közölve vannak (487., 490 l.), másutt azonban (825., 826., 829 l. stb.) elmaradnak. Ugyanígy hiányzik a 835 lapról a Széchenyitől — francia jelentésükkel együtt — följegyzett újjörög szavak gyűjteménye és az Athéntől Patrasig terjedő út kiadásainak jegyzéke. Az anyag bősége itt — úgy látszik — némi takarékoságra késztette a kiadót. A szöveget kísérő jegyzetek általában nagy körültekintéssel készültek s a legtöbb esetben fölfejtik a magyarázatra szoruló vonatkozásokat. (Kár, hogy ez egyszer — oly érdekes részletnél, minő az «ephesusi özvegy»-ről szóló német vers — teljesen elmaradt.) A «név- és tárgymutató» részletességéről fogalmat nyújthat az a körülmény, hogy ötven kéthasábos lapra terjed. Az efféle egybeállítás teljessége egyéni elbírálation alapul, s ezért nem szabad megütközni rajta, ha egy-két utalás kimaradt belőle (pl. Philemon és Baucis említése a 852 l.-ről).

E rövid ismertetés bizonyára hiányos lenne, ha nem hívnók fel a figyelmet Viszota Gyulának a szövegközlést megelőző terjedelmes életrajzi feldolgozására, mely a kötet anyagára támaszkodva minden eddigi monografiánál aprólékosabb részletezéssel ismerteti Széchenyi pályáját 1814 és 1819 között. Az időrendi pontossággal és történetírói pártatlansággal rajzolt képen igen szemléletesen elevenednek meg és nyernek mélyebb értelmet a «legnagyobb magyar» életének nevezetesebb mozzanatai. Kellemesen lepi meg itt az olvasót a szerző objektivitása, mellyel hőse — gyengéit sem hallgatva el — jellemének kialakulását bemutatja. Nemzeti érzésének nyilvánulását természetesen különös gonddal emeli ki s a naplókbeli első jelentkezését 1814 nov. 21.-ről keltezi, utalva arra az ismert följegyzésre, melyben Széchenyi érzelmi alapon, sejtés-szerűen céloz arra, hogy neki a hún fajból kell származnia. Legyen szabad e pontnál megemlíteni, hogy egy 1814 aug. 9-i följegyzés, melyben Széchenyi

házaja sorsán aggódik, ha nem is faji, de nemzeti érzése szempontjából időrendileg előbből való adat.

Az egész, páratlan érdekességű forrásanyag (néhány sornyi, népies vonatkozású — kuriozumnak ható, — magyar szöveg kivételével), amint említettük, legnagyobb részében idegen, főképp német nyelven van írva. Örömmel vesszük azonban tudomásul a szerkesztő-kiadó abbeli reményét, hogy idővel e naplók magyar nyelven is közzé teheti. Kívánatos volna, hogy ez minél hamarabb megtörténjék, mert csak így várható, hogy a becses szellemi hagyaték szélesebb körök számára is forrásul szolgáljon a nagy ember életsorsából fakadó, önismeretre serkentő tanulságoknak.

BAROS GYULA.

Gulyás József újabb irodalomtörténeti dolgozatai. Dolgozatok. Sárospatak, 1926. 8-r. 50 l. — *Forgácsok.* Sárospatak, 1926. Fischer Lajos. 8-r. 36 l. — *Perényiek a magyar irodalomban.* Sátoraljaújhely, 1926. N. 8-r. 22 l.

Gulyás József újabb irodalomtörténeti dolgozatai gazdag anyagokkal hasznos adatgyűjtemények egy-egy irodalomtörténeti kérdés feldolgozásánál.

Dolgozata a Perényiek szerepéről a magyar irodalomban alaposabb a hasonló célú dolgozatoknál: részletesebben sorolja fel mindazokat a szépirodalmi munkákat, amelyek valamelyik Perényivel foglalkoznak. Előbb azonban röviden ismerteti a Perényiek családfáját és az újabban fölfedezett adatok segítségével több helyen helyreigazítja Nagy István és Szinnyei tévedéseit. A Perényiek csaknem mindegyikének volt valamilyen kapcsolata a magyar irodalommal. Előbb irodalompártolók voltak, majd mint szereplők vonultak be az irodalomba. Kivált Perényi Imre, a nádor, Perényiné Kanizsai Dorottya és Perényi Péter szerepelnek igen sok — köztük több jelentős — szépirodalmi munkában. Behatóbban ismerteti Szigligeti *Perényi* c. költői elbeszélését és ugyancsak Szigligeti *Perényiné* c. drámáját. Az előbbiről több méltánylással szól, mint eddigi bírálói.

A *Levéltár magyarok* c. dolgozata egészen a XIX. század végéig összegyűjti a magyar levéltudományra vonatkozó adatokat, foglalkozik a missilis, fiktív és költői levelekkel s kivált a XVII—XVIII. század levéltudományából sok új és becses adatot hord össze. Közelítő pontossággal meghatározza a magyarországi levéltudomány megindulását. Az első latin levél kelte 1280; az első magyar levél 1481 körül.

Öt dolgozatban Jókaival foglalkozik. Jókai munkái alapján összeállítja azoknak a népdaloknak, műdaloknak és kálvinista énekeknek a jegyzékét, amelyeket Jókai egyes munkáiban felhasznál. Kimutatja, hogy ezeknek az énekeknek a legnagyobb részét emlékezetből idézi Jókai. Felsorakoztatja azokat az adatokat, amelyek Jókait és Madáchtól életpályájukon összekapcsolták. Végül külön cikkben gyűjti össze Jókai műveiből és életéből a sárospataki vonatkozásokat.

Madáchtól a róla írt dolgozatban az «önzetlen munka költőjének» nevezi s az *Ember tragédiáját* az önzetlen munka apotheozisának. Ádám mindig építeni, alkotni akar, önzetlenül dolgozik embertársai javáért, de nem értik meg. A dráma szállóigévé vált végső sorában — Gulyás szerint — az Úr

az önzetlen munka sronttúli jutalmára: a halhatatlanságra céloz. A rövidebb dolgozatok közül a *Mohács a magyar költészetben* c. Rédey Tivadarnak a *Mohácsi emlékkönyvben* megjelent hasonló című tanulmányát egészíti ki sok értékes új adattal. Egy másikban Gulyás egy kiadatlan, régi találós mesét közöl, *Csokonai és diákjai* címen pedig Ferenczi *Csokonai-életrajzá*nak néhány téves adatát igazítja helyre.

Mind a három füzet széleskörű olvasottságról tesz tanúságot.

TÓTH LAJOS.

Bálint Sándor: Szilády Áron pályája. Szeged, Magyar Irodaltört. Int. 1926. 8-r. 32. l.

A magyar irodalomtörténetírás egyik legjelesebb munkásának, az IK. majd 30 éven át volt szerkesztőjének életrajzi adatait foglalta össze világosan, áttekinthetően: pontokba szedve Bálint Sándor rövid értekezése. A dolgozat 13 kis fejezetben foglalkozik Sziládyval, az emberrel és a tudóssal.

Az I. fejezetben Sziládynak Halason és Nagykőrösön és kivált a debreceni teológián, majd pedig a göttingai egyetemen végzett tanulmányairól szól. Amott a híres magyar polihisztor: Lugossy József egyéniségének a varázsa alatt kezdett orientalista tanulmányokkal foglalkozni, emitt G. H. Ewald volt reá nagy hatással. A II. fejezetben papi és rövid képviselői működésének ismertetése mellett emberi arcának sikerült rajzát adja.

A következő fejezetek (III—XII.) Szilády tudományos működésének vizsgálatával foglalkoznak. A múlt század harmadik negyedének pozitívista tudományszemléletéhez híven Szilády az anyaggyűjtést teszi irodalmi működése sarkpontjává. A műfordítás és az orientalista és nyelvészeti tanulmányok után Szilády tudományos munkásságának a R. M. K. T. anyagának összegyűjtése és magyarázata lett főcélja. A R. M. K. T. Szilády Áron pályájának a monumentum aere perenniusa. Külön fejezetben röviden ismerteti Bálint Szilády fontosabb irodalomtörténeti tanulmányait: Temesvári Pelbártról és Balassa Bálintról szóló életrajzeit és a *Königsbergi töredékekről* írt filológiai és nyelvészeti szempontból egyaránt mintaszerű tanulmányát. Végül folyóiratunk szerkesztése körül végzett munkájának megemlítése és tudományos pályájának összefoglaló jellemzése után életének utolsó évtizedéről számol be. Kár, hogy a néhol becses adatokat tartalmazó megállapítások anorgánikusan jegyzetekbe szorultak. Szívesen láttuk volna Szilády irodalmi munkásságának bibliografiai összeállítását is.

TÓTH LAJOS.

Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. Debrecen, Tisza István Tud. Társ. 1926. N. 8-r. 25 l.

A magyar protestáns egyháztörténetírás egyik legkiválóbb művelője és a XVI. századvégi és XVII. sz. eleji ref. egyházi élet egyik legtevékenyebb munkása volt Miskolczi Csulyak István. Életeről eddig nagyon keveset tudtunk. Szinnyei nagy írói lexikonában két ízben szól róla: Csulak István és Miskolczi István néven.

Harsányi Istvánnak számos elfeledett nyomtatott és kéziratos munka segítségével M. Cs. I. életének minden fontos mozzanatát sikerült megállapítania. (Szül. 1575. okt., megh. 1645. dec.) Élettörténetéből néhány irodalomtörténeti adat érdekel csak bennünket. Így az, hogy 1608-ban Tarcalon írt egy magyar grammaticát, amelyet Szenczi Molnár Albert adott ki 1610-ben Hannoviában. Érdekes új adat az is, hogy M. Cs. I. fordította le szerencsi lelkipásztorkodása alatt az eddig tévesen Ráday Pálnak tulajdonított *Magasztallak én téged* kezdetű kedvelt egyházi éneket.

M. Cs. I. történetírói működésének két legfontosabb terméke az a *Diarium*, amelyet esperesi működése közben 1629-től kezdve vezetett, továbbá *Liber Redituum* c. ugyancsak kéziratos könyve a ref. lelkészi javadalmakról, amelyek a prot. egyháztörténetírás valóságos kincseshányái.

Harsányi becses új adatokban gazdag dolgozata végén függelékben közli M. Cs. I. nyomtatásban megjelent és kéziratos munkái jegyzékét, továbbá több általa írt sírfeliratot is.

TÓTH LAJOS.

Barcsai Károly: Költők, írók jellemrajza. Beszédek. Győr, szerző kiadása; 1926. 8-r. 48 l.

A közelmúlt irodalmunk legjelesebbjeinek centenáriumától volt emlékezetes: Petőfi, Madách, Jókai születésének, majd Széchenyi és Vörösmarty fellépésének százéves évfordulóját ünnepeltük. A kegyeletos nemzeti megemlékezés-k nyomán természetesen gazdagon virágzott a félhivatalos és díletlétans irodalomtörténetírás. Aki csak tehetett, szóval vagy írásban, de többnyire nagyobb szorgalommal, mint hivatottsággal, sietett a magyar Pantheon legnagyobbjai emlékének áldozni. Ennek az alkalmi tudományos tevékenységnek egyik képviselője Barcsai Károly; könyvében összegyűjtve adja az említett emlékünnepeken tartott beszédeit, megtoldva az 1917-iki Arany- és Tompa-centenáriumok s az Eötvös-féle iskolatörvény szentesítésének félszázados évfordulója (1918) alkalmából mondottakkal.

Az ilyen ünneplések során elhangzó irodalmi méltatások jelentőségét nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ilyenkor nyílik a legjobb alkalom, hogy a művelt nagyközönség minél szélesebb köreinek érdeklődését, becslését és szeretetét irodalmunk iránt felkeltsük vagy fokozzuk; nálunk ugyanis még mindig egy-egy centenárium kell ahhoz, hogy a létért való küzdelemben elcsigázott és a modern boulevard-irodalomtól megfertőzött izlésű közönség költészetünk klasszikus értékeire ráeszméljen! Kétszeresen fontos tehát, mire hívjuk fel ilyenkor a hallgatóság figyelmét. S ebben a tekintetben csak elismerés illeti a szerzőt: valóban irodalmunk legnagyobb értékeit ismertette meg a közönséggel.

Tárgyait azonban csak jól választotta meg — kidolgozásukról már nem nyilatkozhatunk ily kedvezően. S Barcsainak talán nem is az ereje hiányzik ahhoz, hogy jellemrajzai figyelmet érdemeljenek azon a zárt körön kívül is, melyben elhangzottak (legjobb bizonyíték erre a kötet legsikerültebb és legharmonikusabb darabja, az Arany-méltatás), hanem inkább az, hogy megemlékezéseiben két olyan elvet tart szem előtt, melyek már eleve meg-

akadályozták őt abban, hogy beszédei igazi «jellemrajzokká» váljanak. Beszédei ugyanis először a «de mortuis nihil, nisi bonum» mondás jegyében születtek, ez pedig irányadó lehet ugyan ünnepi alkalmakkor, zöld asztal mögül szónokolva az ú. n. nagy közönségnek, de semmiesetre sem fogadható el az irodalomtörténet szempontjául. Költőink nem szorulnak rá, hogy elkoptatott közhelyekkel dícsérgessük őket; mind nekik, mind a tudnivágyó közönségnek nagyobb szolgálatot teszünk, ha a szóvirágok és hatásvadászó kitételek helyett határozott, jellemző vonásokkal rajzoljuk meg szellemi képüket. Másodsor azonban remekíróink szereplését túlságosan egyoldalú és az irodalomtól meglehetősen távoleső szempontból világítja meg, t. i. a pedagógiai hatás szempontjából. Ennek jogosultségát egyedül a Tompáról mondott beszédben tartjuk helyénvalónak, kinek egész költészetében valóban erős tanítói jelleg érezhető; a Petőfi, de különösen a Madáchról tartott megemlékezésben már nagyon is erőszakoltnak érezzük ezt az egyoldalú szemzőből való beállítást.

E belső fogyatkozásokhoz még egy külső is csatlakozik: Barsai előadása sehol sem tud a hétköznapi és kissé szürke fejtegetés stílusa fölé emelkedni; amint a beszédek tartalmából a belső igazság, akként az előadásból hiányzik a művészi lendület és a költői szárnyalás. Arra nem szolgáltak rá, hogy kötetbe foglalva jelenjenek meg: sem a szónoki, sem a szakirodalom számára nem jelentenek nyereséget.

SPENEDER ANDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Andrássy Gyula, gr.:** A világháború előzményei. I—II. Franklin. 145 és 230 l.
Balogh József: Szent Gellért és a «Symphonia Ungarorum». Nyelvtud. Társ. 16 l.
Buday Kálmán: Genersich Antal r. tag emlékezete. Akadémia, 1925. 34 l.
Császár Elemér: Bayer József r. tag emlékezete. Akadémia. 57 l.
Csengery János: Bódiss Jusztin l. tag emlékezete. Akadémia. 17 l.
Finkey Ferenc: Binding Károly k. tag emlékezete. Akadémia. 31 l.
Forster Gyula, b.: Schulek Frigyes l. tag emlékezete. Akadémia, 1925. 41 l.
Gaal Jenő: Matlekovits Sándor r. tag emlékezete. Akadémia. 26 l.
Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. I. k. (A 18-ik század.) Népszínházi bizottság. N. 8-r. 227 l.
Iványi Béla: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Akadémia. 135 l.
Jahrbücher, Ungarische. VI. Band, Heft 1—3. 396 l.
Kaán Károly: Gróf Széchenyi István és a Nagy Magyar Alföld. Akadémia, 1925. 42 l.
Lukinics Imre: A M. T. Akadémia és a magyar történettudomány. Akadémia 18 l.
Pauler Ákos: Anaxagoras istenbizonyítéka. Akadémia. 25 l.
Rabinovszky Márius: Az új festészet története. Amicus. 171 l.
Sigmond Elek: Dr. Kossutány Tamás l. tag emlékezete. Akadémia. 33 l.
Szinnyei József: A M. T. Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Akadémia, 1925. 28 l.
Zelovics Kornél: Széchenyi és a magyar közlekedésügy. Akadémia, 1925. 59 l.
Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. (Egyetemi nyomda.) N. 8-r. 27 l.

II. Közérdekű művek.

- Boda István:** A nevelői célkitűzés problémájához. Berlin, Vogenreiter. K. 8-r. 62 l.
Brousson: Anatole France papucsban. Athenaeum, 312 l.
France, Anatole: Hátrahagyott írásai. Sajtó alá rendezte Michel Corday. Ford. Benedek Marcell. Athenaeum, 139 l.
Gandhi, Mahátmá Válogatott írásai és beszédei. Ford. Baktay Ervin. Athenaeum, 222 l.
(Jetting Károly): Egy pozsonyi Robinson története. Ford. dr. Lukinich Imréné. Berlin, Vogenreiter. K. 8-r. 90 l.
Lombroso, Gina: A női lélek. Athenaeum. 255 l.
Mittelholzer: Repülő gépek az északi sark felé. Lampel. 185 l.
Tisza István, gróf: Összes munkái. 4. sorozat. III. kötet. Levelek stb. 1915. januártól júliusig. Akadémia (Franklin). N. 8-r. X, 387 l.

III. Verses művek.

- Balladen, Ungarische.** Übertragen von Hedwig Lüdeke, ausgewählt und erläutert von Robert Gragger. Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter. 206 l.
Gvadányi József, gróf: A peleskei nótárius. Sajtó alá rendezte Kardos Albert. (M. k.) Lampel, K. 8-r. 116 l.
Sárközi György: Angyalok harca. Athenaeum. 104 l.
Vályi Nagy Géza: Fáj ma élni! Arany János rt. 92 l.

* A *Budapesten* megjelent munkáknál a hely, az 1926-ban kiadottaknál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

IV. Regények és elbeszélések.

- Barbusse:** A kereszt. Ford. Balaissa József. Lampel. K. 8-r. 44 l.
Cervantes: Az elmés, nemes Don Quijote de la Mancha. Ford. Györy Vilmos.
II. kiadás. I—IV. k. Révai. XV, 288; 300; 298; 339 l.
Gide, André: Meztelen. Ford. Gyergyai Albert. Franklin. 246 l.
Gorkij Maxim: Gorgyjejev Foma. Ford. Kiss Dezső. Franklin. 373 l.
Lagerlöf Selma: Krisztus-legendák. Ford. Leffler Béla. Franklin. 174 l.
London, Jack: Mikor az Isten kacag. Ford. Torsánszky J. Jenő. Athenaeum.
186 l.
Mikszáth Kálmán: Kisértet Lublón. (M. K.) Lampel. K. 8-r. 112 l.
Morand, Paul: A gáláns Európa. Ford. ifj. Bókay János. Kultúra. 182 l.
Puccini, Mario: Megváltó bűn. Ford. Marsovszky Miklós. Athenaeum. 235 l.
Romhányi Sándor: Az égi kötelék. Pécs, Danubia. 192 l.
Sandre, Thierry: Mousseline. Ford. Lányi Viktor. Kultura. 154 l.
Szabó Mária: Apassionata. Kolozsvár, Minerva. 220 l.
Tolsztoj N. L.: A Kaukázusi fogoly. Ford. Munkácsy Mihály. Lampel. K. 8-r. 48 l.
Zweig, Stefan: Huszonnégy óra egy asszony életéből. Ford. Kiss Dezső.
(M. K.) Lampel, K. 8-r. 93 l.
-

ÚJ IRODALOMTÖRTÉNETI VÁLLALAT: IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

CSÁSZÁR ELEMÉR

Az első tizenegy füzet megjelent:

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. 28 l. Ára 80 f. (10.000 K.)
 2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérd sének mai állása. 32 l. Ára 80 f. (10.000 K.)
 3. GALAMB SÁNDOR: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből (1867—1892). 32 l. Ára 80 f. (10.000 K.)
 4. CSÁSZÁR ELEMÉR: A Zalán futása. 24 l. Ára 80 f. (10.000 K.)
 5. A XX. század magyar irodalma kritikákban. I. sorozat. Regények és elbeszélések. 64 l. Ára 1 P. 60 f. (20.000 K.)
 6. SZABÓ RICHÁRD: Endrődi Sándor. 36 l. Ára 1 P. (12.500 K.)
 7. KÉKY LAJOS: Gárdonyi Géza. 40 l. Ára 1 P. 20 f. (15.000 K.)
 8. CSÁSZÁR ELEMÉR: Arany János. 18 l. Ára 60 f. (7500 K.)
 9. GÁLOS REZSŐ: Legrégibb bibliafordításunk. 40 l. Ára 1. P. 20. f. (15.000 K.)
 10. HARTMANN JÁNOS: Petőfi-tanulmányok. 52 l. Ára 1 P. 60 f. (20.000 K.)
 11. VOINOVICH GÉZA: Gyulai Pál. 20 l. Ára 80 f. (10.000 K.)
-

Pallas rt. nyomdája Budapesten. (Tel.: 5—67). Felelős vezető: Tiringler Károly műszaki igazgató.

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének ára 3 Pengő.